

K 40151
2

ნაგებობების

ნაგებობების

ნაგებობების

ნაგებობების

ნაგებობების

ჩონი მუტუხუველი

ნაკვეთი
ქუილადუნი
საქართველს
ისტორიდან

გამომცემლობა „საბჭოთა საქართველო“

თბილისი—1972

9(6922), 10" + 9(6922), 11

1) ს. ხოველიანი აღწერა 3-116. 2) ს. ხოველიანი აღწერა 3-122.

9(c41)
9(47.922), 10 : 11"
3 596

აღწერა 3-122

სპეც-2000
წიგნიანობა

წიგნიანობა

1-6-1
125-72 აღგ.

185

1812

- 89

წინასიტყვაობა

XI საუკუნის მიწურული და XII საუკუნე საქართველოს ისტორიაში განსაკუთრებული ელვარებით მოჩანს. ამ პერიოდში ფეოდალურმა საქართველომ თურქ-სელჩუკთა ბატონობის მძიმე უღელი გადაიგდო და მნიშვნელოვანი წარმატებები მოიპოვა ეკონომიკისა თუ კულტურის აღმავლობის საქმეში.

იმდროინდელ საქართველოში გატარდა ფართო მასშტაბის სახელმწიფოებრივი რეფორმები: დასრულდა ქვეყნის ერთიანების ხანგრძლივი პროცესი, შეიქმნა მუდმივი ლაშქარი, დაწინაურდა სოფლის მეურნეობა, განვითარდა ხელოსნობა და ვაჭრობა. მეფის პოლიტიკისა და ქვეყნის ერთიანობის მოწინააღმდეგე საერო და სასულიერო ფეოდალების წინააღმდეგ ბრძოლა რამდენადმე წარმატებით წარიმართა. საქართველოს საზღვრები „ნიკოფსიდგან დარუბანდამდე და ოსეთიდან არეგაწამდე“ გადაიჭიმა. პოლიტიკურად და ეკონომიკურად ძლიერ ქვეყანაში განათლებისა და კულტურის საქმე აღმავლობის გზით წავიდა. ამ პერიოდის ლიტერატურისა და ხელოვნების ნიმუშებმა სამუდამოდ დაიმკვიდრა აღმოსავლეთის კულტურულ საგანძურში.

ეს არის ეპოქა, როცა საქართველოში მოღვაწეობდნენ

დავით აღმაშენებელი, დემეტრე პირველი, გიორგი მესამე, თამარ მეფე; ეპოქა გამძაფრებული კლასობრივი და შიდა-კლასობრივი ბრძოლებისა.

წინამდებარე წიგნში შესულია რამდენიმე ნარკვევი ამ პერიოდის ფეოდალური საქართველოს ისტორიიდან. მათში მარქსისტულ-ლენინური მეთოდოლოგიის პრინციპების პოზიციიდან, თანამედროვე ქართული ისტორიოგრაფიის უახლეს მიღწევათა გათვალისწინებით, განხილულია XI—XII საუკუნეთა საქართველოს ისტორიის ზოგიერთი საკითხი, რომლებიც აქტუალურია როგორც დასმის, ასევე გარკვევისა და შეფასების თვალსაზრისითაც — და ამდენად ფართო მკითხველსაზოგადოებისათვის არ იქნება ინტერესმოკლებული.

● საქართველოს ისტორიის ზოგიერთი
საკითხის დათარიღებისათვის

● ჩვენს მიზანს შეადგენს მოკლედ მიმოვიხილოთ მეტერთმეტე საუკუნის მიწურულისა და მეთორმეტე საუკუნის დასაწყისის საქართველოს პოლიტიკური ვითარების ზოგიერთი საკითხი და არსებული ისტორიული მასალის გაანალიზების საფუძველზე, თანამედროვე საბჭოთა ისტორიოგრაფიის მიღწევების გათვალისწინებით, ზოგიერთი მოსაზრება გამოვთქვათ საქართველოს ისტორიის სხვადასხვა მოვლენებისა თუ ფაქტების დათარიღების დაზუსტების მიზნით.

აღებული საკითხების არე იფარგლება XI საუკუნის მიწურულში დიდგვარიანთა გამოსვლის, თურქებისადმი ხარკის შეწყვეტის, ჰერეთ-კახეთის შემოერთებისა და კლდეკარის საერისთავოს გაუქმებასთან დაკავშირებული მოვლენების განხილვით.

საქართველოს სამეფო კარმა XI საუკუნის ბოლოს მკაცრი ბრძოლა გამოუცხადა დიდგვარიან ფეოდალებს. დავით აღმაშენებლის ისტორიკოსი მალიქ-შაჰის სიკვდილსა და ლიბარიტის განდგომას ერთმანეთთან აკავშირებს. „მოკლდა სულტანი მალიქ-შა და ლიბარიტ ამირამან იწყო მათვე მამულ-

პაპურთა კუალთა სლვა¹. მალიქ-შაჰი 1092 წ. გარდაიცვალა (გამეფდა 1072). ე. ი. ლიპარიტის ეს განდგომა 1092 წლის შემდგომ უნდა მომხდარიყო, კერძოდ, 1093 წელს. ამას დავითის ისტორიკოსიც ადასტურებს — „ამა ვითარებასა შინა (ლაპარაკია დავით აღმაშენებლის მეფობაზე, — რ. მ.) გარდაქდა წელიწადი ოთხი...², ე. ი. დავით აღმაშენებლის გამეფებიდან ოთხი წელი გასულა (1089+4=1093 წ.) ლიპარიტის გამოსვლამდე მეფის წინააღმდეგ.

ამგვარად, ლიპარიტი საქართველოს სამეფო კარის წინააღმდეგ 1093 წელს გამოსულა.

დავით აღმაშენებელმა თავგასული ქვეშევრდომის „ინება გაწურთა“ და შეიპყრო იგი. საქართველოს მეფეს რამდენიმე ხანს („ჟამ რაოდენმე“) შეპყრობილი ჰყავდა ლიპარიტი. დავით აღმაშენებლის ისტორიკოსის სიტყვით, მეფეს იმდენ ხანს ჰყოლია უფლებაყრილი ეს დიდგვაროვანი ფეოდალი, „რომელი კმა იყო განსასწავლელად გონიერისა ვისმე“³. უნდა ვიფიქროთ, რომ „გონიერისა ვისმე“ განსწავლისათვის არც ისე

¹ ქართლის ცხოვრება, I, გვ. 325. დავითის ისტორიკოსის მიერ ლიპარიტის ამირად მოხსენიება იქნებ არ იყოს შემთხვევითი. ამას შემდგომი გამოკვლევა სჭირდება. ამ საკითხის ირგვლივ თავისი მოსაზრებები გამოთქვეს შარი ბროსემ (იხ. მისი Histoire de la Géorgie, I, 1849, გვ. 352), დიმიტრი ბაქრაძემ (იხ. მისი შენიშვნა ვახუშტი ბაგრატიონის „საქართველოს ისტორიის“ მიმართ — ვახუშტი, საქართველოს ისტორია, დ. ბაქრაძის გამოცემა, თბ., 1885, გვ. 173, დ. ბაქრაძის შენიშვნა სქოლიოში). ამ ბოლო დროს ვ. კოპალიანი (იხ. მისი საკანდიდატო დისერტაცია „კლდეკარის საერისთავო“, ხელნაწერი, გვ. 211—214).

² ქართლის ცხოვრება, I, გვ. 325.

³ იქვე.

დიდი დროა საჭირო და დავით აღმაშენებელსაც ალბათ არც ისე დიდხანს ჰყავდა ტყვეობაში ლიპარიტი. მით უმეტეს, რომ ამ უკანასკნელსაც მოუხანძრებია ცოდვა. საქართველოს მეფემ „მითვე დიდებითა აღიდა (ლიპარიტი, — რ. მ.) და არა შეუცვალა“⁴. ე. ი. ლიპარიტი გარკვეული მონანიების შემდეგ „მომტკიცებული მრავალთა და მტკიცეთა ფიცთა მიერ“⁵ გაათავისუფლა და ყველა მისი ძველი უფლება შეუცვლელად სცნო. ლიპარიტის გაათავისუფლება 1093 წელსვე უნდა მომხდარიყო⁶. როგორც ჩანს, ლიპარიტმა თავისი ფიცი და პირობა არ შეასრულა და საქართველოს მეფეს კვლავ გაუორგულდა — „განაცხადა მტერობა და უკეთურებასა იწურთიდა“⁷.

საქართველოს მეფე დარწმუნდა რა, რომ ლიპარიტის მორჩულება ისევე არ შეიძლებოდა, „რამეთუ კუდი ძაღლისა არა განემართების, არცა კირჩხიბი მართლად ვალს“⁸, კვლავ შეუპყრია. ეს აქტი ლიპარიტის გაათავისუფლების მეორე წელს მომხდარა („მეორესა წელსა კუალად შეიპყრა“⁹. ე. ი. 1093+1/1094 წელს). თანაც ორი წლის განმავლობაში პატიმრობაში ჰყოლია („ორ წელ პყრობილ ყო“) ¹⁰, შემდეგ კი საბერძნეთში გაუძევებია, სადაც გარდაცვლილა კიდევც ლიპარიტი¹¹.

4 ქართლის ცხოვრება, I, გვ. 325.

5 იქვე.

6 ივ. ჯავახიშვილი, ქართველი ერის ისტორია, II, 1965, გვ. 195.

7 ქართლის ცხოვრება, I, გვ. 325.

8 იქვე.

9 იქვე.

10 იქვე.

11 ბაღვაშთა საგვარეულოს შესახებ (კერძოდ, მათი წარმომავლობის

ამრიგად, თუკი ლიპარიტი განმეორებით 1094 წელს იქნა შეპყრობილი, მას პატიმრობაში ორი წელი — 1094—1095 წლები უნდა გაეტარებინა; ამ შემთხვევაში იგი 1096 წელს უნდა გაეძევებინათ საბერძნეთში¹². თუკი დავით აღმაშენებლის ისტორიკოსს ამბების ქრონოლოგიურად გადმოცემის საქმეში თანმიმდევრულად ჩავთვლით, უნდა ვიგულისხმოთ, რომ ლიპარიტი საბერძნეთში მალე გარდაცვლილა, კერძოდ, 1097 წელს. ეს იმიტომ, რომ ისტორიკოსი გვეუბნება თუ არა ლიპარიტის გარდაცვალების შესახებ („და მუნ განეკუა ცხოვ-

და მოქმედების შესახებ არაერთ ისტორიკოსს გამოუთქვამს თავისი მოსაზრება (მ. ბროსესა და დ. ბაქრაძის შესახებ ზემოთ უკვე მივუთითეთ). ივ. ჭავჭავიძე (იხ. მისი „ქართველი ერის ისტორია“, II, თბ., 1965), ს. ჭანაშვილი (იხ. მისი ბარათაშვილთა გენეალოგიისათვის, შრომები, II, 1952, გვ. 477), მიხ. კახაძე (იხ. მისი ლიპარიტ ლიპარიტის ძე და მისი ახლად აღმოჩენილი თხზულება, ენიმკის მოამბე, XIV, თბ., 1944, გვ. 73—91), ს. ერემიანი (იხ. მისი, *ქარჩა ვირა ქარჩ ხე ზრა ზარიღხრე*, ერევანი, 1947), ვ. კობალიანი (იხ. მისი „კლდე-კარის საერისთავო“ ხელნაწერი), სხვადასხვა დროს მოცემულ პრობლემასთან დაკავშირებულ საკითხებს შეეხენ. ჩვენ საჭიროებისამებრ ვითვალისწინებთ მათ შეხედულებებს.

¹² აკად. ივ. ჭავჭავიძე, „ქართველი ერის ისტორიის“ მეორე წიგნში ლიპარიტის საქართველოდან გაძევების თარიღად მიიჩნევს არა 1096, არამედ 1097 წელს, თუმცა მასვე სავსებით მართებულად მოცემული აქვს, რომ ლიპარიტი შეპყრობილ იქნა (1093+1) 1094—5 წ. (ივ. ჭავჭავიძე, ქართველი ერის ისტორია, II, 1965, გვ. 195). ხოლო შემდგომი მსჯელობისას განსვენებული მეცნიერი მიუთითებს, რომ ლიპარიტმა პატიმრობაში 1096—1097 წლები გაატარა(?). ბუნებრივია, რომ თუკი ლიპარიტი 1094 (თუნდაც 1095) წელს იქნა შეპყრობილი, იგი ორ წელს 1094—1095 წწ. (თუნდაც 1095—1096 წწ.) საპყრობილეში გაატარებდა და ყველა შემთხვევაში მისი გაქცევა 1096 წელზე გვიან არ მოხდებოდა.

რებასა“)¹³, იქვე იწყებს ევროპელ ჯვაროსანთა გამოჩენის ამბავს („ამას ჟამსა გამოვიდეს ფრანგნი“)¹⁴. ეს უკანასკნელნი კი, როგორც ცნობილია, მთელი ძალით სწორედ 1097—98 წწ. იწყებენ ლაშქრობებს¹⁵.

ამგვარად, ლიპარიტ ბაღვაშის ორი გამოსვლა საქართველოს მეფის დავით აღმაშენებლის წინააღმდეგ განხორციელდა: პირველი 1093 წელს, ხოლო მეორე 1094 წელს. ორივე გამოსვლა ლიპარიტის მარცხით დამთავრდა. ამასთანავე, 1096 წელს ლიპარიტი გაძევებულ იქნა საქართველოდან.

რა ბედი ეწია ლიპარიტ ივანეს ძის მამულს — სამფლობელოს? ეს საკითხი უაღრესად მნიშვნელოვანია. ჩვენს სამეცნიერო ისტორიულ ლიტერატურაში გავრცელებულია მოსაზრება თითქოს ლიპარიტის გაძევებასთან ერთად კლდეკარის საერისთავოც გაუქმდა და ქონება-სამფლობელო სამეფო საკუთრებად იქნა გამოცხადებული. აღნიშნული აქტი თითქოსდა 1096 (ლიტერატურაში არსებული აზრის მიხედვით 1097) წელს უნდა მომხდარიყო. „საქართველოს ისტორიის“ დამხმარე სახელმძღვანელოში, რომელიც თანამედროვე ქართული ისტორიოგრაფიის უახლოესი მიღწევების გათვალისწინებითაა შექმნილი, პირდაპირ ხაზგასმითაა ნათქვამი — „1097 წელს... დავით მეფემ ეს გაუსწორებელი მოჯანყე (ლაპარაკია ლიპარიტ ივანეს ძეზე, — რ. მ.) საქართველოდან

¹³ ქართლის ცხოვრება, I, გვ. 325.

¹⁴ იქვე.

¹⁵ Беригард Куглер, История крестовых походов, перевод с немецкого, 1895, стр. 52—56; История крестовых походов, С.-Петербург, 1901 г.; Ф. И. Успенский, История Византийской империи, III, 1948.

გააძევა, ხოლო მისი ქონება — სამფლობელო სამეფო ქონებად გამოაცხადა“¹⁶. მოხდა კი დასახელებული ფაქტი 1097 წელს?

რაც შეეხება კლდეკარის საერისთავოს გაუქმებას, ეს უდავო ფაქტია. უდავოა ისიც, რომ ლიპარიტისეული სამფლობელო სამეფო საკუთრებად გამოცხადდა, მაგრამ ეს, ჩვენი აზრით, ლიპარიტის გაძევებისთანავე არ უნდა მომხდარიყო.

წყარო, რომელსაც ისტორიკოსები აღნიშნული საკითხის გაშუქებისათვის იყენებენ, გახლავთ დავით აღმაშენებლის ისტორიკოსის თხზულება „ცხოვრება მეფეთ-მეფისა დავითისი“¹⁷. ამასთანავე, ამ თხზულებაში ოდნავი ჩაკვირვებაც კი ნათელს ხდის, რომ ლიპარიტის გაძევება და კლდეკარის საერისთავოს გაუქმება ქრონოლოგიურად ერთმანეთს არ ემთხვევა. ლიპარიტი, როგორც ზემოთ ვაჩვენეთ, 1096 წელს იქნა გამწესებული საბერძნეთს. „ორ წელ პყრობილ ყო, და საბერძნეთს გაგზავნა (დავით აღმაშენებელმა ლიპარიტ ივანეს ძე, — რ. მ.) და მუნ განეკუა ცხოვრებასა“¹⁸, აღნიშნავს დავით აღმაშენებლის ისტორიკოსი. რაც შეეხება კლდეკარის საერის-

¹⁶ ნ. ბერძენიშვილი, ვ. დონდუა, მ. დუმბაძე, გ. მელიქიშვილი, შ. მესხია, პ. რატიანი, საქართველოს ისტორია, I, 1958, გვ. 154—155.

¹⁷ აღნიშნული წყაროს უაღრესად დიდი მნიშვნელობა საქართველოს ისტორიის (კერძოდ, XI—XII საუკუნეების) კვლევის საქმეში უდავოა.

¹⁸ დავით აღმაშენებლის ისტორიკოსისა და მისი თხზულების „ცხოვრება მეფეთ-მეფისა დავითისის“ სანდოობა და განსაკუთრებული ქრონოლოგიური თანმიმდევრულობა სავსებით საფუძვლიანად დაამტკიცა აკად. ივ. ჭავჭავიძემ, იხ. მისი „ძველი ქართული საისტორიო მწერლობა“ (V—XIII სს.), თბ., 1945, გვ. 208—219).

თავოს, იგი ამ დროს (1096 წელს) არ გაუქმებულა (ყოველ შემთხვევაში ჩვენს ხელთ არსებულ ისტორიულ წყაროებში არ ჩანს მისი გაუქმება). აღნიშნულმა საერისთავომ კიდევ რამდენიმე წელს იარსება, მას სათავეში ლიპარიტის ძე რატი ედგა. ვერც რატი ლიპარიტის ძემ გამოიჩინა თავი სიკეთითა და საქართველოს მეფისადმი ერთგულებით. ისიც, მისი წინაპრების მსგავსად, სამეფო ხელისუფლებისა და ერთიანი ქვეყნის წინააღმდეგ იბრძოდა. „კაცი ორგული (რატიზეა ლაპარაკი, — რ. მ.) და ნანდკლვე ნაშობი იქედნესი“¹⁹, ასეთი მწარე სიტყვებით „ამკობს“ ისტორიკოსი კლდეკარის უკანასკნელ ერისთავს. ბუნებრივია, როცა საქართველოს მეფემ კვლავ ორგულობა იხილა ბაღდაშთა გვარიდან მომდინარე, მას ისლა დარჩენოდა, უკიდურესი ზომისათვის მიემართა. ეს უკიდურესი ზომა საერისთავოს გაუქმება იყო. კლდეკარის საერისთავო მართლაც გააუქმა დავით აღმაშენებელმა და თავის სამეფოს შემოუერთა, მაგრამ ეს, როგორც ზემოთაც აღვნიშნეთ, უფრო გვიან მოხდა, ვიდრე ჩვენს საისტორიო ლიტერატურაშია მითითებული. დავით აღმაშენებლის ისტორიკოსის მიხედვით კლდეკარის საერისთავოს გაუქმების თარიღი თან ემთხვევა საქართველოს მეფის მიერ ზედაზნის აღებას²⁰. როდის აიღო დავითმა ზედაზენი?

საერთოდ, ჰერეთ-კახეთის შემომტკიცებისათვის ბრძოლა ერთ-ერთი მნიშვნელოვანი ეტაპია ერთიანი საქართველოს პოლიტიკურად გაძლიერების საქმეში. ქვეყნის შემომტკიცება-

¹⁹ ქართლის ცხოვრება, I, გვ. 426.

²⁰ ქართლის ცხოვრება, გვ. 326.

გაძლიერებაზე ზრუნვა საქართველოს დამოუკიდებლობის აღდგენის შემდგომ დაიწყო.

როდის მოხდა დამოუკიდებლობის ეს აღდგენა?

ჯერ გავარკვიოთ, რას ვგულისხმობთ დამოუკიდებლობის აღდგენაში. თურქ-სელჩუკების მძიმე შემოსევების შედეგად საქართველო მათზე დამოკიდებული გახდა. იმდენად მძიმე იყო თურქთა უღელი, რომ საქართველოს გადაშენებას უქაღდა. „ზამთრისა მოწვენასა თანა ფალანგებითა მათითა ჩამოდგინ (თურქები, — რ. მ.) ჰვეჭალას და დილომს, ჩაღმართ მტკურისა და იორის პირთა, რამეთუ მათი(!) იყო სადგური“²¹.

იმ ქმედითმა ღონისძიებებმა, რომლებიც დავით აღმაშენებლის მიერ XI საუკუნის მიწურულში იქნა გატარებული, ქვეყანა აღმავლობის გზით წაიყვანა. „მოეშენა ქუეყანა ქართლისა, განძლიერდა დავით და განამრავლნა სპანი“²². საქართველოს მეფე უკვე აღარ ეპუებოდა თურქებს. ქვეყნის სრული დამოუკიდებლობა სწორედ მაშინ იქნა აღდგენილი, როცა ხარკის მიცემა შეუწყვიტეს თურქებს. როდის მოხდა ეს აქტი?

ჩვენს სამეცნიერო ისტორიულ ლიტერატურაში გაბატონებული აზრის მიხედვით (ივ. ჯავახიშვილი²³, შ. მესხია²⁴ და სხვ.)²⁵ ხარკის შეწყვეტა 1097 წელს მოხდა. ყველა ისტორი-

21 ქართლის ცხოვრება, გვ. 326.

22 იქვე.

23 ქართველი ერის ისტორია, II, 1965, გვ. 195.

24 შ. მესხია, ვ. გუჩუა, საქართველოს ისტორია, VIII—X კლასებისათვის, თბ., 1969, გვ. 65.

25 ვ. კოპალიანი, საქართველოს ურთიერთობა ჯვაროსნებთან და

კოსი, სავსებით მართებულად, საქართველოს გაძლიერებას განიხილავს იმ ეპოქისათვის გარკვეულ ობიექტურ კანონზომიერებად, რაც გამოიხატებოდა საერთაშორისო მდგომარეობის გაუმჯობესებასა (დაიწყო ჯვაროსანთა ლაშქრობები და თურქ-სელჩუკები იძულებულნი იყვნენ ჩარეულიყვნენ მასში) და თურქ-სელჩუკთა სახელმწიფოს შინაურ არევ-დარევაში²⁶.

მოხდა კი თურქებისთვის ხარკის შეწყვეტა 1097 წელს? აკად. ივ. ჯავახიშვილი მიმოიხილავს რა XII საუკუნის მიწურულის მსოფლიოს (კერძოდ, ევროპისა და ამიერკავკასიის) პოლიტიკურ მდგომარეობას, იმოწმებს დავით აღმაშენებლის ისტორიკოსს²⁷ („ამას უამსა გამოვიდეს ფრანგნი, აღილეს იერუსალემი და ანტიოქია“. შემდეგ: „მოეშენა ქუეყანა ქართლისა, განძლიერდა დავით და განამრავლნა სპანი. და არღარა მისცა სულტანსა ხარაჯა“²⁸) და აკეთებს დასკვნას: „მაშასადამე, საქართველოს სრული დამოუკიდებლობის აღდგენა 1097 წ. მომხდარა; რაკი ამ დროითგან მოყოლებული საქართველომ სულტანს ყოველ-წლიური ხარაჯის ძღვევა მოუხპო“ (ხაზგასმა ჩემია, — რ. მ.).

ნ. ბერძენიშვილის, ივ. ჯავახიშვილისა და ს. ჯანაშიას ავ-

ბიზანტიასთან (XI—XII სს.), თსუ შრომები, ტ. 125, თბ., 1968, გვ. 92, აგრეთვე რ. მეტრეველი, დავით აღმაშენებელი, თბ., 1965, გვ. 35.

²⁶ ნარკვევები მახლობელი აღმოსავლეთის ისტორიიდან, ვ. ნ. გაბაშვილის რედაქციით, თბ., 1957, გვ. 134.

²⁷ ივ. ჯავახიშვილი, ქართველი ერის ისტორია, II, თბ., 1965, გვ. 195.

²⁸ ქართლის ცხოვრება, I, გვ. 325—326.

²⁹ ივ. ჯავახიშვილი, დასახ. ნაშრ., გვ. 195.

ტორობით გამოსულ „საქართველოს ისტორიის“ სახელმძღვანელოში მოცემული საკითხის ირგვლივ არაფერია ნათქვამი (პარაგრაფი, რომელშიაც დავით აღმაშენებლის შესახებაა მოთხრობილი, ივ. ჯავახიშვილს(!) ეკუთვნის³⁰). „საქართველოს ისტორიის“ დამხმარე სახელმძღვანელოში ხარკის შეწყვეტის თარიღად და ამავე დროს დავითის მეფობის პირველი ხანის დასასრულად 1097 წელია მიჩნეული³¹.

პროფ. აბ. კიკვიძე პირდაპირ ამბობს: „1097 წელს ჯვაროსნებმა აიღეს იერუსალიმი და ანტიოქია, და თურქ-სელჩუკების პოლიტიკური ბრწყინვალეების ლამპარიც ჩაქრა... 1097 წელსვე დავით აღმაშენებელმა თურქებს ხარკი შეუწყვიტა და საქართველოს პოლიტიკური დამოუკიდებლობაც აღადგინა“³².

აღნიშნული თარიღი ყოველგვარი კომენტარების გარეშე მოყვანილია ჩვენს წიგნში „დავით აღმაშენებელი“ და იგი მიჩნეულია თურქებისადმი ხარკის შეწყვეტის წლად³³.

ასევე, სულ უკანასკნელ ხანს ჩვენი რედაქციით გამოსულ შ. მესხიასა და ვ. გუჩუას „საქართველოს ისტორიის“ საშუალო სკოლის სახელმძღვანელოში დაბეჭდვითაა ნათქვამი: „შექმნილი ვითარებით (ჯვაროსნული ომებია მხედველობაში, — რ. მ.) ისარგებლა დავითმა (აღმაშენებელმა, — რ. მ.)

30 ნ. ბერძენიშვილი, ივ. ჯავახიშვილი, ს. ჯანაშია, საქართველოს ისტორია, ნაწ. I, თბ., 1946, გვ. 180—182.

31 ნ. ბერძენიშვილი, ვ. დონდუა, მ. დუმბაძე და სხვ., საქართველოს ისტორია, I, თბ., 1958, გვ. 154.

32 აბ. კიკვიძე, დავით აღმაშენებელი, თბ., 1942, გვ. 5—6.

33 რ. მეტრეველი, დავით აღმაშენებელი, თბ., 1965, გვ. 35.

და 1097 წელს თურქებს ხარკის მიცემა შეუწყვიტა“³⁴. იგივე ნათქვამი დოც. ვ. კობალიანის გამოკვლევაში „საქართველოს ურთიერთობა ჯვაროსნებთან და ბიზანტიასთან“ (XI—XII სს.)³⁵.

ჩვენი აზრით, აღნიშნული თარიღის ასეთი გაბატონებული მდგომარეობა აკად. ივ. ჯავახიშვილის მოსაზრების უშუალო გავლენით უნდა აიხსნას, თუმცა ზოგიერთი ისტორიკოსი გარკვეულად მსჯელობს კიდევ და დამოუკიდებლად მიდის აღნიშნულ დასკვნამდე³⁶.

საქმე ისაა, რომ დავით აღმაშენებლის ისტორიკოსი ხაზგასმით, ყოველგვარი ორქოფობისა და ყოყმანის გარეშე ამბობს: „ამას უამსა გამოვიდეს ფრანგნი, აღიდეს იერუსალემი და ანტიოქია, და შეწევნითა ღმრთისათა მოეშენა ქუეყანა ქართლისა, განძლიერდა დავით და განამრავლნა სპანი. და არღარა მისცა სულტანსა ხარაჯა“³⁷. აქედან ჩანს, რომ დავით აღმაშენებელმა ხარკის მიცემა თურქებს შეუწყვიტა ჯვაროსნების („ფრანკნი“) მიერ იერუსალიმის აღების შემდგომ. ეს რომ ასეა, ამაზე თვით აკად. ივანე ჯავახიშვილი მიუთითებს, მიიჩნევს რა თურქებისადმი ხარკის შეწყვეტის წლად ანტიოქიისა და იერუსალიმის აღების თარიღს. იგი აღნიშნავს —

34 შ. მესხია, ვ. გუჩუა, საქართველოს ისტორია, VIII—X კლასებისათვის, თბ., 1969, გვ. 65.

35 ვ. კობალიანი, საქართველოს ურთიერთობა ჯვაროსნებთან და ბიზანტიასთან (XI—XIII სს.), თსუ, შრომები, ტ. 125, თბ., 1968, გვ. 92.

36 ვ. კობალიანი, დასაბ. ნაშრ., იქვე.

37 ქართლის ცხოვრება, თბ., 1958, გვ. 325—326.

„და მართლაც ანტიოქია და იერუსალემი ფრანგებმა 1097 წელს აიღეს“³⁸.

ამრიგად, ის ფაქტი, რომ ქართველთა მიერ თურქებისადმი ხარკის შეწყვეტა ანტიოქიისა და იერუსალიმის აღების შემდეგ მოხდა, სადავო არ ყოფილა აკად. ივ. ჯავახიშვილისათვის და, ალბათ, საერთოდ ძნელი იქნება ვინმე შეეცადოს საწინააღმდეგოს დამტკიცებას, რადგან „ცხოვრება მეფეთმეფისა დავითისი“ ამაზე სრულიად გარკვეულ პასუხს იძლევა³⁹.

რაც შეეხება თარიღს (1097 წ.), იგი არასწორია, რადგან არც ანტიოქია და არც იერუსალიმი ამ წელს არ ყოფილა აღებული.

ჯვაროსნების პირველი ტალღა კონსტანტინოპოლმა 1096 წლის 1 აგვისტოს ნახა⁴⁰. ეს იყო მეტად არაორგანიზებულმა ნაწილი ევროპელი რაინდებისა და, როგორც მოსალოდნელი იყო, განადგურებულ იქნა თურქ-სელჩუკების მიერ 1096 წლის ოქტომბერში⁴¹. ჯვაროსანთა ამ აბნეული ბრბოს მწარე მარცხმა გონზე მოიყვანა ევროპელი რაინდები და ნორმანთა, ფრანგთა, ფლანდრთა და ლოტარინგთა მთავრების მეთაურობით დიდძალი ლაშქარი დაიძრა კონსტანტინოპოლისაკენ⁴².

³⁸ ივ. ჯავახიშვილი, ქართველი ერის ისტორია, II, გვ. 195.

³⁹ ქართლის ცხოვრება, I, გვ. 325—326.

⁴⁰ Ф. И. Успенский, История Византийской империи, III, 1948, стр. 143.

⁴¹ Там же, стр. 144.

⁴² Г. Ф. Герцберг, История Византии, пер. Г. В. Безобразова, 1896, стр. 269. ჯვაროსანთა ლაშქრობების შესახებ მნიშვნელოვანი

ეს უკვე ის პერიოდია, როცა თურქ-სელჩუკთა დიდი სახელმწიფო დასუსტებული იყო და იშლებოდა.

1097 წელს ჯვაროსნებმა მწვავე ბრძოლით აიღეს რუმის სასულთნოს დედაქალაქი ნიკეა⁴³. ამის შემდეგ თავს დაესხნენ სირიას, პალესტინას და 1097 წლის 21 ოქტომბერს ანტიოქიაზე მიიტანეს იერიში, რომელიც დიდი და ხანგრძლივი, მძიმე ბრძოლების შედეგად მხოლოდ 1098 წლის ივნისის(!) თვეში იქნა აღებული⁴⁴. მის შენარჩუნებაზე არანაკლები ძალა დაიხარჯა. 1099 წლის ივლისში იერუსალიმიც აიღეს ჯვაროსნებმა⁴⁵.

შემოთქმულიდან იმ დასკვნის გაკეთება შეიძლება, რომ დავით აღმაშენებელმა ხარკის გადახდა შეუწყვიტა თურქ-სელჩუკებს არა 1097 წელს, არამედ 1099 წელს. უნდა ვიფიქროთ, რომ 1097—1098 წწ. საქართველოს მოშენება-მომძლავრების პროცესი ძირითადად დასრულდა. „მოეშენა ქუეყანა ქართლისა, განძლიერდა დავით და განამრავლნა სპანი“⁴⁶. და უკვე მომძლავრებულ ქვეყანას შეეძლო უარი ეთქვა მტრისათვის ხარკის გადახდაზე, რადგან მას უკვე ძალაც გააჩნდა და

K40.151

გამოკვლევებია მ. ა. ზაბოროვის «Крестовые походы» (Москва, 1956) და ისივე «Введение в историографию крестовых походов» (Москва, 1966).

⁴³ Г. Ф. Герцберг, დასახ. ნაშრ., გვ. 271.

⁴⁴ Бернгард Куглер, დასახ. ნაშრომი, გვ. 52—56; М. А. Заборов, Крестовые походы, М., 1956, стр. 85—88.

⁴⁵ Бернгард Куглер, დასახ. ნაშრ., გვ. 64, М. А. Заборов, დასახ. ნაშრომი, გვ. 103.

⁴⁶ ქართლის ცხოვრება, I, გვ. 326.

შესაძლებლობაც იმისა, რომ თვითონ გადასულიყო შეტევანზე. ზოგიერთი ისტორიკოსის ვარაუდი იმის შესახებ, რომ სრულებითაც არ იყო სავალდებულო საქართველოს ევროპელთა ომების შედეგებისათვის, კერძოდ, იერუსალიმის აღებისათვის, დაეცა⁴⁷ და მერე შეეწყვიტა ხარკი, მთლად მართებულად არ უნდა მივიჩნიოთ. საქმე ანტიოქიისა და იერუსალიმის აღების დაცდაში კი არ იყო, არამედ იმ ობიექტურ სინამდვილეში, რაც იმდროინდელ წინააზიასა და ევროპაში იქმნებოდა. კერძოდ იმაში, რომ ჯვაროსანთა ტალღა ძლიერდებოდა, თურქ-სელჩუკთა სახელმწიფო კი დაშლა-დამცრობის გზაზე იდგა. 1097 წლისათვის, მართალია, თურქ-სელჩუკების სახელმწიფო დაშლილი და წინანდებურ ძლიერებას მოკლებული იყო, მაგრამ იგი ჯერ კიდევ არ იყო საბოლოოდ დასუსტებული (მოვიგონოთ 1096 წლის დამლევისათვის ჯვაროსნების დამარცხება, თუნდაც ის, რომ ანტიოქიის აღებას თითქმის მთელი წელი მოუხდნენ ჯვაროსნები, და მის შესანარჩუნებლად დიდი ბრძოლები გადაიტანეს)⁴⁸. ალბათ ამ პერიოდისა-

47 ვ. კოპალიანი, საქართველოს ურთიერთობა ჯვაროსნებთან და ბიზანტიასთან (XI—XII), თსუ, შრომები, ტ. 25, თბ., 1958, გვ. 92.

48 უნდა შევნიშნოთ, რომ როგორც ისტორიული წყაროები ადასტურებენ და თანამედროვე ისტორიოგრაფია მიიჩნევს, ანტიოქია გამყვამლობით იქნა აღებული.

რაულ კაენსკის ცნობით, ანტიოქიის ეპირის მიერ ერთ-ერთი ციხე-კოშკის დაცვა დავალებული ჰქონდა სომეხ ფირუზს, რომელმაც მტერთან (ჯვაროსნებთან) მოლაპარაკების შემდეგ, დასთმო პოზიცია და ჯვაროსნები ქალაქში შეუშვა. ამის შემდეგ დაეცა ანტიოქია.

(H. Glaesener, L' Escalade de la tour d'Antioches—«Revue du Moyen Age Latin», II, 1946, გვ. 139—148; M. A. Заборов, Введе-

თვის მთლიანად არც საქართველო იქნებოდა მზად ესოდენ მკვეთრი ნაბიჯის გადასადგმელად საერთაშორისო პოლიტიკურ სარბიელზე. საქართველოს სამეფო კარმა ანტიოქიისა და იერუსალიმის აღებას კი არ დაუცადა, არამედ ანტიოქიისა და იერუსალიმის აღებით ლახვარჩაცემული თურქ-სელჩუკების მდგომარეობის აწონ-დაწონისა და პოლიტიკური შეფასების შემდეგ (ბუნებრივია, შესაბამისად საკუთარი ძლიერების გათვალისწინებითაც) შესაძლებლად ჩათვალა ხარკის გადახდის შეწყვეტა⁴⁹.

ამგვარად, თამამად შეიძლება ითქვას, რომ საქართველომ დაკარგული დამოუკიდებლობა აღიდგინა 1099 წელს, თურქ-სელჩუკებისადმი ხარკის მიცემის შეწყვეტის შემდეგ.

ასეთი დიდი პოლიტიკური წარმატების შემდეგ საქართ-

ние в историографию крестовых походов, М., 1966, стр. 51, მოსივე, Крестовые походы, М., 1956, стр. 88).

ამგვარად, ანტიოქიის დაცემა არ ყოფილა გამოწვეული დაცვის სისუსტით. აქ თავი იჩინა ლალატმა და ალბათ გადამწყვეტი როლიც შეასრულა.

49 რაც შეეხება ვახუშტი ბაგრატიონის ცნობას ხარკის შეწყვეტის შესახებ, იგი დავით აღმაშენებლის ისტორიკოსიდან უნდა მომდინარეობდეს, თუმცა ვახუშტი ჯერ ხარკის შეწყვეტის ფაქტს ასახელებს, ხოლო შემდეგ იერუსალიმის აღებას. თარიღები კი როგორც ერთი, ისე მეორე შემთხვევისა საერთოდ უკან აქვს გადაწეული (მაგალითად, იერუსალიმის აღებას 1101 წელს ასახელებს). ვიმეორებთ, თუ იმასაც გავითვალისწინებთ, რომ მისი ცნობა დავითის ისტორიკოსიდან გამომდინარეა, ამის მტკიცების საშუალებას თვით მისი ტექსტი იძლევა, რომელიც სიტყვასიტყვით არის გადმოღებული „ცხოვრება მეფეთ-მეფისა დავითისიდან“, მხოლოდ გადაადგილებულია წინადადებები, შეიძლება დავასკვნათ, რომ ამ შემთხვევაში (თარიღის დადგენა გვაქვს მხედველობაში) არ არის ყურადსაღები (იხ. ვახუშტი, საქართველოს ისტორია, II, გვ. 195).

ველოს სამეფო კარს მთელი სიგრძე-სიგანით უნდა გაეშალა მუშაობა ქვეყანაში ძალთა უკიდურესი მობილიზაციისათვის. ბუნებრივია, ასეთ პირობებში ჰერეთ-კახეთის საქართველოს ერთიან სახელმწიფო ორგანიზაციაში შემოყვანის საკითხი უადრესად აქტუალური იყო.

დავით აღმაშენებელი აქტიურ მოქმედებაზე გადავიდა. რა გასაკვირია, რომ უკვე ძლიერ ქვეყანას დიდი წინააღმდეგობა ვერ გაუწია კახეთის მეფე კვირიკემ („კაცი მეფობისავე თანა მეფე-ქმნილი ვნებათა ზედა და ჭეშმარიტი ქრისტიანე“)⁵⁰. დავით აღმაშენებელმა საქმე ზედაზნის ალებით დაიწყო, რადგან იმდროინდელი კახეთისათვის ამ ციხეს მეტად დიდი სტრატეგიული მნიშვნელობა ჰქონდა. „მოსცა ჟამი ღმერთმან მეფესა დავითს და წარუღო კვრიკეს ციხე ზედაზენი“⁵¹.

ზედაზნის ციხის ალების თარიღად აკად. ივ. ჯავახიშვილი 1101 წელს ასახელებს⁵². ეს თარიღი უყოყმანოდ ვაიმეორეს ს. მაკალათიამ, აბ. კიკვიძემ, რ. მეტრეველმა და სხვებმა, და დღეს ჩვენს სამეცნიერო ლიტერატურაში სავსებით მიღებული ითვლება⁵³.

საქმე ისაა, რომ ზედაზნის ციხის ალების თარიღი, როგორც აკად. ივ. ჯავახიშვილმა დაამტკიცა (წინააღმდეგ თ. ყორღანიას და ე. თაყაიშვილის მოსაზრებებისა, რომლებიც მიიჩნევდნენ, რომ თითქოს ეს ქორონიკონი პირველად ვახტან-

50 ქართლის ცხოვრება, I, თბ., 1958, გვ. 326.
 51 იქვე.
 52 ივ. ჯავახიშვილი, ქართველი ერის ისტორია, II, 1965, გვ. 195.
 53 აღნიშნული თარიღი შეტანილ იქნა ნ. ბერაქენიშვილის, ივ. ჯავახიშვილისა და ს. ჯანაშიას „საქართველოს ისტორიაში“. გვ. 182.

გისეულ „ქართლის ცხოვრების“ ხელნაწერში იყო შეტანილი), მოიპოვება ანა დედოფლისეულ „ქართლის ცხოვრებაში“⁵⁴ და იგი დავით აღმაშენებლის ისტორიკოსს ეკუთვნის. დავით აღმაშენებლის ისტორიკოსს კი გარკვევით აქვს ნათქვამი, რომ ზედაზნის აღებისას „ქრონიკონი იყო სამას ოცდასამი“⁵⁵, ე. ი. 1103 წელი (780+323). რაც შეეხება ზედაზნის აღების თარიღად 1101 წლის მიჩნევას, იგი არ უნდა იყოს სწორი⁵⁶. სამწუხაროდ, შემდგომში არც ერთი ისტორიკოსი არ შეცდილა ღრმად ჩაეხედა მოცემულ საკითხში და თარიღი შეემოწმებინა.

ამრიგად, დავით აღმაშენებლის მიერ კახეთის შემოერთებისათვის ბრძოლისას, სამხედრო თვალსაზრისით უდიდესი მნიშვნელობის მქონე პუნქტის, ზედაზნის ციხის აღება მოხდა არა 1101 წელს, არამედ 1103 წელს (როგორც ისტორიული მასალა მიგვანიშნებს).

ჩვენ ზემოთ დავით აღმაშენებლის მიერ კლდეკარის საერისთავოს გაუქმების საკითხის განხილვისას აღვნიშნეთ,

54 ი. ე. ჭავჭავაძე, ქართველი ერის ისტორია, II, თბ., 1965, გვ. 195.

55 ქართლის ცხოვრება, I, თბ., 1958, გვ. 326.

56 აქვე უნდა აღვნიშნოთ, რომ ვახტანგისეულ „ქართლის ცხოვრებაში“ ზედაზნის აღების თარიღად 1101 წელია დასახელებული: „წარუღო მეფემა დავით კვრიკეს ციხე ზედა-ზენი „და იყო ქკნი:ტკა:“ (იხ. თ. ყორღანია, ქრონიკები, I, 1892, თბ., გვ. 238). მაგრამ, როგორც ი. ე. ჭავჭავაძემ დაამტკიცა, თუ ჩვენ ვახტანგისეულ ხელნაწერამდე ანა დედოფლისეულ „ქართლის ცხოვრებაში“ მოგვეპოვება უფრო ზუსტი თარიღი (რადგან იგი დავითის ისტორიკოსს ეკუთვნის), ბუნებრივია, მას უნდა ვენდოთ.

რომ ეს მოვლენა, ქართული ისტორიული წყაროების მიხედვით, ემთხვევა ზედაზნის ციხის აღებას და თარიღის დასახელებისაგან თავი შევიკავეთ, ვიდრე არ გავარკვევდით და დავაზუსტებდით აღნიშნული ციხის აღების წელს. ამჯერად კი, ჩვენი აზრით, სრული უფლება გვაქვს კლდეკარის საერისთავოს გაუქმებისა და მისი საქართველოს სამეფოსათვის შემოერთების წლის განსაზღვრისა. მაგრამ ჯერ ვნახოთ მოცემული საქმის ვითარება დავით აღმაშენებლის ისტორიკოსთან: „მოსცა ესაი ღმერთმან მეფესა დავითს და წარულო კვრიკეს ციხე ზედაზენი. ქრონიკონი იყო სამას ოცდასამი. და წარმატებოდა დიდებითა და განმარჯუებულობითა. რომელთა თანა ესეცა იქმნა: მოკუდა რატი, ძე ლიპარტიისი, კაცი ორგული და ნანდვლვე ნაშობი იქედნესი. ესრეთ დასრულდა სახლი ბაღვივაშთა, სახლი განმამწარებელთა... და არღარავინ დაშთა საყოფელთა მათთა მკვდრი(!)... და მამული მათი აღილო მეფემან“⁵⁷. მაშასადამე, ზედაზნის ციხის აღებისთანავე („რომელთა თანა ესეცა იქმნა“) გარდაცვლილა რატი ლიპარტიის ძე. დავით აღმაშენებელს მისი მამული (კლდეკარის საერისთავო) თავის მფლობელობაში მოუქცევია.

ბუნებრივია, თუ ჩვენ მიერ ზემოთ მოტანილ ზედაზნის ციხის აღების წელს მართებულად ჩავთვლით, რატი ლიპარტიის ძის სიკვდილი და კლდეკარის საერისთავოს სამეფო ქონება-სამფლობელოდ გამოცხადებაც ასევე უნდა დავათარილოთ.

ამრიგად, XII საუკუნის დასაწყისის საქართველოს შიდა-

⁵⁷ ქართლის ცხოვრება, I, თბ., 1958, გვ. 326.

კლასობრივი ბრძოლის ეს მეტად დიდმნიშვნელოვანი აქტი — კლდეკარის საერისთავოს გაუქმება და საქართველოს სამეფოსათვის მიერთება, 1103 წელს მოხდა. შემდგომში, როგორც ირკვევა, საქართველოს მეფეს კლდეკარი, ლიპარიტის ყოფილი მამული, გელათისათვის შეუწირავს. დავით აღმაშენებელი იმთავითვე ზრუნავდა გელათის მატერიალურ კეთილდღეობაზე და სწორედ ამიტომ „მისცნა დედასა ღმრთისასა სამსახურებლად მისსა წინაშე მდგომელთა მისთათს“⁵⁸ მრავალი სოფელი. როგორც დავით აღმაშენებლის ისტორიკოსი აღნიშნავს, „სხუათა მრავალთა და სამართლიანთა უსარჩლელ-მიუხუეჭელთა სოფელთა თანა“⁵⁹ საქართველოს მეფეს გელათისთვის შეუწირავს „მამული ლიპარიტეთი“, რომელიც იმ დროისთვის „უმკვდროდ დარჩომილ იყო“⁶⁰.

ამ შეწირულებით ეკლესიის მსახურთ საქართველოს სამეფო კარმა „უზრუნველი ტრაპეზი განუჩინა“⁶¹.

ამგვარად, კლდეკარის ერისთავების სამფლობელო მამული საეკლესიო (გელათის) საკუთრება გახდა⁶².

რას უნდა ნიშნავდეს კლდეკარის საერისთავოს გაუქმებისა და საქართველოს სამეფოსადმი შემოერთების შემდეგ

58 ქართლის ცხოვრება, I, თბ., 1958, გვ. 330.

59 იქვე.

60 იქვე.

61 იქვე.

62 არ არის სწორი თ. ყორღანიას ცნობა, თითქოსდა ლიპარიტის მამული 1101 წელს (ამ დროს ჯერ კიდევ ცოცხალი იყო რატი ლიპარიტის ძე და მამულიც მის საკუთრებას შეადგენდა) შეეწიროს გელათისათვის. უფრო საფიქრებელია, რომ ეს ფაქტი გელათის კომპლექსის მშენებლობის დაწყებისას უნდა მომხდარიყო (1106 წ.).

დავით აღმაშენებლის ისტორიკოსის ცნობა: „ხოლო თრიალეთი და კლდე-კარნი ჰქონდეს თევდორეს, ჭყონდიდელისა დისწულსა, კაცსა გონიერსა და დიდად მყოფსა“.

ვარაუდი იმისა, რომ XII საუკუნის ათიან წლებში (კლდეკარის საერისთავოს საქართველოს სამეფოსადმი შემოერთების შემდეგ) „თრიალეთი და კლდე-კარნი“ ცალკე საგამგეო ერთეულს წარმოადგენდა⁶³, არ უნდა იყოს მართებული. ეს ეწინააღმდეგება იმ გადაწყვეტილებას, რომელიც საქართველოს მეფემ მიიღო. რაც შეეხება ზემოთ მოყვანილ ცნობას, იგი სრულებითაც არ უნდა მიგვანიშნებდეს იმაზე, რომ ეს პროვინცია ცალკეა გამოყოფილი სამეფოდან.

ჩვენი აზრით, მას შემდეგ რაც ლიპარიტისეული სამფლობელო საეკლესიო საკუთრება გახდა (იგი გელათის მონასტერს გადაეცა), მისი მეთვალყურეობა საეკლესიო პირებმა მიიღეს თევდორეს, რადგან აღნიშნულ სამფლობელოს შემოსავალი რომ მიეცა ეკლესიისათვის, გონიერი მართვა-მეთვალყურეობა სჭირდებოდა. ეკლესიამ, საქართველოს ეკლესიის მესვეურებმა, გიორგი ჭყონდიდელ-მწიგნობართუხუცესმა ეს საქმე მიიღეს „კაცსა გონიერსა და დიდად მყოფსა“. თევდორეზე არჩევანი ალბათ იმიტომ გაკეთდა, რომ იგი, გარდა თავისი გონიერებისა, ჭყონდიდელ-მწიგნობართუხუცესის ახლობელი პირი, მისი დისწული იყო და ამასთანავე საქართველოს სამეფოს ერთგულიც. (მას ჩვენ გიორგი ჭყონდიდელ-მწიგნობართუხუცესთან, აბულეთთან და ივანე ორბელთან ერთად ვხედავთ სამშვილდის აღების მოთავედ)⁶⁴.

63 ვ. კ. პ ა ლ ი ა ნ ი, კლდეკარის საერისთავო, ხელნაწერი, გვ. 216.

64 ქართლის ცხოვრება, I, გვ. 331.

ამგვარად, დავით აღმაშენებლის ისტორიკოსის ცნობა ისე უნდა გავიგოთ, რომ თევდორეს საქართველოს ეკლესიის მიერ ჰქონდა მინდობილი მეთვალყურეობა კლდეკარისა და თრიალეთისა, ხოლო ეს უკანასკნელი ეკლესიის (გელათის მონასტრის) საკუთრებაში იმყოფებოდნენ და, ბუნებრივია, დამოუკიდებლად არ არსებობდნენ. შემთხვევითი არც ის უნდა იყოს, რომ აქედან მოყოლებული (XII საუკუნის ათიანი წლები) არავითარი ცნობა კლდეკარის საერისთავოს დამოუკიდებელ ერთეულად არსებობის შესახებ არ მოიპოვება.

დავით აღმაშენებლის ისტორიკოსის მიხედვით თუ ვიმსჯელებთ, 1104 წელს გარდაიცვალა⁶⁵ (და არა 1102 წელს, როგორც საისტორიო ლიტერატურაშია მიჩნეული)⁶⁶ კახეთის მეფე კვირიკე. მის ნაცვლად კახთა მეფე გახდა კვირიკეს ძმისწული აღსართანი, რომელსაც, განსხვავებით თავისი წინამორბედისაგან, არავითარი მონაცემი შეფობისა არ ჰქონია, ქარაფშუტა, უმეცრად უსამართლო ყოფილა⁶⁷. ასეთი მმართველის ხელქვეით მყოფი კახეთის შემოერთება, ცხადია, საქართველოს მეფისათვის აღარავითარ სიძნელეს არ წარმოადგენდა,

65 ქართლის ცხოვრება, I, გვ. 326. „და შემოდგომად წელიწადისა ერთისა (ზედაზნის ალებისა და კლდეკარის საერისთავოს საქართველოს სამეფოსათვის შემოერთების შემდგომ, — რ. მ.) მიიცვალა მეფე კვირიკე“, ე. ი. კვირიკე გარდაიცვალა 1103 წლიდან ერთი წლის გასვლის შემდეგ (1103+1) 1104 წელს. როცა ისტორიკოსები ზედაზნის ალებს თარიღად 1101 წელს სთვლიდნენ, ბუნებრივია, კვირიკეს ვარდაცვალების თარიღად 1102 წ. მიიჩნევდნენ.

66 ივ. ჯავახიშვილი, ქართველი ერის ისტორია, II, თბ., 1965, 33. 154.

67 ქართლის ცხოვრება, I, გვ. 326.

რადგან დავით აღმაშენებელს ამ მიმართულებით უკვე გატარებული ჰქონდა მნიშვნელოვანი ღონისძიებები. ჰერეთ-კახეთში საქართველოს მეფე დიდი ავტორიტეტით სარგებლობდა და ბევრი დიდებული მის პოლიტიკას მხარს უჭერდა, მით უმეტეს, როცა ეს პოლიტიკა საქართველოს გაერთიანებას ისახავდა მიზნად. 1104 წელს დიდმა აზნაურებმა ქავთარ ბარამის ძემ და მისმა დისწულებმა არიშიანმა და ბარამმა შეიპყრეს და საქართველოს მეფეს გადასცეს კახთა მეფე აღსართანი. დავით აღმაშენებელმა ჰერეთი და კახეთი დაიკავა („და აღიხუნა მეფემან ჰერეთი და კახეთი“)⁶⁸.

საქართველოს მეფის ასეთი მოქმედება ვერაფრად ეპიტნავა სულთანს, რადგან ჰერეთ-კახეთი მისი მოხარკე იყო და ამ ქვეყნის დაკარგვა დიდ დანაკლისს წარმოადგენდა სასულთნოსათვის — სუსტდებოდა თურქების პოზიცია აღმოსავლეთ ამიერკავკასიაში. სულთნის დიდმოხელე, განძის ათაბაგი, მრავალრიცხოვანი ლაშქრით გამოემართა დავით აღმაშენებელთან შესაბრძოლებლად და ჰერეთ-კახეთიდან გასადევნად. როგორც ჩანს, ეს გამოლაშქრება დავით აღმაშენებლისათვის მოულოდნელი არ უნდა ყოფილიყო და იგი მომზადებული დაუხვდა მტერს. ბრძოლა გაიმართა ერწუხში (ახლანდელ საინგილოში), 1104 წელს და ქართველთა ბრწყინვალე გამარჯვებით დამთავრდა („ერწუხს ქმნნა წყობანი დიდნი და კმა-გასმენილი იგი დიდი ძლევა“⁶⁹). (ისტორიკოსი აღტაცებით აღწერს დავით აღმაშენებლის უშუალო ზონაწილეობას ერწუხის ომში, რომელიც „არა თუ ვითარცა სხუა ვინმე

⁶⁸ ქართლის ცხოვრება, I, გვ. 328.

⁶⁹ იქვე.

ზურგით უდგა ოდენ სპათა თვსთა, ანუ შორით უზახებდა... არამედ უპირატეს ყოველთასა თვთ წინა უვიდოდა და ვითა ლომი, შეუზახებდა კმითა მალლითა, და ვითა გრიგალი მი-ღამო იქცეოდა..."⁷⁰.

ამგვარად, დავით აღმაშენებელმა შემოიერთა ჰერეთი და კახეთი და „ნებიერად აღიხუნა ციხენი და სიმაგრენი მათნი“⁷¹. ეს მოხდა 1104 წელს. ჰერეთ-კახეთის შემოერთებას უდიდესი მნიშვნელობა ჰქონდა საქართველოსათვის, ამ უკანასკნელის ეკონომიური და სამხედრო ძალების შესამჩნევად გაზრდის თვალსაზრისით. ამიერიდან უკვე აშკარად ძლიერ, ერთიან საქართველოს შეეძლო ფართო მასშტაბის ღონისძიებების ქმედითად გატარება — ეკონომიური ხასიათისა იქნებოდა თუ პოლიტიკურისა. მართლაც, აქედან (ჰერეთ-კახეთის შემოერთების შემდგომ) მოყოლებული საქართველოს სამეფომ ბევრი ისეთი გრანდიოზული ნაბიჯი გადადგა, რომელმაც ქვეყანა იმდროინდელს წინააზიასა და კავკასიაში ერთ-ერთ გავლენიან და მოწინავე სახელმწიფოდ აქცია. ამ საქმეში გარკვეულად მნიშვნელოვანი წვლილი მიუძღოდა საქართველოს სამეფო ხელისუფლებას, მის თვითმპყრობელ მეფეს დავით აღმაშენებელს. საერთოდ, დავით აღმაშენებლის მოღვაწეობა წარმოადგენს თანმიმდევრულად აღმავალ ერთ მთლიან ხაზს და რაიმე პერიოდების გამოყოფა მის მეფობაში უაღრესად ხელოვნურად ჩანს. მაგრამ თუკი მის მოღვაწეობას პირობით ორ პერიოდად გავყოფთ (როგორც ეს

70 ქართლის ცხოვრება, გვ. 329.

71 იქვე.

ჩვენს სამეცნიერო ლიტერატურაში კეთდება)⁷², მაშინ, ჩვენი აზრით, ზღვარად პერიოდებს შორის დადებული უნდა იქნეს არა 1097 წელი, არამედ 1104 წელი, სწორედ 1104 წლიდან მოყოლებული, როცა თავგასული საერო (ლიბარტი, რატი, ძაგანი და სხვ.) თუ სასულიერო (1103 წელს რუის-ურბნისის საეკლესიო კრების დადგენილებით რომ განიდევნენ) ფეოდალები დათრგუნვილი იყვნენ და პერეთ-კახეთი საქართველოს სამეფოს შემოუერთდა, დაიწყო ახალი მნიშვნელოვანი ეტაპი საქართველოს ცხოვრებაში — ქვეყნის პოლიტიკური, ეკონომიური და კულტურული აღმავლობის ხანა.

ამდენად, დავით აღმაშენებლის მეფობას თუ ორ ხანად გავყოფთ, პირველი მოდის 1089—1104 წწ., ხოლო მეორე პერიოდი იწყება 1104 წელს და გრძელდება მის გარდაცვალებამდე.

1089—1104 წლები საქართველოს ისტორიაში მეტად მნიშვნელოვანი დროა, როდესაც თურქ-სელჩუკებისაგან დათრგუნვილი ქვეყანა და მისი მოსახლეობა ფაქტიურად გათავისუფლდა მომხდურ დამპყრობელთა უღლისაგან და აღმავლობის გზით წავიდა.

---

72 ნ. ბერძენიშვილი, ვ. დონდუა, მ. დუმბაძე და სხვ., საქართველოს ისტორია, დამხმარე სახელმძღვანელო, თბ., 1958, 83-154.

● **გიორგი მეორის მოღვაწეობის
შეფასების საკითხი**

● თანამედროვე ქართულმა ისტორიოგრაფიამ თავისი განვითარების მაღალ დონეს მიაღწია. ჩვენმა ისტორიკოსებმა მარქსისტულ-ლენინური მეთოდოლოგიის მომარჯვებით არაერთი მნიშვნელოვანი საკითხი შეისწავლეს და საზოგადოების ცოდნის ჩარჩოებში მოაქციეს. საქართველოს ისტორიის მრავალი კარდინალური, თუ მეტ-ნაკლებად მნიშვნელოვანი საკითხის ირგვლივ არსებობს გარკვეული აზრი, მიღებული ამ საკითხების შესწავლის შემდგომ. ქართველი ისტორიკოსების დაუღალავი და ნაყოფიერი შრომის შედეგია ავტორთა კოლექტივის მიერ შექმნილი „საქართველოს ისტორია“ (დამხმარე სახელმძღვანელო)¹, რომელიც უკანასკნელ წლებში წარმოებული კვლევის შედეგებზეა დამყარებული. ყოველივე ეს, რასაკვირველია, სრულებით არ ნიშნავს იმას, რომ საქართველოს ისტორიის ყველა საკითხის კვლევაში სასურველ შედეგს მივალწიეთ და გასაკეთებელი აღარაფერი

¹ ნ. ბერძენიშვილი, ვ. დონდუა, მ. დუმბაძე, ვ. მელიქიშვილი, შ. მესხია, პ. რატიანი, საქართველოს ისტორია, I, თბ., 1958.

იყოს. ვფიქრობთ, რომ ჩვენი ისტორიის ზოგიერთი საკითხი საპირობებს შემდგომ შესწავლას.

ამჯერად გვინდა შევჩერდეთ საქართველოს მეფის გიორგი მეორის (1072—1089) მოღვაწეობის შეფასების პრობლემაზე. თავისთავად ეპოქა, რომელშიაც გიორგი მეორეს მოუხდა მოღვაწეობა, უაღრესად საინტერესო და მნიშვნელოვანი იყო არა მარტო საქართველოსა და კავკასიის სხვა ქვეყნებისათვის, არამედ მთელი მსოფლიოს ისტორიის მასშტაბითაც. ამიტომ შემთხვევითი არ ყოფილა ის გარემოება, რომ მოცემული პერიოდის კვლევაზე არაერთი ისტორიკოსი შეჩერდა. ისტორიკოსთა აბსოლუტური უმრავლესობის აზრით გიორგი მეორის ღონისძიებანი ხელს ვერ უწყობდა საქართველოში მეთერთმეტე საუკუნის სამოცდაათ-ოთხმოციან წლებში შექმნილ მძიმე მდგომარეობიდან გამოსვლას, პირიქით, ზოგ შემთხვევაში კიდევ უფრო ამწვავებდა ქვეყნის საშინაო და საგარეო პოლიტიკურ ვითარებას. ყველაფერი ეს ისტორიკოსების მიერ ახსნილია გიორგი მეორის სისუსტით, მისი უნიათობით.

აკად. ივ. ჯავახიშვილი ხაზს უსვამს, რომ გიორგი II „მეტად რბილი და სუსტი ხასიათის კაცადა ჩანს. ამასთანავე მას ჰკლებია ის სიღინჯე და საქმიანობა, რომელიც ქვეყნის ბატონისათვის აუცილებლად არის საჭირო... ვერც თავგასულს დიდგვარიან აზნაურებს უწევდა ღირსეულს წინააღმდეგობას, ვერც გათამამებულ გარეშე მტრებს იგერიებდა“². ან კიდევ, „გიორგი II ამ უგუნურმა საქციელმა ისედაც მოქანცული

• 2 ივ. ჯავახიშვილი, ქართველი ერის ისტორია, II, თბ., 1965, გვ. 159.

საქართველო დიდს განსაცდელში ჩააგდო³. განსვენებული მეცნიერი საქართველოს მეფის მოქმედებაში დაუდევრობასა და ქარაფშუტობას ხედავდა⁴. ნ. ბერძენიშვილის, ივ. ჯავახიშვილისა და ს. ჯანაშიას ავტორობით 1946 წელს გამოცემულ „საქართველოს ისტორიაში“ საგანგებოდაა აღნიშნული გიორგი მეორის სუსტი ნებისყოფისა და სახელმწიფოს მმართველად უვარგისობის შესახებ⁵. თან დამატებულია: „მას უფრო გართობა და ნადირობა იტაცებდა, ვიდრე სახელმწიფო საქმეებზე ზრუნვა“⁶.

გიორგი მეორის ამგვარი შეფასება ქართულ ისტორიოგრაფიაში გაბატონდა და არ ყოფილა ისტორიკოსი, რომელიც მეტ-ნაკლებად შეხებოდეს აღნიშნულ პრობლემას, რომ არსებითად განსხვავებული შეფასება მიეცეს საქართველოს მეფის მოღვაწეობისათვის⁷.

არსებობს თუ არა რაიმე ხელშესახები მასალა, რომელიც

³ ივ. ჯავახიშვილი, ქართველი ერის ისტორია, II, თბ., 1965, გვ. 162.

⁴ იქვე.

⁵ ნ. ბერძენიშვილი, ივ. ჯავახიშვილი, ს. ჯანაშია, საქართველოს ისტორია, I, თბ., 1946, გვ. 170.

⁶ იქვე.

⁷ იხ. დ. კარიჭაშვილი, საქართველო მეთორმეტე საუკუნეში, თბ., 1902, გვ. 27—30; ს. მაკალათია, დავით აღმაშენებელი, თბ., 1945, გვ. 6—10; რ. მეტრეველი, დავით აღმაშენებელი, თბ., 1965, გვ. 27—31.

თვით „საქართველოს ისტორიის“ 1969 წლის ბოლო გამოცემაშიც იგივე აზრია გატარებული (იხ. გვ. 149—150), შდრ. შ. მესხია, ვ. გუჩუა, საქართველოს ისტორია, თბ., 1969, გვ. 62; ნ. ასათიანი, საქართველო—შარვანის პოლიტიკური ურთიერთობა XII საუკუნეში, კრებული, XII საუკუნის საქართველოს ისტორიის საკითხები, თბ., 1968, გვ. 22.

აძლევს საშუალებას ჩვენს ისტორიკოსებს შემომოყვანილი შეფასება მისცენ გიორგი მეორეს?

შეფასება
კარგად

ამ საკითხზე, ალბათ, შეიძლებოდა პირდაპირ უარყოფითი პასუხი გავცეცა, მაგრამ ამჯერად თავს ვიკავებთ ასეთი ნაბიჯისაგან, რადგან მიგვაჩნია, რომ გიორგი მეორის მოღვაწეობაში ნეგატიური მხარეების დანახვის წინაპირობა რამდენადმე არსებობდა. ჯერ ერთი, XI საუკუნის 70—80-ანი წლები საქართველოს ისტორიაში უაღრესად მძიმე პერიოდია. ძლიერდება მეფის მოწინააღმდეგე, ე. წ. ცენტრიდანული ძალები (ადგილი აქვს საქართველოს სამეფო კარის წინააღმდეგ დიდგვარიან ფეოდალთა გამოსვლებს) და ქვეყანა შიგნიდან არის აშლილი. მეორე, XI საუკუნის 80-ანი წლები საერთოდ ამიერკავკასიასა და კერძოდ, საქართველოში, აღინიშნა თურქ-სელჩუკების ახალი დიდი შემოსევებით, რასაც ქვეყნისათვის ფაქტიურად დამანგრეველი მნიშვნელობა ჰქონდა. ამ პერიოდში საქართველო გარემოცულია მაჰმადიანი მეზობლებით, რომლებთანაც შეტაკებები უხდება. ბიზანტიისა და სომხეთის ტერიტორიებზე, ასევე საქართველოს საზღვრებზე, ქრისტიანი მეზობლების ნაცვლად უცხო პოლიტიკური და ეთნიკური ელემენტები გაჩნდნენ, რომელთაგანაც საქართველოს მხოლოდ ზიანი და განადგურება ელოდა⁸. საქართველო პოლიტიკურად და ეკონომიურად დაქვეითების გზას ადგა. ამდენად, საქართველოში იმ დროს შექმნილი მდგომარეობა იძლე-

8 ნ. შენგელია, სელჩუკები და საქართველო XI საუკუნეში, თბ., 1968, გვ. 302—305.

ოდა იმის საშუალებას, რომ საქართველოს მეფეს ბევრი უქ-
 მაყოფილო ჰყოლოდა და მასზედ ეფიქრათ, როგორც სუსტსა
 და უძლურზე. ამას ისიც უნდა მივეუმატოთ, რომ დავით აღ-
 მაშენებლის ისტორიკოსი, როდესაც ვეჯინისთავის ბრძოლას
 აღწერს, ერთგვარად უღიერად იხსენიებს გიორგი მეორეს: „და
 ჟამსა სთულისასა მოვიდეს კახეთად და მოადგეს ციხესა ვე-
 ჟინისასა და, ვიდრე ბრძოდესლა, მოვიდა თოვლი“⁹. ამ დროს
 თურმე „...მეფესა გიორგის მოეხსენა ნადირობა აჯამეთისა,
 არღარას ზრუნავდეს სხუასა, არცა ელოდა აღებასა ვეჯინისა-
 სა და კახეთისა, არამედ ლაშქართა თურქთასა, რომელიც
 ჰყვა, მისცა ნიჭად სუჯეთი და ყოველი ქუეყანა იორის პირი
 კუხეთი, რომელი მოოხრდა მუნ დღეინდელად დღემდე. ხოლო
 თვით გარდავლო მთა ლიხთა და შთავიდა აფხაზეთად“¹⁰. და-
 ვით აღმაშენებლის ისტორიკოსის მიერ მოტანილი ეს ცნო-
 ბა (და საერთოდ მის მიერ გიორგი მეორის და საქართველოს
 იმდროინდელი მდგომარეობის შეფასება) იყო საფუძველი,
 რის გამოც ისტორიკოსები გიორგი მეორეს გართობისა და ნა-
 დირობის ტრფიალად უფრო სახავდნენ, ვიდრე სახელმწიფო
 საქმეებით დაინტერესებულ მოღვაწედ.

XI საუკუნის მეორე ნახევრის (კერძოდ, 70—80-ანი
 წლები) საქართველოს ისტორია საგანგებო კვლევის საგანი

⁹ ქართლის ცხოვრება, I, თბ., 1955, გვ. 321.

¹⁰ იქვე, გვ. 322.

აღსანიშნავია, რომ ვახუშტი ბაგრატიონი ფაქტიურად იმეორებს და-
 ვით აღმაშენებლის ისტორიკოსის ამ ცნობას, თუმცა აქედან გამომდინა-
 რე რაიმე საგანგებო დასკვნას გიორგი მეორის პიროვნებისა და მოღვა-
 წეობის შესახებ არ აკეთებს (იხ. ვახუშტი ბაგრატიონი, საქართველოს
 ისტორია, I, თბ., 1885, გვ. 172).

უნდა გახდეს (ვფიქრობთ, რომ მთელი სიღრმით ეს ჯერჯერობით არ გაკეთებულა), ყურადღება მიექცეს იმდროინდელ საშინაო თუ საერთაშორისო მდგომარეობას (კერძოდ, წინა აზიისა და კავკასიაში შექმნილ ვითარებას) და ამ ფონზე იქნეს განხილული საქართველოს პოლიტიკური, ეკონომიური თუ კულტურული მდგომარეობა. ამავე დროს არსებული ქართული და უცხოური სხვადასხვა სახის ისტორიული წყაროების შესწავლის, გაანალიზებისა და შეჯერების საფუძველზე გაკეთდეს გარკვეული დასკვნები და გამომდინარე აქედან, ობიექტური შეფასება მიექცეს თვით გიორგი მეორის მოღვაწეობასაც.

განვიხილოთ თანმიმდევრულად საქართველოს საშინაო და საგარეო მდგომარეობა XI საუკუნის სამოცდაათიან-ოთხმოციან წლებში. ამ პერიოდის საქართველოს შესახებ გარკვეულ ცნობებს გვაწვდიან ფეოდალური ხანის საქართველოს ისტორიკოსები: „მატიანე ქართლისას“ ავტორი და დავით აღმაშენებლის ისტორიკოსი („ცხოვრება მეფეთ-მეფისა დავითისის“ ავტორი)¹¹.

გიორგი მეორის მამა ბაგრატ მეოთხე გარდაიცვალა 1072 წლის 24 ნოემბერს¹². ამის შემდეგ სამეფო ტახტი დაიკავა გიორგიმ¹³. აღსანიშნავია, რომ გამეფებისას გიორგი II უკვე ატარებდა კურაპალატის ტიტულს¹⁴ (ბაგრატ მეოთხე ჯერ

¹¹ როგორც ერთ, ისე მეორე თხზულებას (წყაროს) ჩვენ შემდგომში მივუთითებთ პროფ. ს. ყაუხჩაშვილის მიერ გამოცემული „ქართლის ცხოვრების“ მიხედვით (1965 წ.).

¹² ქართლის ცხოვრება, I, თბ., 1955, გვ. 314.

¹³ იქვე.

¹⁴ იქვე.

კურაპალატის, შემდეგ ნოველისმოსის, ხოლო ბოლოს სევასტოსის ტიტულს ატარებდა)¹⁵. „მატიანე ქართლისაში“ საგანგებოდაა ხაზგასმული ის მძიმე და რთული მდგომარეობა, რომელშიაც ერთიანი საქართველო ბაგრატ მეოთხის მეფობის დროს (1028—1072 წწ.) იმყოფებოდა: „ხოლო ესამთა მისთა (ბაგრატ მეოთხის მეფობის ხანაში, — რ. მ.) ქვეყანასა დაწყნარება არა ჰქონდა: ეკლესიანი და გლეხნი, აზნაურნი და გლახაკნი ვერ იკითხებოდეს“¹⁶.

ქვეყნის ასეთი მძიმე და დაძაბული მდგომარეობა გამოწვეული იყო, ერთი მხრივ, მწვევე კლასობრივი და შიდაკლასობრივი ბრძოლით, რომელიც მთელი სიმძაფრით მიმდინარეობდა, ხოლო მეორე მხრივ, გართულებული საგარეო მდგომარეობით (განსაკუთრებით მძიმე იყო ბიზანტიასთან და თურქ-სელჩუკებთან ურთიერთობის საკითხი)¹⁷. ასე რომ, გიორგი მეორემ მოღვაწეობა მეტად რთულ პირობებში დაიწყო. იმ მძიმე შემკვიდრობას, რომელიც მან მიიღო, ძალზე სერიოზული და ქმედითი ზომების გატარებით თუ გამოასწორებდა.

არ შეიძლება არ შევნიშნოთ, რომ გიორგი მეორის დახასიათებაში, ან მისი ამა თუ იმ საქმის შეფასებაში, სხვადასხვა მიდგომასთან გვაქვს საქმე: თუ „მატიანე ქართლისა“ გიორგი

¹⁵ იქვე, გვ. 315. ამის შესახებ ცნობები ბაგრატ მეოთხის მიერ მოჭრილ მონეტებზეც მოიპოვება. იხ. დ. კახანაძე, ქართული ნუმისმატიკა, თბ., 1950, გვ. 42—43. შდრ. რ. მეტრეველი, დავით აღმაშენებელი, თბ., 1965, გვ. 88.

¹⁶ ქართლის ცხოვრება, I, გვ. 315.

¹⁷ ივ. ჯავახიშვილი, ქართველი ერის ისტორია, II, თბ., 1965, გვ. 136—158.

მეორეს აფასებს გარკვეული კუთხით, რამდენადმე ობიექტურად¹⁸, ერთგვარად აქებს კიდევ მას, დავით აღმაშენებლის ისტორიკოსი ვერ მალავს თავის არცთუ ისე კეთილგანწყობილ დამოკიდებულებას (დავით აღმაშენებლის ისტორიკოსი ხომ საყოველთაოდაა აღიარებული, როგორც ობიექტური და თანმიმდევრული სხვადასხვა საკითხების გადმოცემისას!)¹⁹ და ზოგჯერ საქართველოს მეფის მოღვაწეობასთან დაკავშირებულ საკითხებს გარკვეული დამცრობით მოიხსენიებს²⁰. ეს ალბათ ჩვენთვის არც უნდა იყოს გასაკვირი. „ცხოვრება მეფეთ-მეფისა დავითისის“ ავტორი მისი ობიექტის — დავით აღმაშენებლის აპოლოგეტია. და რამდენადაც სიყვარულითა და სასოებით გადმოგვცემს დავით აღმაშენებლის ისტორიას (ეს საკვებით კანონზომიერი მოვლენაა ფეოდალური ხანის საქართველოს ისტორიკოსისათვის, ასევე თვით დავით აღმაშენებლის პიროვნება და მოღვაწეობა იმსახურებდა ამგვარ მიდგომას), იმდენად ამცრობს მისი მამის გიორგი მეორის პიროვნებას. ეს შეიძლება გარკვეული ზერხიც იყოს ერთი პიროვნების განდიდებისა და მისი ზებუნებრივად წარმოდგენისათვის.

ამდენად, ისტორიულ წყაროებში ყველა ფაქტი, ისევე როგორც საერთოდ, ამ შემთხვევაშიც მოითხოვს სერიოზულ ჩაკვირვებას და შემოწმებას.

აქ საჭიროდ მიგვაჩნია მოვიშველიოთ მარქსისტულ-

¹⁸ ქართლის ცხოვრება, I, გვ. 315.

¹⁹ იხ. ივ. ჯავახიშვილი, ქართული საისტორიო მწერლობა, თბ., 1920, გვ. 208—219.

²⁰ ქართლის ცხოვრება, I, გვ. 322.

ლენინური მეთოდოლოგია. ჩვენ შორს ვართ იმ აზრისაგან, რომ მსჯელობა გავმართოთ ისტორიულ მეცნიერებაში ამა თუ იმ ფაქტის (ან ზოგადად „ფაქტის“) გაგების შესახებ. ამაზე არსებობს საკმაოდ ვრცელი ლიტერატურა, შევნიშნავთ მხოლოდ იმას, რომ ისტორიულ გამოკვლევაში აუცილებელია მკვეთრად განვასხვავოთ განსაზღვრული ისტორიული მოვლენების შექმნის ხელისშემწყობი რეალური ფსიქიური მოტივები და ადამიანთა ნებით განპირობებული აქტები იმ რეალური საზოგადოებრივი მოქმედებებიდან, რომლებიც ობიექტურ სოციალ-ისტორიული ფაქტების ხარისხში გამოდიან.

ვ. ი. ლენინი, აკრიტიკებდა რა ნ. კ. მიხაილოვსკის სუბიექტურ მეთოდს, წერდა: «По каким признакам судить нам о реальных «помыслах и чувствах» реальных личностей? Понятно, что такой признак может быть лишь один: действия этих личностей, — а так как речь идет только об общественных «помыслах и чувствах», то следует добавить еще: общественные действия личностей, т. е. социальные факты»²¹. როგორც ვხედავთ, ვ. ი. ლენინს სოციალური (ამდენად ისტორიული) ფაქტი ესმოდა, როგორც პიროვნებათა საზოგადოებრივი მოქმედება («Общественные действия личностей»).

ამასთანავე, ბუნებრივია, ისტორიულ წყაროებში ყველა ფაქტი არ უნდა იქნეს აღიარებული აბსოლუტურ სინამდვილედ. ე. ი. „ფაქტი-ინფორმაცია“ ყოველთვის არ უდრის „ფაქტი-მოვლენას“. საჭიროდ მიგვაჩნია აქ ვ. ი. ლენინის კიდევ ერთი მითითების მოტანა: «Чтобы разобраться в партийной борьбе, не надо верить на слово, а изучать дей-

²¹ В. И. Ленин, Экономическое содержание народничества, ПСС, т. I, стр. 423—424.

ствительную историю партии, изучать не столько то, что партия о себе говорит, а то, что они делают, как они поступают при решении разных политических вопросов, как они ведут себя в делах, затрагивающих жизненные интересы разных классов общества²².

ჩვენ ეს მცირე გადახვევა კვლევის უშუალო ღერძიდან შემთხვევით არ გაგვიკეთებია. ერთი შეხედვით ზემოთ მოტანილი მასალა ისტორიკოსებისათვის ანბანურ ქეშმარიტებას უნდა წარმოადგენდეს, მაგრამ, მიუხედავად ამისა, შეგნებულად ვამახვილებთ ყურადღებას მარქსისტულ-ლენინური მეტოდოლოგიის ამ მეტად მნიშვნელოვან საკითხზე, რადგან ჩვენ მიერ აღებული პრობლემის გარკვევისათვის (ალბათ, ისე როგორც მრავალი სხვა საკითხის კვლევისას) იგი არსებითად მიგვაჩნია. გამომდინარე აქედან, უპირველესად გასარკვევია, თუ ზემოთ დასახელებული ქართული ისტორიული თხზულებების ავტორები („მატიანე ქართლისას“ ავტორი და დავით აღმაშენებლის ისტორიკოსი) რისთვის და ვისთვის წერდნენ თავიანთ შრომებს. მართალია, როგორც ერთი, ისე მეორე ისტორიული ნაწარმოები შექმნილია თითქმის(!) ერთდროულად, ერთ ეპოქაში, მაგრამ თითოეულ მათგანში მაინც მკვეთრად იგრძნობა ის ნორმები, რომელთაც ცალკეულ კონკრეტულ შემთხვევაში არსებული სამეფისკარო იდეოლოგია განსაზღვრავდა. სწორედ ამიტაა გამოწვეული ის ზოგიერთი განსხვავება, რომელიც ამ ნაწარმოებებში ერთი და იგივე მოვლენის ან პიროვნების შეფასების საკითხში გვხვდება.

მიყვეთ მოვლენათა მსვლელობას.

22 В. И. Ленин, Политические партии в России, ПСС, т. 21, стр. 276.

გიორგი მეორეს გამეფების (1072 წ.) შემდგომ ძალზე ცოტა ხნით მოუხდა მშვიდობიანად ყოფნა: „დაყო მშვიდობით ზამთარი ერთი და ზაფხულისა ნახევარი“²³. საქართველოს სამეფოში შიდაკლასობრივი ბრძოლის მეტად მწვავე გამოვლინებას ჰქონდა ადგილი, რაც მოცემულ შემთხვევაში გამოიხატა დიდგვარიანი ფეოდალების ნიანია ქვაბულის ძის, ივანე ლიპარიტის ძისა და ვარდან სვანთა ერისთავის განდგომაში. „მატიანე ქართლისა“ გარკვევით აღნიშნავს, რომ ამ თავადებმა ისარგებლეს გიორგი მეორის სიახალგაზრდავით („სიყრმით“) და აუშალეს ქვეყანა“²⁴. დიდგვარიან ფეოდალთა ეს გამოსვლა 1073 წლის ზაფხულში უნდა მომხდარიყო (გიორგი 1072 წლის ნოემბერ-დეკემბერში უნდა გამეფებულიყო. ამ დროიდან დიდგვარიანთა გამოსვლამდე კი ერთი ზამთარი და ზაფხულის ნახევარი იყო გასული).

დიდგვარიან ფეოდალთა ეს შეკავშირებული გამოსვლა უაღრესად ფართო მასშტაბისა ჩანს. იგი წინასწარვე ღრმად მოფიქრებული და მომზადებული უნდა ყოფილიყო. გამოსვლა განდგომილთა წარმატებით წარიმართა. ნიანია ქვაბულის ძემ ქუთაისი დაიკავა და „წარულო ქუთათისისა საქურკლე“. ივანე ლიპარიტის ძემ კახელები მოიშველია („მოირთნა კახნი“) და ქსნის პირი დაიპყრო, ხოლო ვარდანმა სვანები ააჯანყა და საეგრო დაარბია („გაადგინნა საუანნი ავისა მოხარკულნი, დაარბიეს და ამოსწყვდეს საეგრო“²⁵). 1073 წლის ფეოდალთა განდგომის სირთულე საქართველოს სამეფოსათვის მისი გე-

23 ქართლის ცხოვრება, I, თბ., 1955, გვ. 315.

24 იქვე, გვ. 315—316.

25 იქვე, გვ. 316.

ოგრაფიული მასშტაბების სიფართოვეშიც იყო. ბუნებრივია, კახელების მოშველიება და მეფის საწინააღმდეგო ბრძოლაში ჩაბმა, სვანთა აჯანყება თუ სხვა (ქუთაისის საჭურჭლის მოტაცება, ქსნისპირის დაპყრობა) გამდგარ ფეოდალთა მიერ საკმაოდ დიდი ხნის ჩატარებული მუშაობის შედეგი იყო, წინააღმდეგ შემთხვევაში ასე სწრაფად ეს გამოსვლა დიდი მასშტაბისა ვერ გახდებოდა. არ უნდა იყოს გამორიცხული, რომ დიდგვარიან ფეოდალთა 1073 წლის ზაფხულის გამოსვლა წლების მანძილზე მზადდებოდა, ჯერ კიდევ ბაგრატ მეოთხის დროს და როგორც კი ხელსაყრელი მომენტი გამოჩნდა (ახალი მეფის ტახტზე ასვლა), მაშინვე იფეთქა²⁶. ამ გამოსვლის შედეგი ის იყო, რომ ქუთაისი („ნიანია წარუღო ქუთათისისა საჭურჭლე და შედგა ქუთათისს“), ქსნისპირი და საეგრო აოხრდა. ამასთანავე გამოჩნდა, რომ მოსახლეობის დიდი ნაწილი (კახელები, სვანები) სამეფო ხელისუფლების პოლიტიკის უკმაყოფილონი არიან და როგორც ვნახეთ, მის წინააღმდეგაც გამოდიან. აქ მარტო ვარდან სვანთა ერისთავის ან ივანე ლიპარიტის ძის ავტორიტეტი ვერ ითამაშებდა გადაწყვეტ როლს მათი მეფის წინააღმდეგ გამოსვლისათვის. როგორც ჩანს, უკვე იყო გარკვეული წინაპირობები იმისა, რომ მოსახლეობის ერთი დიდი ნაწილი დაპირისპირებოდა სამეფო ხელისუფლებას (მაგალითად, სვანები ეგრისისაგან შევიწროებულნი ჩანან).

ერთი სიტყვით, 1073 წლის გამოსვლა არსებითად მსხვი-

---

²⁶ უნდა ვიფიქროთ, რომ დიდგვარიანმა ფეოდალებმა ახალგაზრდა მეფეს არ აცალეს გონზე მოსვლა, ისე შეუტყეს მას. ალბათ, სხვა შემთხვევაში, მათი აზრით, შეიძლებოდა გიორგი მეორე მომძლავრებულიყო და, ბუნებრივია, მასთან შებრძოლება (გადადგომა) უფრო რთული იქნებოდა.

ლი ფეოდალების გამოსვლაა საკუთარი უფლებების გაფართოებისათვის და გამაგრებულია მოსახლეობის ფართო მასების მხარდაჭერით, რომელთაც ამგვარი განდგომა ალბათ საკუთარი მდგომარეობის გაუმჯობესებისა და ხსნის საშუალებად მიაჩნდათ. ეს უკანასკნელი, რასაკვირველია, მწარედ ცდებოდნენ.

საქართველოს სამეფო კარმა, გიორგი მეორემ, როგორც ირკვევა, კარგად აწონ-დაწონეს შექმნილი ვითარება და იწყეს ღონისძიებების გატარება განდგომილთა დასამორჩილებლად. გიორგი მეორემ გამდგარი დიდგვარიანები დაიმორჩილა. „მატიანე ქართლისა“ ხმამაღლა აცხადებს: „...გიორგი მეფემან სძლო სიკეთითა, სიბრძნითა და ძვრუხსენებელ იქმნა“²⁷.

აი, ამ მოქმედებას უწუნებენ გიორგი მეორეს ისტორიკოსები (აკად. ივ. ჯავახიშვილი და სხვ.). რა თქმა უნდა, ურჩი ყმების „წყალობით დაფარვა“ გარკვეული უკანდახევა იყო სამეფო კარისა, მაგრამ მძიმე მდგომარეობაში (როგორც საშინაო, ასევე საგარეო თვალსაზრისით) ჩავარდნილი ქვეყნისათვის იქნებ საჭიროც იყო.

გიორგი მეორეს, როგორც ჩანს, გარდა ძალისა, დიპლომატიაც ფართოდ გამოუყენებია. ალბათ, საქართველოს მეფემ მიზანშეწონილად არ ჩათვალა დიდ ფეოდალებთან მტრულ ურთიერთობაში ყოფნა²⁸ და მიუხედავად იმისა, რომ ისინი უკვე დამორჩილებული ჰყავდა, გადაწყვიტა გარკვეულ დათმობებზე წასვლა. ეს დათმობა კი იმაში გამოიხატა, რომ ივანე

27 ქართლის ცხოვრება, I, თბ., 1955, გვ. 316.

28 აქ იგი, ალბათ, რთულ საგარეო მდგომარეობასაც გარკვეულ ანგარიშს უწევდა.

ლიბარიტის ძეს სამშვილდე უბოძა, ხოლო მის ვაჟს ლიბარიტს მისცა ლოწობანი რუსთავის ნაცვლად (ეს უკანასკნელი კახელებს გადაეცა). ნიანია ქვაბულის ძემ საჩუქრად მიიღო თმოგვი „და სხუანი საქონელნი რჩეულნი“. ვარდან სვანთა ერისთავმა „ასკალანა და უთადებო ჯაყელთა“ მიიღო.

ამგვარად, გიორგი მეორემ „ყოველივე ერთგული და ორგული დაფარა წყალობითა, და დაიწყნარა მეფობა თვისი“²⁹.

საქართველოს მეფის გიორგი მეორის მიერ გადადგმული ნაბიჯი სრულიადაც არ გვაძლევს იმის უფლებას, რომ მისი მოქმედება არასწორად მივიჩნიოთ. ჩვენ ვიმეორებთ: სამეფო კარმა აწონ-დაწონა ქვეყნის საშინაო და საგარეო მდგომარეობა (XI საუკუნის 80-ან წლებში საქართველო გარშემორტყმულია მაჰმადიანებით და მათთან შეტაკებას აქვს ადგილი) და ამის შემდეგ მიიღო ზემოთ დასახელებული გადაწყვეტილება, რის შედეგადაც, როგორც „მატიანე ქართლისას“ ავტორი ხაზგასმით აღნიშნავს, „დაიწყნარა მეფობა თვისი“³⁰.

ამგვარად, საქართველოს მეფის მიერ გაცემული წყალობის საფასურად ქვეყნის შიგნით გარკვეული დროის მანძილზე მშვიდობიანობა იქნა მოპოვებული.

ეს მშვიდობიანობა არ აღმოჩნდა ხანგრძლივი. ივანე ლიბარიტის ძე კვლავ განუდგა მეფეს. გიორგი II ქუთაისიდან სასწრაფოდ გადავიდა სამცხეში, საიდანაც მესხთა ლაშქრით სამშვილდეს მიადგა. აქ მას მეშველად კახთა მეფე აღსართანი მიუვიდა. ბუნებრივია, ასეთ ძალებს გამდგარი ფეოდალი წინააღმდეგობას ვერ გაუწევდა: „ვერ დადგა ივანე ციხეშიგან.

29 ქართლის ცხოვრება, I, გვ. 316.

30 იქვე, გვ. 316.

მირიდა მათათა სამხრისათა³¹. ამის შემდეგ აღსართანის შემწეობით ლიპარიტს ლოწობანი წაართვეს და სამეფოს შემოურთეს. გიორგი II აქედან ჯავახეთში გადავიდა, სადაც მეფესა და ივანე ლიპარიტის ძეს შორის გარკვეული შეთანხმება მოხდა. ფეოდალმა ერთგულება შეჰფიცა მეფეს, თვითონ კი კლდეკარისა და სამშვილდეს ერისთავად იქნა დამტკიცებული („და დაიმტკიცა ივანე კლდეკართა და სამშვილდესა ზედა“³²).

როგორც აღვნიშნეთ, ეს გამოსვლა 1073 წლის ზაფხულის დიდგვარიან ფეოდალთა გამოსვლის ჩაქრობიდან არცთუ ისე დიდი ხნის შემდეგ უნდა მომხდარიყო — 1073 წლის მიწურულსა და 1074 წლის დასაწყისისათვის. ყოველ შემთხვევაში მეფესა და ივანე ლიპარიტის ძეს შორის შერიგება 1074 წლის დასაწყისისათვის არის სავარაუდებელი³³.

ერთხელ გაორგულებული ივანე, როგორც ჩანს, საქართველოს მეფეს მხოლოდ სიტყვიით უცხადებდა თავის მორჩი-

31 ქართლის ცხოვრება, I, გვ. 316.

32 იქვე.

33 1073 წლის ზაფხულის დიდგვარიან ფეოდალთა გამოსვლის მასშტაბები გვაფიქრებინებს, რომ იგი სულ ცოტა ერთ თვეს მაინც გასტანდა (თუ მეტს არა). ე. ი. 1073 წლის შემოდგომის დასაწყისამდე (აჯანყება შუა ზაფხულში დაიწყო) მაინც გაგრძელდებოდა. ხოლო იმ ღონისძიებებს, რომელიც გიორგი მეორემ გაატარა, ასევე გარკვეული დრო სჭირდებოდა. თუ იმასაც ვავითვალისწინებთ, რომ აჯანყების შემდგომ ერთგვარი სიწყინარე და მშვიდობიანობა ჩამოვარდნილა, რომელიც რამდენიმე თვეს მაინც უნდა გაგრძელებულიყო (წინააღმდეგ შემთხვევაში „მატიანე ქართლისას“ ავტორი ასე ხმამაღლა არ განაცხადებდა: „დაიწყნარა მეფობა თვისი გიორგი მეფემან“), მაშინ გადაჭრით შეიძლება ითქვას, რომ ლიპარიტის მეორე გამოსვლა 1073 წლის მიწურულსა და 1074 წლის დასაწყისში უნდა მომხდარიყო.

ლებას. სინამდვილეში კი არც ერთ ხელსაყრელ მომენტს არ უშვებდა ხელიდან, რომ ერთიანი საქართველოს მეფისათვის ემტრო. თანაც ივანე ლიპარიტის ძის მოქმედება ცილდებოდა მხოლოდ საკუთარი თავისა და საგვარეულოს განდიდებისათვის ლტოლვას. აქ მოღალატური ელემენტიც საკმაოდ ფართო მასშტაბით ჩანს. ეს დიდგვარიანი ფეოდალი ყოველგვარ ჭერხს ხმარობს იმისათვის, რომ მეფესთან ბრძოლაში გამოიყენოს უცხო ძალებიც. აქ აშკარაა შიდაკლასობრივი ბრძოლის მწვავე საკითხების საგარეო ურთიერთობის პრობლემებში გადახლართვა. საქართველოს მეფესა და დიდგვარიან ფეოდალებს შორის არსებულმა შიდაკლასობრივმა ბრძოლამ თავისი გამოვლინება საგარეო პოლიტიკაშიც პოვა.

ივანე ლიპარიტის ძის შემდგომი განდგომაც 1074 წელსვე უნდა მომხდარიყო („კულადცა გადგა ივანე“)³⁴. ამჯერად მან გიორგი მეორის მეციხოვნეებს გამოსტყუა ქალაქი გაგი და განძის პატრონს ფადლონს გადასცა გარკვეულ საფასურად. ივანე ლიპარიტის ძე ცდილობს გარეშე მტერთან კავშირ-ურთიერთობის დამყარებით გაიმაგროს თავისი პოზიციები ქვეყანაში. თუ არა ამას, სხვა რას უნდა მიეწეროს ის ფაქტი, რომ „დიდ სელჩუკთა“ სახელმწიფოს სულთანი მალიქ-შაპი (1072—1092 წწ.), მთელი საქრისტიანოს მტრად მონათლული, გამოემართა თუ არა საქართველოსაკენ დიდძალი ლაშქრით, ივანემ თავისი შვილი ლიპარიტი მიაგება წინ და „შეაწყნარა სულტანსა“³⁵, ამით ივანე გარკვეული ნდობის მოპო-

³⁴ ქართლის ცხოვრება, I, გვ. 316.

³⁵ იქვე. უნდა შევნიშნოთ, რომ დავით აღმაშენებლის ისტორიკოსს მალიქ შაპის შემოსევის შესახებ ნათქვამი აქვს, მაგრამ მოცემული ფაქ-

ვებას ცდილობს სულთნის წინაშე. ამავე მიზნით იგი მცირე ხანს სულთანთან დარჩენილა კიდევ. საფიქრებელია, რომ სულთანმა მალიქ-შაჰმა ივანე ლიპარტის ძეს რაღაც დიდი სამსახური მოსთხოვა, რომლის შესრულება ამ უკანასკნელმა ვერ შეძლო და იძულებულიც კი გახდა სულთნის კარიდან გამოპარულიყო³⁶. ამ გარემოებას ძალზე განუზრახავს მალიქ-შაჰი და ივანეს მკაცრად დასჯა განუზრახავს. ეს რომ სწორედ ასეა, ისიც მიგვანიშნებს, რომ მალიქ-შაჰმა თავისი დაპყრობითი საქმიანობა საქართველოში სწორედ ივანეს მამულით დაიწყო. „მატიანე ქართლისა“ და დავით აღმაშენებლის ისტორიკოსი ამ ფაქტს ადასტურებენ.

„მატიანე ქართლისა“:

„და მოვიდა სულტანი, და მოადგა სამშვილდესა, და წარუღო სამშვილდე, და ტყუე იქნა ივანე თავითა, ცოლითა და შვილისშვილითა, და ყოველთა აზნაურთა დედაწულითა, და დაიჭირა სამშვილდე სულტანმან“³⁷.

„ცხოვრება მეფეთ-მეფისა დავითისი“:

„...მოვიდა სულტანი მალიქ-შა, მოადგა სამშვილდეს და წარიღო და ივანე ძე ლიპარიტისი ტყუე ჰყო“...³⁸.

ამგვარად, ივანე ლიპარიტის ძის თითქოს და შორს გამიზნული მოქმედება მისივე მარცხით დამთავრდა.

მალიქ-შაჰი რისხვად მოევლინა საქართველოს. სამშვილ-

ტის (ლიპარიტის შეწყნარება) შესახებ არაფერს გვეუბნება. (იხ. ქართლის ცხოვრება, I, გვ. 318).

³⁶ ქართლის ცხოვრება, I, გვ. 316.

³⁷ იქვე, გვ. 316—317.

³⁸ იქვე, გვ. 318.

დის აღების შემდეგ მოარბია ქართლი, დიდი ნადავლი შეკრიბა და „შეიქცა გარე“³⁹. შემდგომ განძას მიმართა მალიქ-შაჰმა. ფადლონი ციხეში გამაგრდა, მაგრამ ვერ გაუძლო მტრის ესოდენ ძლიერ დაწოლას და იგი შეპყრობილ იქნა, განძის თავადად მალიქ-შაჰმა სარანგი დასვა, თან ორმოცდარვათასიანი ლაშქარი დაუტოვა. ამ უკანასკნელს ბევრი არ დაუყოვნებია და „ყოვლითა ლაშქრითა მისითა“, აგრეთვე განძის, დვინისა და დმანისის ამირების თანადგომით წელგამართული მოადგა საქართველოს.

საქართველოს მეფე გიორგი II სარანგის მიერ გადადგმულ ამ ნაბიჯს არ დაუბნევია (შეიძლება იგი ელოდა კიდევ ამას). მან შეკრიბა მთელი თავისი ლაშქარი, მოიშველია აღსართან კახთა მეფე და ამგვარად მომქალაქრებულ მტერს ფარცხისთან დახვდა. დიდი ბრძოლა საქართველოს ლაშქრის გამარჯვებით დამთავრდა „...იოტა ბანაკი სარანგისი: გააქცია და ასწყვდა. იყო უამი მწუხრისა, და სილამემან დაარჩინა ნეშტი სარანგის ლაშქრისა“⁴⁰. გიორგი მეორე „უკლებლად და მშვიდობით“ გამარჯვებული დაბრუნდა თავის სამეფოში.

გიორგი მეორის ამ ძლევამოსილი გამარჯვების შესახებ სა-

³⁹ ქართლის ცხოვრება, I, გვ. 317. აღსანიშნავია, რომ მალიქ-შაჰმა თავისი დაპყრობებით მნიშვნელოვნად გააფართოვა „დიდ სელჩუკთა“ სახელმწიფოს ტერიტორია. სწორედ ტერიტორიის გაფართოებითა და ნადავლის მოპოვებით შეძლო მალიქ-შაჰმა გარკვეულ პერიოდში იმ შინაგანი წინააღმდეგობების შესუსტება, რომელთაც თურქ-სელჩუკთა სახელმწიფოში ჰქონდა ადგილი (იხ. ნარკვევები მახლობელი აღმოსავლეთის ისტორიიდან, თბ., 1957, გვ. 124).

⁴⁰ იქვე, გვ. 317.

ვანგებოდ მიუთითებს დავით აღმაშენებლის ისტორიკოსიც („რამეთუ დიდი ძლევა მოსცა ღმერთმან გიორგის“)41.

მეტად რთული საშინაო და საგარეო მდგომარეობის დროს გიორგი მეორის მიერ ფარცხისთან ძლევამოსილი გამარჯვება მნიშვნელოვანი მოვლენაა42. ამ გამარჯვებამ საშუალება მისცა საქართველოს მეფეს, სხვა ღონისძიებებიც განეხორციელებინა. „შემდგომად ამისა (ფარცხისთან გამარჯვების შემდგომ, — რ. მ.) მომადლა ღმერთმან მძლავრებისაგან ბერძენთასა წახშულნი ციხენი“43. გიორგი მეორემ აიღო ანაკოფია და „პრავალნი ციხენი კლარჯეთისა, შავშეთისა, ჯავახეთისა და არტანისა“44. „მატიანე ქართლისას“ მიხედვით გიორგი მეორეს აუღია კარის ციხე-ქალაქი („ციხე-ქუეყანა“) და „სიმაგრენი ვანანდისა და კარნიფორისანი“, ხოლო თურქები გაუქცევია.

დავით აღმაშენებლის ისტორიკოსი კარის საქართველოს სამეფოსთან შემოერთებას გრიგოლ ბაკურიანის ძის სახელთან აკავშირებს. „ხოლო მუნ მოვიდა წინაშე მათსა (გიორგი მეფის წინაშე, — რ. მ.) ზორვარი აღმოსავლისა გრიგოლ ბაკურიანის ძე, რომელსა ჰქონდეს ოლთისნი, და კარნუ-ქალაქი და კარი... და მოსცა გიორგი მეფესა კარის ციხე-ქალაქი და მისი მიმდგომი ქვეყანა“...45.

41 ქართლის ცხოვრება, I, გვ. 317.

42 ივ. ჯავახიშვილის ვარაუდით ეს ბრძოლა 1073—1074 წწ. უნდა მომხდარიყო (იხ. მისი ქართველი ერის ისტორია, II, 1965, გვ. 160). ჩვენი აზრით, ბრძოლა მოხდა 1074 წელს. ამას ვვაფიქრებინებს ყველა იმ მოვლენათა თანმიმდევრობა, რასაც ადგილი ჰქონდა საქართველოში და რაზეც „მატიანე ქართლისა“ მიუთითებს.

43 ქართლის ცხოვრება, I, გვ. 317.

44 იქვე.

45 იქვე, გვ. 318.

საერთაშორისო მდგომარეობის კიდევ უფრო გართულებამ (ბერძნებმა საქართველოს სამხრეთ-დასავლეთით მდებარე პროვინციებზე თავიანთი გავლენა თურქების სასარგებლოდ დათმეს) ახალი საფრთხე შეუქმნა საქართველოს: ახლა მტერი ორი მხრიდან (დასავლეთიდან და აღმოსავლეთიდან) ერტყა მას. „და ვინათგან მეზობლობით მოეახლნეს საზღვართა ჩუენთა (თურქები, — რ. მ.), განმრავლდა შიში და ჳირი მათგან ჩუენ ზედა“⁴⁶. თურქები აღვირახსნილ მოქმედებას ეწეოდნენ საქართველოს მოსახლეობის მიმართ: არბევდნენ, წვადნენ, აოხრებდნენ, აჩანაგებდნენ მეურნეობას, ხოლო ქრისტიანი მოსახლეობა ტყვედ მიჰყავდათ.

საქართველოს მოსახლეობას არანაკლებ ზიანს აყენებდა მოღალატური გამოსვლები — „შინათგამცემლობა“. სწორედ „შინაგანცემითა ქრისტიანეთათა“ ყველის ციხის გარემდგომს გიორგი მეორეს თავს დაესხნენ დიდძალი თურქები ამირა აჰმადის მეთაურობით (ეს ის აჰმადია, რომელმაც გიორგი მეორის კუთვნილი კარი აიღო. ალბათ, ამის შემდეგ გამოემართა იგი საქართველოს მეფეზე თავდასხმის განსახორციელებლად)⁴⁷. საქართველოს მეფე გიორგი II იძულებული გახდა თავის ლაშქართან ერთად გაქცევით არიდებოდა დიდძალ მტერს. თურქებმა იავარჰყვეს საქართველოს დიდი ნაწილი, აურაცხელი ალაფი აიღეს და წავიდნენ.

საქართველოს მეურნეობას, სამიწათმოქმედო ფეოდალურ კულტურას, ქალაქებსა და საქალაქო ცხოვრებას მომთაბარე თურქ-სელჩუკების პრიმიტიული მეურნეობა (მეჯოგეობა) გა-

46 ქართლის ცხოვრება, I, გვ. 318.

47 იქვე, გვ. 319.

დაშენებას, ძირფესვიანად ამოგდებას უქადდა. აქ არ შეიძლება არ ითქვას თურქ-სელჩუკთა სახელმწიფოს მართვა-გამგეობის ერთი უპირველესი მოხელის (ვეზირის) ნიზამ ულ-მულქის როლის შესახებ, რომელიც ირანელი იყო და ყოველნაირად ცდილობდა მომთაბარეთა მასების ირანიდან მოშორებას და მათ გადაყვანას ბიზანტიისა და საქართველოს საზღვრებზე⁴⁸.

მეთერთმეტე საუკუნის ოთხმოციანი წლების დასაწყისი თურქ-სელჩუკთა ურიცხვი ბრბოების ახალი შემოსევებით აღინიშნა. დავით აღმაშენებლის ისტორიკოსი „დიდი თურქობის“ სახელით მოიხსენიებს ამ შემოსევებს და თარიღად 1080 წელსა სდებს („რამეთუ ქრონიკონი იყო სამასი“)⁴⁹. კალიასავით შეესიენ თურქები საქართველოს: „და დღესა ივანობისასა ასისფორნი და კლარჯეთი ზღვის პირამდის, შავშეთი, აჭარა, სამცხე, ქართლი, არგუეთი, სამოქალაქო და ჭყონდიდი აღივსო თურქითა“⁵⁰. ერთ დღეს დაუწვიათ თურქებს ქუთაისი, არტანუჯის და კლარჯეთის უდაბნონი. თოვლის მოსვლამდე დარჩნენ თურქები, მოქამეს მთელი ქვეყანა და წავიდნენ. ასე გრძელდებოდა: გაზაფხულობით მიდიოდნენ თურქნი, აოხრებდნენ ქვეყანას, ზამთრის მოახლოებისას კი უკან ბრუნდებოდნენ.

ქართველი ხალხი ძალზე მძიმე საფრთხის წინაშე დადგა — თურქების შემოსევა არსებითად განსხვავდებოდა ბიზან-

48 А. Ю. Якубовский, Сельджукское движение и туркмены в XI веке, Известия АН СССР, отд. общ. наук, 1937, № 4, 945.

49 ქართლის ცხოვრება, I, გვ. 320.

50 იქვე, გვ. 319.

ტიელთა და არაბთა ბატონობისაგან. თურქული მომთაბარული მეურნეობა საფუძველს აცლიდა ქართულ ფეოდალურ მეურნეობას, რაც ქვეყანას ერთიანად გადაშენებას უქადდა⁵¹. „არა იყო მათ უამთა შინა თესვა და მკა: მოოხრდა ქუეყანა და ტყედ გარდაიქცა, ნაცვლად კაცთა მხეცნი და ნადირნი ველისანი დაემკვდრნეს მას შინა... მოხუცებულნი არა შეწყალებულ იქმნეს, ხოლო ქალწულნი გინებულ, ჭაბუკნი დაკუეთებულ, ხოლო ჩჩვილნი მიმოდატაცებულ... მდინარენი სისხლთანი, ნაცვლად წყლისა ნაკადულთა, მრწყველნი ქვეყნისანი“⁵².

გიორგი II ხედავდა რა ამ მძიმე მდგომარეობას (როგორც საქართველოში, ასევე მეზობელ ქვეყნებშიაც), ცდილობდა გამოსავალი მოენახა, რათა ქვეყანა საბოლოო განადგურება-გაჩანაგებას გადაერჩინა. მეფემ მოიწვია დიდებულეები და მათთან მოთათბირების შემდეგ გადაწყვიტა ხლებორდა სულთან მალიქ-შაჰს. ეს გაბედული გადაწყვეტილება იყო და, ალბათ, ერთადერთი სწორი გზაც შექმნილ ვითარებაში. ერისა და ქვეყნის გადარჩენის მიზნით საქართველოს სულთნის ყველა მოთხოვნა უნდა შეესრულებინა. თუკი გიორგი მეორეს ამ გადადგმულ ნაბიჯს დავუწუნებთ, რომელსაც მძიმე ზარკი მოჰყვა შედეგად (ეს ერის გადარჩენის სანაცვლოდ გაკეთდა!), მაშინ საერთოდ ვნახოთ იმდროინდელი ამიერკავკასიის მდგომარეობა. იყო თუ არა საქართველო და მისი მეფე გიორგი II

51 ნ. ბერძენიშვილი, საქართველოს რუსეთთან შეერთების ისტორიული მნიშვნელობისათვის, მნათობი, 1954, № 6, გვ. 123. უნდა შევნიშნოთ, რომ ზოგიერთი მეცნიერი თურქ-სელჩუკების შემოსევებში დადებით მოვლენას ხედავდა (იხ. В. А. Гордлевский, Государство Сельджукидов Малой Азии, М.-Л., 1941, стр. 21).

52 ქართლის ცხოვრება, I, გვ. 320.

გამონაკლისი სულთანთან ხლებისა და თურქ-სელჩუკების სასარგებლოდ ზარკის მიცემის საქმეში?

თურქ-სელჩუკების შემოსევებმა უაღრესად მძიმე მდგომარეობაში ჩააყენა სომეხი ხალხი. სომეხი მხედართმთავარი და პოლიტიკური მოღვაწე ფილარეტ ვარაყუნის, რომელიც მანაზკერტის ბრძოლის (1071 წ.) შემდეგ კილიკიის მმართველი გახდა⁵³, ქვეყნის გადარჩენის მიზნით 1086 წელს დიდი ძღვენით ეახლა სულთან მალიქ-შაჰს და მორჩილება გამოუცხადა. ფილარეტ ვარაყუნის ასეთმა ცდამ ვერ გაჭრა — მის მიერ შექმნილი სომეხთა სამთავრო თურქ-სელჩუკების ხელთ გადავიდა⁵⁴. ამდენად, ფილარეტ ვარაყუნის მისია მარცხით დამთავრდა.

რაც შეეხება მეზობელ აზერბაიჯანს, ჩვენ უკვე ვიცით, რომ მალიქ-შაჰმა განძა აიღო და მისი მმართველი ფადლონი (ფაზლუნი) ტყვედ ჩაიგდო⁵⁵. ისტორიული წყაროები გადმო-

⁵³ История Армянского народа, часть первая, под редакцией Б. Н. Аракеяна и А. Р. Иоаннисяна, Ер., 1951, стр. 156.

სელჩუკებისაგან დევნილი სომეხები გარბოდნენ კილიკიის ველებისაკენ და იქ სახლდებოდნენ. XI საუკუნის 70—80-ან წლებში კილიკიის მოსახლეობა ძირითადად გადმოსახლებული სომეხებისაგან შედგებოდა (იხ. ნ. შენგელია, სელჩუკები და საქართველო XI საუკუნეში, თბ., 1968, გვ. 280). სწორედ ამ (კილიკიის) სამთავროში იგდო ძალაუფლება ფილარეტ ვარაყუნმა.

⁵⁴ იქვე, გვ. 157.

⁵⁵ ქართლის ცხოვრება, I, გვ. 317. აზერბაიჯანულ ისტორიოგრაფიაში მალიქ-შაჰის მიერ განძის აღების თარიღად 1086 წელია დასახელებული. რაც შეეხება სხვა ცნობებს (ფადლონის ტყვედ ჩავარდნა, განძის აღება, ორმოცდარვათასიანი ლაშქრის დატოვება), ისინი ქართველი ის-

გვცემენ, რომ ფარიბურზ შირვან-შაჰი ეახლა მალიქ-შაჰს (მაშინ როცა ამ უკანასკნელმა არანზე გაიარა) და ერთდროულად სამოცდაათი ათასი დინარი ხარკის სახით გადაიხადა, ყოველწლიურად კი ორმოცი ათასი დინარის გადახდა იკისრა⁵⁶. მოღწეულია ფარიბურზ შირვან-შაჰის რამდენიმე მონეტა, რომლებზედაც აღნიშნულია სულთან მალიქ-შაჰისა და ხალიფა ელ-მუსთაზჰირ-ბილლაჰს სახელები⁵⁷, რაც ხაზს უსვამს შირვანის დაქვემდებარებულ მდგომარეობას თურქ-სელჩუკებისადმი.

არსებობს ცნობა, რომლის შემწეობითაც მტკიცდება, რომ ფარიბურზ შირვან-შაჰი ისპაანში ჩასულა მალიქ-შაჰთან⁵⁸ თავისი მორჩილების დასადასტურებლად.

ტორიკოსის მონაცემებს ემთხვევა (იხ. История Азербайджана, I, Б., 1958, стр. 138—139). „მატიანე ქართლისა“ დაბეჯითებით მიგვანიშნებს იმის შესახებ, რომ მალიქ-შაჰის მიერ განძის აღება „დიდი თურქობის“ დაწყებამდე, ე. ი. 1080 წლამდე მოხდა, ამას გვაფიქრებინებს მოვლენათა ჩამოთვლის ის თანმიმდევრობა, რომელიც მოცემულია ისტორიულ წყაროებში „მატიანე ქართლისა“, და „ცხოვრება მეფეთ-მეფისა დავითისი“ (ჯერ განძის აღებაა დასახელებული, ხოლო შემდგომ ფარცხისთან ბრძოლა, კარის დაკავება, ყველის ციხის აღება და ბოლოს „დიდი თურქობა“. — იხ. ქართლის ცხოვრება, I, გვ. 317—319). ამდენად ვფიქრობთ, რომ მოცემული საკითხის დათარიღებისას ქართული ისტორიული წყაროების ცნობები უთუოდ გასათვალისწინებელია.

⁵⁶ История Азербайджана, I, Б., 1958, стр. 139.

⁵⁷ Е. Пахомов, Очерк истории ширваншахов — Кесранидов. Краткий курс истории Азербайджана, Б., 1923, стр. 29.

⁵⁸ В. Ф. Минорский, История Ширвана и Дербенда, М., 1963, стр. 96. აღნიშნული პერიოდის საქართველო — შირვანის პოლიტიკური ურთიერთობის საკითხებზე საინტერესო გამოკვლევა აქვს დოც.

ამდენად, როგორც ვნახეთ, XI საუკუნის 70—80-ან წლებში შირვანი, სომხეთი და საქართველო ერთნაირად მძიმე მდგომარეობაში იმყოფებიან თურქ-სელჩუკებისაგან. ამიტომ იძულებული ხდებიან დათანხმდნენ ხარკის გადახდასა და სულთნის მორჩილებაზე, რასაც საბოლოო მიზნად ერის არსებობის გადარჩენა ჰქონდა დასახული.

სწორედ ამიტომ გიორგი II დიდებულთა თანხმობის შემდეგ ეახლა ისპაჰანში სულთან მალიქ-შაჰს. გიორგი მეორის მისიის თარიღის შესახებ ცნობა ჩვენს ისტორიულ წყაროებში არ მოგვეპოვება. სავარაუდებელია, რომ საქართველოს მეფე „დიდი თურქობის“ შემდეგ დიდხანს აღარ დააყოვნებდა და მისი ისპაჰანში ჩასვლა, ალბათ, 1081—1082 წწ. მოხდებოდა.

დავით აღმაშენებლის ისტორიკოსი კმაყოფილებით აღნიშნავს, რომ გიორგი II „შეწყნარებულ იქმნა მისგან (სულთნისაგან, — რ. მ.), ვითარცა შვილი საყუარელი“⁵⁹. ბუნებრივია, თვით მალიქ-შაჰისათვის საქართველოს მეფის ასეთი მორჩილებით ხლებას დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა. გიორგი მეორის მისიით კმაყოფილმა მალიქ-შაჰმა „ყოველი სათხოველი აღუსრულა მეფესა“⁶⁰. საქართველოს სამეფო გაათავისუფლა „ზედამარბეველთაგან“ და კახეთი და პერეთი მისცა. გიორგი მეორემ დიდი ხარკი იკისრა სულთნის სასარგებლოდ, რომელსაც გარკვეული დროის მანძილზე კრებდნენ და უგ-

ნ. ასათიანს, იხ. მისი „საქართველო—შირვანის პოლიტიკური ურთიერთობა XII საუკუნეში, კრებულში „XII საუკუნის საქართველოს ისტორიის საკითხები“, 1968, გვ. 6—54.

⁵⁹ ქართლის ცხოვრება, I, გვ. 321.

⁶⁰ იქვე.

ზავნიდნენ დამპყრობლებს („რომელსა აიღებდეს ქამთა მრავალთა“)61. რადგან ჰერეთ-კახეთზე სულთნისა და საქართველოს მეფის უფლებები არ ვრცელდებოდა, მალიქ-შაჰმა გიორგი მეორეს ჰერეთ-კახეთის შემოსაერთებლად ლაშქარი გამოაყრლა. აღნიშნულ ფაქტს დიდი შთაბეჭდილება მოუხდენია იმდროინდელი ქართული მოსახლეობის ერთ ნაწილზე. თუ არა ამას, სხვას რას უნდა მიეწეროს ის გარემოება, რომ საქართველოს დამპყრობელი და გამჩანაგებელი თურქ-სელჩუკების ბელადი მალიქ-შაჰი დავით აღმაშენებლის ისტორიკოსს ძალზედ შექებული ჰყავს: „რამეთუ იყო კაცი იგი მალიქ-შა ვითარცა სიდიდითა კიდეთა მპყრობელობისათა შეუსწორებელ, ეგრეთვე სახითა სიტკბოებისათა და სახიერებითა აღმატებულ ყოველთა კაცთასა, რომლისანი მრავალ არიან და სხუანიცა ურიცხუნი საცნაურებანი, მართლმსაჯულობანი, მოწყალეებანი ქრისტიანეთა სიყუარულნი, და, რათა არა განგანვაგრძოთ სიტყუა, ყოვლად უბოროტო რამე გონება ყოველით-კერძო აქუნდა“62.

მალიქ-შაჰის ამ ქებაში სხვა რამეც უნდა დავინახოთ. ჩვენი აზრით, დავითის ისტორიკოსს სურს, რომ დაამციროს გიორგი მეორის ისპაჰანში ჩასვლის მნიშვნელობა და მისი შედეგი (შედარებით უმნიშვნელო, მაგრამ იმ მომენტისათვის

61 ქართლის ცხოვრება, I, გვ. 321.

აკად. ს. ჯანაშია შენიშნავდა, რომ „თურქების განუწყვეტელმა შემოსევებმა აიძულა გიორგი II წასულიყო სულთანთან (1080—1081 წწ.) და ეყიდა ზავი და მშვიდობა ყოველწლიური ხარკით“. იხ. მისი „საქართველოს ისტორია უძველესი დროიდან XV ს-მდე. შრომები, II, თბ., 1952, გვ. 425.

62 იქვე.

ერთადერთი გამოსავალი) საქართველოს მეფის დამსახურებად კი არ ჩათვალოს, არამედ „ქრისტიანთა მოყუარული“ (!) „უბოროტო“ სულთნის წყალობად.

ამას თან მოჰყვება ბრძოლა ვეჯინის ციხის აღებისათვის. ჩვენი აზრით, აქაც ძალზე ტენდენციურია დავით აღმაშენებლის ისტორიკოსი. ვეჯინის ალყა შემოდგომიდან დაზამთრებამდე გაგრძელდა. თოვლმა, ბუნებრივია, მძიმე პირობები შეუქმნა ციხეში მყოფთ. მაგრამ, ალბათ, გარკვეული მოსაზრებით გიორგი მეორემ ალყა მოხსნა, ხოლო ლაშქარს სუჯეთში იორის პირსა და კახეთში მისცა გადაზამთრების საშუალება. დავით აღმაშენებლის ისტორიკოსის თქმით, „მისცა ნიჰად სუჯეთი და ყოველი ქვეყანა იორის პირი კუხეთი, რომელი მოოქრდა მუნ დღეინდელად დღემდე“⁶³. თვით მეფე დასავლეთ საქართველოში გადავიდა. დაუჯერებელია დავით აღმაშენებლის ისტორიკოსის კონცეპცია ალყის მოხსნისა და „აფხაზეთად გადასვლის“ შესახებ. იგი წერს: „ხოლო მეფესა გიორგის მოექსენა ნადირობა აჯამეთისა, არღარას ზრუნვიდეს სხუასა, არცა ელოდა აღებასა ვეჯინისასა და კახეთისა“...⁶⁴. რაოდენ დიდია სურვილი ისტორიკოსის მიერ გიორგი მეორის პიროვნების დამცრობისა, რომ სახელმწიფო ცხოვრების ისეთი რთული და სერიოზული საკითხის გადაჭრის გადადება, როგორც ვეჯინის აღება და კახეთის შემოერთება იყო, ნადირობის მიზეზით აქვს ახსნილი. აქ დავით აღმაშენებლის ისტორიკოსი შეგნებულად იყენებს ერთი პიროვნების (ამ შემთხვევაში საქართველოს მეფის გიორგი მეორის) დამცირების ხერხს

⁶³ ქართლის ცხოვრება, I, გვ. 322.

⁶⁴ იქვე.

იმ მიზნით, რომ ამ ფონზე უფრო დიდად წარმოაჩინოს მისი ხოტბის ობიექტი — დავით აღმაშენებელი.

რაც შეეხება ვეჯინის ალყის ასე სწრაფად მოხსნას, იგი გამოწვეული უნდა იყოს დასავლეთ საქართველოში მდგომარეობის გამწვავებით. გიორგი მეორემ შესაძლებლად ჩათვალა კახეთის საკითხის მოგვარების გადადება, რადგან ეს პრობლემა პრინციპულად უკვე გადაჭრილი იყო (სულთნის თანხმობა და მეშველი ლაშქარი ამის თქმის უფლებას იძლევა). რაც შეეხება „აფხაზეთის საკითხს“, ალბათ, იგი მოითხოვდა საქართველოს მეფის სწრაფ ჩარევას, ენერგიულ მოქმედებას და უნდა ვიგულისხმოთ, რომ გიორგი მეორემაც სწორედ ამის გამო მიიღო გადაწყვეტილება ვეჯინის ალყის შეწყვეტისა, თავად კი მაშინვე „გარდავლო მთა ლიხთა და შთავიდა აფხაზეთად“⁶⁵. „აფხაზეთის კრიზისი“ შეიძლებოდა სხვადასხვაგვარი ყოფილიყო. საფიქრებელია, ეს გართულება შიდაკლასობრივი ბრძოლითაც იყოს გამოწვეული. არ არის გამორიცხებული, რომ მაშინ როდესაც საქართველოს სამეფო კარის ყურადღება კახეთის საკითხის მოგვარებისაკენ იყო მიმართული, დასავლეთ საქართველოში დიდგვარიანმა ფეოდალებმა დრო იხელთეს და მეფის საწინააღმდეგო გამოსვლა მოაწყვეს. ამ მიზეზით შეიძლებოდა გიორგი მეორეს გადაედო კახეთის საკითხის მოგვარება და სხვა საშინაო საქმეების (ვთქვათ, დიდგვარიან ფეოდალთა გამოსვლის ჩახშობისათვის) გადაჭრისათვის მიეხედა. (სამწუხაროდ, ამ მოსაზრების მტკიცებისათვის ჩვენ ხელთ არაეფიქსური საბუთი არ გავაჩნია და იგი ვარაუდად რჩება).

⁶⁵ ქართლის ცხოვრება, I, გვ. 322.

ერთი სიტყვით, გიორგი მეორის სასწრაფო გადასვლა დასავლეთ საქართველოში გამოწვეული იყო მწვავე აუცილებლობით, რომელიც იქ შეიქმნა და არა აჯამეთში ნადირობის დაწყების ცნობით (ამ უკანასკნელ საქმეს არამცთუ მეფე, არამედ ვერც ერთი ჭკუათმყოფელი პიროვნება ვერ ჩაიდენდა, ისიც ისეთი რთული და დაძაბული ვითარების პირობებში, რაც იმდროინდელ საქართველოში სუფევდა).

აქვე უნდა აღინიშნოს ისიც, რომ კახეთის საკითხის მიმართ საქართველოს სამეფო კარის ყურადღების ერთგვარად შენელებამ კახთა მეფეს აღსართანს აქტიური მოქმედების საშუალება მისცა. ეს უკანასკნელი თვითონ ეახლა მალიქ-შაჰს, უარყო ქრისტიანობა, „შეეძინა სარკინოზთა სჯულსა, და ამით ღონითა აიღო სულტანისაგან კახეთი“⁶⁶. სულთან მალიქ-შაჰს, ბუნებრივია, არც გიორგი II ეხატა გულზე და არც აღსართანი. ამიტომ იყო, რომ ერთხელ უკვე მიცემული კახეთი (გიორგი მეორისათვის), მან ხელახლა „გაასაჩუქრა“. ასე რომ, კახეთი კვლავ საქართველოს სამეფოს გარეთ დარჩა მალიქ-შაჰის შემწეობით. არ შეიძლებოდა ამ გარემოებას (ციდევ მრავალ სხვა მიზეზებთან ერთად) მოსახლეობის გულისწყრომა არ გამოეწვია. „ამათ ესევეითართა ჟამთა არავე დამშკდნა ქუეყანა, არც-რა იქმნა ლხინება კაცთა... დღეთა ჩუენთა მოიწია ჳირი“⁶⁷.

ქვეყნის ისედაც გართულებულ მდგომარეობას თან დაერთო სტიქიური უბედურებანი. დავით აღმაშენებლის ისტორიკოსის მინიშნებით ამ დროს ისეთი დიდი მიწისძვრა ყოფი-

⁶⁶ ქართლის ცხოვრება, I, გვ. 322.

⁶⁷ იქვე.

ლა, რომ „შეძრა ქვეყანა საფუძვლითურთ, ესოდენ სასტიკად, ვიდრემდის მთანი მალალნი და კლდენი მყარნი სახედ მტურისა დაიგალნეს, ქალაქნი და სოფელნი დაირღუეს, ეკლესიანი დაეცნეს“⁶⁸. მიწისძვრები საქართველოში ერთი წლის მანძილზე გაგრძელებულა და მრავალი ადამიანი უმსხვერპლია⁶⁹. ყოველივე ამან შექმნა ისეთი შთაბეჭდილება საქართველოს მოსახლეობაში, რომ სამეფო კარი და თვით საქართველოს მეფე გიორგი მეორე ცოდვილნი იყვნენ და ღმერთმაც ეს უბედურებანი ამისათვის მოუვლინა საქართველოს („ბუნებით მოწყალე და სახიერი ღმერთი ესეოდენ განარისხეს, ვიდრემდის თვთ მოიხადეს განჩინება რისხვისა“) ⁷⁰.

ასეთი მძიმე საშინაო თუ საგარეო მდგომარეობისა და მწვავე სახელმწიფოებრივი კრიზისის პირობებში საქართველოს სამეფო კარზე მოხდა გადატრიალება, რომლის შედეგადაც ჯერ კიდევ ახალგაზრდა გიორგი II გადაყენებულ იქნა სამეფო ტახტიდან და მისი ადგილი დავით გიორგის ძემ, ისტორიაში აღმაშენებლად წოდებულმა, დაიკავა.

გიორგი მეორის მოღვაწეობის ზოგადი მიმოხილვის შედეგად შეიძლება შემდეგი დასკვნების გაკეთება:

XI საუკუნის 70—80-ანი წლები უაღრესად მძიმე პერიოდია ამიერკავკასიის ხალხების ცხოვრებაში. თურქ-სელჩუკების შემოსევებმა მძიმე განსაცდელში ჩააგდო სომხეთის, აზერ-

⁶⁸ ქართლის ცხოვრება, I, გვ. 323.

⁶⁹ იქვე.

აღნიშნული მიწისძვრის დროს დაიქცა თმოგვის ციხე და ქვეშ მოიყოლა კახაბერი, ძე ნიანისი ცოლითურთ.

⁷⁰ იქვე, გვ. 322.

ბაიჯანისა და საქართველოს მოსახლეობა; ეს უკანასკნელნი იძულებულნი გახდნენ დიდი ხარკის გადახდის საფასურად თავიანთი ეროვნულობა შეენარჩუნებინათ. ასე რომ, საქართველო და მისი მეფე გამონაკლისი არ ყოფილან. ასევე ართულებდა საქმეს ის გარემოება, რომ სამეფო ხელისუფლებას ბრძოლა უხდებოდა თავგასული ფეოდალების, ე. წ. ცენტრიდანული, ქვეყნისა და მეფის საწინააღმდეგო მოქმედების ასალაგმავად (ასეთი ბრძოლა დამახასიათებელია ფეოდალური წყობილებისათვის).

ამგვარად, XI საუკუნის 70—80-ან წლებში საქართველოში შეიქმნა აბსოლუტურად ობიექტური პირობები ქვეყნის პოლიტიკური, ეკონომიური და აქედან გამომდინარე, კულტურული დაქვეითებისა, რაც განპირობებული იყო, ერთი მხრივ, მძიმე და დამანგრეველი შემოსევებით, ხოლო მეორე მხრივ, გამწვავებული შიდაკლასობრივი ბრძოლით. რაც შეეხება გიორგი მეორეს როგორც მეფეს, ამ შემთხვევაში არ შეეძლო ერთი ხელის დაკვრით გადალახვა იმ ობიექტური სიძნელეებისა, რომლის წინაშეც ქვეყანა იდგა. ამიტომ ჩვენ არა გვაქვს საფუძველი იმისა, რომ საქართველოს მეფე ქარაფშუტად, სუსტი ნებისყოფის პიროვნებად ჩავთვალოთ. (ჩვენ ხელთ არსებულ ისტორიულ წყაროებსაც გაანალიზება და გარკვეული შეჯამება სჭირდება).

იმდროინდელი საქართველო, ისევე როგორც კავკასიის სხვა ქვეყნები, განიცდიდნენ მწვავე კრიზისს, რომლიდან გამოსვლასაც გარკვეული პირობები და დრო სჭირდებოდა და რაგინდ დიდი მოღვაწეც არ უნდა ყოფილიყო საქართველოს მეფე (ამ შემთხვევაში გიორგი II), იგი ამას ვერ შეძლებდა.

ამდენად, საქართველოს მეფის გიორგი მეორის აუგად მოხსენიება თანამედროვე ქართულ ისტორიოგრაფიაში უმართებულოა. მისი, როგორც პიროვნებისა და მეფის მოღვაწეობა განხილული უნდა იქნეს ეპოქის იმ პირობების გათვალისწინებით, რომელშიც მას მოუხდა საქართველოს მეფის მძიმე უღლის ტარება.

გამომდინარე ზემოთქმულიდან მიგვაჩნია, რომ ფეოდალური საქართველოს ისტორიაში (წინააღმდეგ დღემდე გავრცელებული აზრისა) გიორგი მეორემ უნდა დაიკავოს თავისი საპატიო ადგილი ქვეყნისა და ერის გადარჩენისათვის მებრძოლ მოღვაწეთა შორის.

● ძაგანისა და მოდისტოსის გამოსვლა სამეფო კარის წინააღმდეგ

● ისტორიული საბუთებიდან აშკარად ჩანს, რომ შიდაკლასობრივი ბრძოლა განვითარებული ფეოდალიზმის ხანის საქართველოში ძალზე მწვავედ მიმდინარეობდა. დიდგვაროვან ფეოდალთა ბრძოლა სამეფო ცენტრალიზებული ხელისუფლების წინააღმდეგ განსაკუთრებული სიმძაფრით გიორგი მეორისა და დავით აღმაშენებლის მოღვაწეობის პერიოდში (XI საუკუნის მიწურული — XII საუკუნის დასაწყისი) გამოვლინდა.

ამჯერად გვინდა შევჩერდეთ დიდგვარიანი ფეოდალების ძაგანისა და მოდისტოსის საქართველოს სამეფო კარის წინააღმდეგ გამოსვლის შესახებ. ეს საკითხი დღესდღეობით არ არის სათანადოდ შესწავლილი. უფრო მეტიც, ბევრს ჩვენს სამეცნიერო ლიტერატურაში (მათ შორის სახელმძღვანელოებად განკუთვნილებში) საერთოდ არაფერია თქმული მის შესახებ.

ისტორიული წყარო, სადაც მოთხრობილია ზემოთ ხსენებულ დიდგვაროვან ფეოდალთა მოქმედების შესახებ, გახლავთ დავით აღმაშენებლის ანდერძი; მიცემული შიო მღვიმის მონასტრისადმი 1123 წელს. აღნიშნული საბუთი საკმაოდ საინ-

ტერესო კომენტარით და რუსული თარგმანითურთ გამოსცა და ხელმისაწვდომი გახადა თ. ჟორდანიამ¹. „ანდერძი“ გვაწვდის უაღრესად დიდ და საინტერესო მასალას იმდროინდელი საეკლესიო ცხოვრების თაობაზე და საკმაოდ გამოკვეთილად გვაძლევს ცნობას ზოგიერთი ფეოდალის თავგასული, უგვანო მოქმედების შესახებ. ასეთები კი მრავლად ყოფილან, რომლებიც „ცხადთა წინააღმდეგობთად“² (აშკარა მოწინააღმდეგეებად) იწოდებიან. მათ სიმრავლეზე ისიც მიუთითებს, რომ „ანდერძი“ ხაზგასმით ამბობს: „ერთმან მათგანმან, ძაგანმან“...³ და ა. შ. ე. ი. ძაგანი სამეფო კარის ერთი მოწინააღმდეგეთაგანი იყო (და არა ერთადერთი).

1123 წლის ანდერძის მიხედვით დავით აღმაშენებელს შიო მღვიმის მონასტრისათვის უამრავი ქონება უბოძებია და განუსაზღვრავს წესი და რიგი მონასტერში ცხოვრება-სამსახურისა. ანდერძიდან ირკვევა, რომ მონასტრის შუა ადგილას აღმართული ღვთისმშობლის სახელობის დიდი უგუმბათო ეკლესია დავით აღმაშენებელს აუშენებია⁴ იმ დიდი სამსახურის საფასურად, რაც მემღვიმეებს მეფისათვის გაუწევიათ (დავით აღმაშენებლისაგან დევნილი და მღვიმეს შეფარებული ძაგანი შეუბუყრიათ და მიუციათ მეფისათვის): „მწყემსი უკაროჲ ჭემ-

1 Ф. Жордания, Завещание царя Давида Возобновителя, данное Шио-Мгвимской лавре в 1123 г., Тифлис, 1895. იხ. მისივე ისტორიული საბუთები შიო მღვიმის მონასტრისა, თბ., 1896, გვ. 14—18.

2 Ф. Жордания, Завещание, Тб., 1895, стр. 10.

3 იქვე.

4 იქვე, გვ. 9—10.

მარიტა მწყემსთა მიერ დაემხუა და ძაგანი, მღუიმეს
 შელტოლვილი მომცა ღმერთმან, რომელსა შინა არა ზცირელი
 ერთგულება აჩუენეს ჩუენდა მომართ მამათა მემღვიმეთა...
 მადლობა აღუუიარე დამბადებელსა ღმერთსა და თაყვანის-
 ვეც... წმიდისა შიოს საფლავსა... მყის მოუწოდე არსენის ბე-
 რსა და განუცხადე სათნოდ ჩემი და ვარწმუნე აღშენებად ეკ-
 ლესიაჲ საშუალ მონასტრისა სახელსა ზედა ყოვლად წმიდი-
 სა ღვთის-მშობლისასა“⁵.

ახლა ვნახოთ, თუ რა ჩაიდინა ძაგანმა ქვეყნისა და სამე-
 ფო კარის წინაშე ასეთი საშინელი, რომ საქართველოს მეფემ
 ესეოდენ დიდი წყალობა მოიღო მის შემპყრობთა სასარგებ-
 ლოდ. დადგენას მოითხოვს დანაშაულის ჩადენის დროც და
 აგრეთვე რიგი საკითხებისა, რომლებიც ამ დიდგვარიანი ფე-
 ოდალის სახელთან არის დაკავშირებული⁶. კიდევ ვიმეორებთ,
 რომ მოცემული საკითხის შესახებ არაფერი მოგვეპოვება გა-
 რდა თ. ჟორდანიასეული, ჩვენი აზრით, მეტად საინტერესო
 კომენტარებისა, თუმცა ასევე მიგვაჩნია, რომ განსვენებული
 მეცნიერის ზოგიერთი მოსაზრება გადახედვას მოითხოვს.

უნდა აღინიშნოს, რომ ძაგანის საგვარეულო⁷, ისევე რო-
 გორც ზოგიერთი სხვა საგვარეულოები (მაგალითად, ბაღვაშ-
 თა სახლი), ტრადიციულ მტრობას უწევდა საქართველოს სა-

5 Ф. Жордания, Завещание, Тб., 1895, стр. 10.

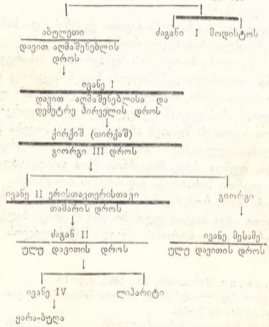
6 ჩვენ გაკვრით შევხებთ აღნიშნულ საკითხს ნაშრომში „ღაღით აღ-
 მაშენებელი“ (თბ., 1965, გვ. 9—10).

7 ფეოდალური საგვარეულოების მკვლევარს, ისტორიულ მეცნიერე-
 ბათა კანდიდატს ნ. შოშიაშვილს მიაჩნია, რომ ძაგანი აბულეთის საგვარე-
 ულოს წარმომადგენელია და კახეთის ერისთავის პატივის მატარებელი.

მეფო კარს და ისტორიის მთელ მანძილზე მეფისადმი ერთგულებით არ გამოირჩეოდა. ამის შესახებ თვით დავით აღმაშენებელი გვამცნობს „ანდერძში“ — „...რომელ სხვათაჲცაჲ ჰქონებოდა მათდა გუართა და არავის ოდეს ექნა ჩუენი (დავით

აბულეთის ძეთა ფეოდალური სახლის გენეალოგია ისტორიული წყაროების საფუძველზე შემდეგი სახით წარმოგვიდგება:

აღნიშნული საკითხის შესახებ ცნობის მოწოდებისათვის მადლობას მოვახსენებთ ისტ. მეცნ. კანდიდატს ნ. შოშიაშვილს.

აღმაშენებლისა და მისი წინაპრების, — რ. მ.) ერთგულება⁸ (ხაზგასმა ჩვენია, — რ. მ.). საქართველოს მეფე ერთგვარი სინანულით აღნიშნავს, რომ მიუხედავად გარკვეული შეღავათებისა, რაც საქართველოს მეფეების მხრიდან ძაგანის წინაპართა მიმართ იყო განხორციელებული, არავის (ძაგანის გვარის წარმომადგენლებს) ერთგულებით არ დაუფასებია. ამდენად, ჩვენ საქმე გვაქვს მეტად სერიოზულ პრინციპულ ბრძოლასთან, რომელშიც, ერთი მხრივ, საქართველოს მეფე დგას, ხოლო, მეორე მხრივ, დიდგვარიანი ფეოდალი — ძაგანი.

როდის უნდა მომხდარიყო ძაგანის გალაშქრება საქართველოს სამეფო კარის წინააღმდეგ, ან რა სახის გამოსვლას უნდა ჰქონოდა ადგილი ამ ფეოდალის მხრიდან?

განსვენებული თედო ქორდანია რამდენადმე შეეცადა პასუხი გაეცა ამ კითხვისათვის. კერძოდ, მან მიიჩნია, რომ ძაგანი ის პირი იყო, რომელმაც აღსართან კახთა მეფეს მოღალატურად გადასცა მუხრანისა და ზედაზნის ციხეები: «Упоминаемый в завещании Дзагам, вероятно, есть тот самый вельможа, который изменив царю Давиду, передал Агсартану принадлежавшие грузинскому царству крепости Мухран и Зеда-Задени (защита которых, вероятно, была поручена ему грузинскими царями Давидом и Георгием II). Со всеми землями в пределах сих укреплений лежавшими»⁹. თ. ქორდანიას ეს ვარაუდი უსათუოდ ყურადსაღებია. საინტერესოა აგრეთვე მისი მტკიცება დავით აღმაშენებლისა და გიორგი მეფის ერთობლივი მოღვაწეობის შესახებ.

⁸ Ф. Жордания, Завещание, стр. 13.

⁹ Там же, стр. 4.

ჩვენს სამეცნიერო ისტორიულ ლიტერატურაში დღემდე არ მოგვეპოვება საბოლოოდ დადგენილი თარიღი საქართველოს მეფის გიორგი მეორის გარდაცვალებისა. ის ფაქტი, რომ მათიანე ვადმოგვეცემს რა გიორგი მეორის მიერ დავით აღმაშენებლის სამეფო ტახტზე აყვანას 1089 წელს, ხოლო შემდგომ საერთოდ აღარ მოიხსენიებს მას (გიორგი მეორეს), ისტორიკოსებს აძლევდათ იმის საშუალებას, რომ სხვადასხვაგვარად ეფიქრათ გიორგი მეორის შემდგომ ბედზე. ასე, მაგალითად, ვახუშტი ბაგრატიონი პირდაპირ გადაჭრით აღნიშნავს: „...მიიცვალა მეფე გიორგი წელსა 1089, ქართულსა 309“¹⁰. იგივეს ამბობს აკადემიკოსი მარი ბროსეც¹¹. ნ. ურბნელი¹² და დ. კარიჭაშვილი¹³ გიორგი მეორის გარდაცვალების თარიღად 1112 წელსა სდებენ. აკად. ივ. ჯავახიშვილმა ერთგვარად აარიდა თავი ამ თარიღის მოცემას, ალბათ ისტორიული მასალის უკმარობის გამო. თ. ყორღანია დაბეჭდვით მიუთითებს გიორგი მეორის 1112 წელს გარდაცვალების შესახებ. უფრო მეტიც, იგი აღნიშნავს, რომ ამ დრომდე გიორგი II არამც

¹⁰ ვახუშტი, საქართველოს ისტორია, განმარტებული და შეესებებული ახლად შექმნილის არხეოლოგიურისა და ისტორიულის ცნობებით დ. ზ. ბაქრაძის მიერ, თბ., 1885, გვ. 172.

¹¹ მარი ბროსე, საქართველოს ისტორია, I, თბ., 1895, გვ. 149. მ. ბროსე გადაჭრით დარწმუნებული არ ყოფილა თავის დათარიღებაში. ეს იქიდანაც ჩანს, რომ იგი არ გამორიცხავდა გიორგის სიცოცხლეს 1089—1092 წწ. იხ. მისი *Histoire de la Georgie, Introduct.* გვ. XIV.

¹² ნ. ურბნელი, დავით აღმაშენებელი და მისი დრო, 1895.

¹³ დ. კარიჭაშვილი, საქართველო მეთორმეტე საუკუნეში, თბ., 1902, გვ. 44.

თუ ცოცხლობდა მხოლოდ, არამედ ქვეყნის მართვასა და პოლიტიკაშიც ერეოდაო¹⁴.

მართლაც, რაკი ჩვენ არავითარი საბუთი არ გავვაჩნია, რომელიც გიორგი მეორის გარდაცვალებას მიგვანიშნებდეს, შეიძლება რამდენადმე გავიზიაროთ მოსაზრება საქართველოს მეფის 1112 წელს გარდაცვალების შესახებ, მით უმეტეს, რომ თ. ჟორდანიას თუმცა მცირე, მაგრამ მაინც მოაქვს მასალა თავისი ვარაუდის დასაბამებლად. კერძოდ, „აფხაზთ მეფეთა ქრონიკიდან“: „ქკსა: ტლბ — დასაბამითგან: ხლივ: აქა მოტყუჳ --- იყო ყა ქყ --- თამარ შირვ-ნით გამოვიდა და გ' მ-მ'კდ-“¹⁵. ეს დაზიანებული წარწერა თ. ჟორდანიამ ასე წაიკითხა: „ქრონიკონსა: ტლბ: დასაბამითგან: ხლივ: აქა მოტყუენვა იყო ყოველსა ქვეყანასა; თამარ შირვანით გამოვიდა და გიორგი მეფე მოკუდა“¹⁶. ამგვარად, გიორგი მეორე, თუ ამ წყაროს სისწორეში ეჭვს არ შევიტანთ, 1112 წელს გარდაცვლილა.

ჩვენ განსაკუთრებით ვჩერდებით გიორგი მეორის გარდაცვალებაზე იმიტომ, რომ თ. ჟორდანია საგანგებო დასკვნებს აკეთებს აქედან გამომდინარე ძაგანის გამოსვლასთან (ლალატთან) დაკავშირებით. ასე, მაგალითად, „ანდერძში“ მოყვანილი: „ოდეს ზეზადნისა (ზედაზნისა, — რ. მ.) ციხე და მუხრანი ძუელითგან ვეცადე მათგან ძებნითა, მაშინცა არა იყო ნებაჲ ჩემი, მამამან ჩემმან უბოძაჲ...“¹⁷. თ. ჟორდანიას მიაჩნია გი-

14 Ф. Жордания, Завещание, стр. 7—8.

15 თ. ჟორდანია, ქრონიკები, 1, თბ., 1892, გვ. 239.

16 იქვე.

17 Ф. Жордания, Завещание, стр. 13.

ორგი მეორის დიდი როლის (უფრო მეტის, ვიდრე დავით აღმაშენებლის) დამადასტურებლად სხვადასხვა საქმეების გადაჭრაში¹⁸.

ამრიგად, აფხაზთა ზემოთ მოყვანილი ქრონიკის წყალობით თ. ჟორდანიას ამტკიცებს რა, რომ გიორგი II 1112 წლამდე ცხოვრობდა, ამავე დროს მიიჩნევს, რომ ამავე დრომდე იგი იყო დავით აღმაშენებელთან ერთად სახელმწიფოს მართვის სათავეებში და წამყვან როლს ასრულებდა (ეს უკანასკნელი დასკვნა დავით აღმაშენებლის „ანდერძიდან“ გამოკვეთს).

«... Царь Георгий не только является живым и после 1089 года, но и царем играющим первенствующую роль при совместном царствовании с сыном...»¹⁹.

ვიმეორებთ, ჩვენ სრულიად დასაშვებად მიგვაჩნია ის ფარემოება, რომ გიორგი მეორემ იცოცხლა 1112 წლამდე (და არა 1089 წლამდე), მაგრამ რაც შეეხება მის ესოდენ უზარმაზარ ავტორიტეტსა და როლს («Первенствующую роль») დავით აღმაშენებლის მოღვაწეობის დროს, გაზვიადებული და უფრო მეტიც, არასწორად არის შეფასებული თ. ჟორდანიას მიერ. გამომდინარე აქედან დაშვებული ჩანს ზოგიერთი შეცდომა ძაგანის ლალატის დროის განსაზღვრასა და ამ მოვლენასთან დაკავშირებულ სხვა საკითხებშიც.

ვფიქრობთ, ზედმეტია იმის მტკიცება, რომ ისეთი ძლიერი მეფის მოღვაწეობის პერიოდში, როგორც დავით აღმაშენებელი იყო (რომლის დროსაც ქვეყანამ ცენტრალიზაციის, ხოლო

¹⁸ Ф. Жордания, Завещание, стр. 7.

¹⁹ Там же, стр. 7—8.

სამეფო ხელისუფლებამ სიძლიერის მწვერვალს მიაღწია), არავის შეეძლო წინ აღსდგომოდა მის ნება-სურვილს (თუნდაც ეს მისი მამა ყოფილიყო), მით უმეტეს, როდესაც საქმე მოლაღატესა და მეფის მოწინააღმდეგეს ეხებოდა.

ჩვენი აზრით, სრულიად გამორიცხული უნდა იყოს გიორგი მეორის ჩარევა სახელმწიფო საქმეებში (თუნდაც სრულიად უმნიშვნელო ყოფილიყო იგი) 1089 წლის შემდგომ. საქმე ისაა, რომ დავით აღმაშენებლის გამეფება, რომელიც განპირობებული იყო, ერთი მხრივ, ქვეყანაში შექმნილი მძიმე მდგომარეობით, ხოლო მეორე მხრივ, სამეფო ხელისუფლების მწვავე კრიზისით, არ შეიძლებოდა ისე მშვიდად მომხდარიყო, როგორც ამას დავით აღმაშენებლის ისტორიკოსი გადმოგვცემს („ამას მარტოდ შობილსა გიორგისაგან თვთ მამამან დაადგა გვრგვნი მეფობისა...“)²⁰. უფრო მეტად საფიქრებელია, რომ ეს იყო გადატრიალება, რომელიც დიდგვარიან ფეოდალთა ერთი გარკვეული ჯგუფის მონდომებითა და აქტიური მონაწილეობით მიმდინარეობდა. და თუ გიორგი მეორემ თავისივე ხელით დაადგა შვილს სამეფო გვირგვინი, ეს სრულებითაც არ ნიშნავს იმას, რომ მისი მოქმედება საკუთარი სურვილის ექვივალენტური გამოხატულება ყოფილიყოს. გასაკვირი არ უნდა იყოს, რომ აქ გარკვეულ იძულებას ექნებოდა ადგილი. სხვა შემთხვევაში საქართველოს მეფის ძალა-უფლების მთლიანად მემკვიდრეზე გადაცემა, ალბათ, არ მოხდებოდა. უფრო მეტიც, ჩვენ ვფიქრობთ, რომ დავით აღმაშენებელი თვითონ იყო აქტიური მებრძოლი სამეფო ხელისუფლების სადავეების მთლიანად (ნაწილობრივ იგი 1085 წლამდეც

20 ქართლის ცხოვრება, I, თბ., 1955, გვ. 324.

მართავდა ქვეყანას მამასთან ერთად. ამაზე დაწვრილებით ქვემოთ შევჩერდებით) ხელში აღებისა და გამორიცხული არ არის, რომ ამ სურვილის აღსრულება სხვა ღონისძიებების გატარებასთან ერთად საკუთარი მამის მეტად მძიმე შეურაცხყოფის საფასურად მოხდა. მიგვაჩნია, რომ ეს კონფლიქტი მამასა და შვილს შორის იმდენად მწვავე იყო, რომ დავით აღმაშენებელს თავისი მოქმედება საკუთარი მამის წინაშე უდიდეს ცოდვად მიაჩნდა და იგი არაერთგზის იგონებდა მას. მოვიგონოთ მისი „გალობანი სინანულისანი“²¹. (ეს ძეგლი XII საუკუნის ქართული სასულიერო პოეზიის მეტად საინტერესო ძეგლია²². ქრისტიანული საკაცობრიო სევდის გამომხატველ ამ ნაწარმოებში მკაფიოდ ჩანს დავით აღმაშენებლის მსოფლმხედველობა და მისი ძლიერი პიროვნება). ან კიდევ შიომღვიმის მონასტრისადმი მიცემულ ანდერძში მისი სიტყვები: „ო“ (უფალო) ღ“თო, დავითს ზიუტევენ ბრალნი მისნი სიყრმისა და ცთომილებისანი“²³.

სწორედ ეს „გალობანი სინანულისანი“ და „ბრალნი მისნი სიყრმისა და ცთომილებისანი“ გიორგი მეორეს²⁴ წინაშე

21 მ. საბინინი, საქართველოს სამოთხე, პეტერბურგი, 1882 წ., გვ. 513—518.

22 აღნიშნული ძეგლის შესახებ საინტერესო წერილი აქვს დაბეჭდილი მ. კაკაბაძეს — იხ. მისი „დავით აღმაშენებლისა და დემეტრე მეფის ლირიკა“, მნათობი, 1962 წ., № 4, გვ. 136—143.

23 Ф. Жордания, Завешание, стр. 12. დავით აღმაშენებელი თავის 1125 წლის ანდერძშიც საგანგებოდ აღნიშნავს: „...არა დამიტევა მე საწუთრომან და დამძიმებული ცოდვათა სიმრავლითა მწუხარედ განმიყვანა წინაშე მსაჯულისა“.

24 გიორგი მეორის მეფობა მეტად რთულსა და მძიმე საშინაო და საგარეო პირობებში მიმდინარეობდა, რამაც ობიექტურად განაპირობა სა-

ჩადენილი მძიმე მოქმედების (ალბათ მისი ტახტიდან გადაყენების) გამო მიუძღოდა დავით აღმაშენებელს და ამიტომ მოითხოვდა ამ „ცოდებათა“ მიტევებას ღმერთისაგან. თავის დროზე თედო ქორდანია არ ყოფილა შორს ამ მოსაზრებისაგან. იგი დავით აღმაშენებლის მიერ შიო-მღვიმის მონასტრისადმი მიცემული 1123 წლის ანდერძის რუსულ თარგმანში, იქ სადაც „ბრალსა“ და „ცთომილებაზეა“ ლაპარაკი, შენიშნავს:

«Вероятно, тут разумеется слишком строгое обращение царя с изменниками или, может быть, какие-либо крупные недоразумения с отцом его, Георгием II, вовлекшия юного царя в тяжкие грехи»²⁵. განა შეიძლება მოღალატეებთან მკაცრი მოქცევა («Строгое обращение царя с изменниками») ცოდვად ჩათვლილიყო და მოსახანებელი გახდომოდა საქართველოს მეფეს? რა თქმა უნდა, არა. ასეთ შემთხვევაში მისატყვევებელი არაფერი ექნებოდა

ქართველოს სამეფოს ერთგვარი დაქვეითება. გიორგი მეორე მიუხედავად მრავალგზისი სხვადასხვაგვარი მცდელობისა დადებით შედეგს ვერ აღწევდა ქვეყნის აღმავლობის გზაზე დასაყენებლად. ჩვენ მიგვაჩნია, რომ გიორგი მეორის შესახებ დღემდე ჩვენს სამეცნიერო ლიტერატურაში ფართოდ გაბატონებული და დამკვიდრებული აზრი (გიორგი მეორის როგორც სუსტი და ქარაფშუტა მეფის შესახებ) გადახედვას მოითხოვს. გიორგი მეორის მიერ გატარებული ღონისძიებები, გამდგარი დიდგვარიანი ფეოდალების მიწებით დასაჩუქრება იყო ეს, თუ თუნდაც ვეჭვინის ციხის ალყის უეცარი (იქნებ არც კი იყო უეცარი!) მოხსნა, გამოწვეული უნდა იყოს არა მეფის რაიმე წინდაუხედავი კარიზით (როგორც ამას მიიჩნევენ), არამედ გარკვეული მოსაზრებით გადადგმულ ნაბიჯად უნდა ჩაითვალოს. ამის შესახებ ჩვენ უკვე გვქონდა საუბარი წინა ნარკვევში.

25 Ф. Жордания, Завещание..., стр. 25.

მოღალატეთა დამთრგუნველ დავით აღმაშენებელს. ბუნებრივია, საქმე გვაქვს მამა-შვილს შორის მწვავე კონფლიქტთან, რომელიც სამეფო ძალაუფლებისათვის ბრძოლის ნიშნით მიმდინარეობდა («Крупные недоразумения с отцом его...»). თ. ჟორდანიას გაკვირვებული სვამდა შეკითხვას: («Ужели предполагать что воцарение Давида сопровождалось какими-либо насиллями, и первенство в управлении царством исторгнуто им из рук отца вопреки воли последнего»²⁶).

გამომდინარე აქედან ჩანს, რომ განსვენებული მეცნიერის ხელთ არსებული მასალა იძლეოდა საშუალებას ვარაუდის სახით შეკითხვა დაესვა დავით აღმაშენებლის მიერ ხელისუფლების ძალით («какими-либо насиллями») აღების შესახებ.

მიგვაჩნია, რომ ამ შეკითხვას დადებითი პასუხი უნდა გაცეცეს. დავით აღმაშენებლის მიერ ძალაუფლების ხელში აღება (გარკვეული ძალის გამოყენებით!) ნაკარნახევი იყო, უპირველესად ყოვლისა, სახელმწიფოს ინტერესებით (იმდროინდელი საქართველოს საშინაო და საგარეო მდგომარეობა მოითხოვდა ახალ, ძლიერ მეთაურს), ამავე დროს ეს იყო დიდგვარიან ფეოდალთა დიდი ჯგუფის (მათ შორის, ბუნებრივია, თვით დავით აღმაშენებლის) ნება-სურვილის გამოხატულება.

უნდა ვივარაუდოთ, რომ ხელისუფლების სადავეების ასეთი ძალით აღების შემდეგ ყოფილი მეფე გიორგი II სახელმწიფო მმართველობისათვის უნდა მოეშორებინათ და გარკვეულ იზოლაციაში მოექციათ. ამას მოითხოვდა სახელმწი-

²⁶ Ф. Жордания, Завещание, стр. 25.

ფოს ერთმმართველი მეფის (დავით აღმაშენებლის) ინტერესები. ასე რომ, სამეფო კარზე ასეთი გადატრიალების შემდეგ, რამდენ ჩანსაც არ უნდა ეცოცხლა გიორგი მეორეს, ძნელად დასაშვებია, რომ მისთვის სახელმწიფო ცხოვრების თუნდაც უმნიშვნელო საკითხი მიენდოთ გადასაჭრელად.

მაშ რას უნდა მიეწეროს ის ფაქტი, რომ თვით დავით აღმაშენებელი წერს შიო-მღვიმისადმი 1123 წელს მოცემულ ანდერძში: „არა იყო ნებაჲ ჩემი, მამამან ჩემმან უბოძაჲ“²⁷, რომლის გამოც თ. ჟორდანიას ფიქრობდა, რომ გიორგი მეორე მთელი სიცოცხლის მანძილზე (1089 წლიდანაც კი, ვიდრე 1112 წლამდე) წამყვან როლს («первенствующую роль») ასრულებდა სახელმწიფოს მართვა-გამგებლობის საქმეში.

გფიქრობთ, რომ აქ ბევრი საკითხი მოითხოვს დაკვირვებასა და გარკვევას. საქმე ისაა, რომ დავით აღმაშენებლის ანდერძში ხაზგასმითაა აღნიშნული: „ოდეს ზეზადნისა ციხე და მუხრანი ძუელით განვეცადე მათგან (ძაგანი და მისი წინაპრებია მხედველობაში, — რ. მ.) ძებნითა მაშინცა არა იყო ნებაჲ ჩემი“...²⁸. და სხვ. ე. ი. ზედაზნისა და მუხრანის დაბრუნება „ძუელითგან“ უცდია და „მაშინცა“ ვერა გაუწყვია რა, როგორც ჩანს, უუფლებობის გამო („არა იყო ნებაჲ ჩემი“). როდის იყო ეს „ძუელითგან“ და „მაშინცა“?

თ. ჟორდანიას არ მიუქცევია ამ სიტყვებისათვის ყურადღება და „ანდერძის“ საერთო ანალიზის საფუძველზე მსჯე-

27 Ф. Жордания, Завещание..., стр. 13.

28 იქვე. შტრ. პროფ. ი. დოლიძის მიერ გამოცემული ტექსტი. იხ. „ქართული სამართლის ძეგლები“, თბ., 1965, გვ. 16.

ლობდა, საიდანაც გამომდინარეობს, რომ ძაგანის შეპყრობა 1101-სა და 1103 წლებს შუა უნდა მომხდარიყო²⁹.

ჩვენ ვფიქრობთ, რომ საქმე გვაქვს ძაგანისა და მისი საგვარეულოს წარმომადგენლების სხვადასხვა სახის (ლალატი, განდგომა) არაერთგზის გამოსვლასთან საქართველოს სამეფო კარის წინააღმდეგ. სწორედ ამას უნდა მიეწეროს ის გარემოება, რომ დავით აღმაშენებელი ხაზგასმით ამბობს: „...მით რომელ სხუათაცაჲ ჰქონებოდა მათთა გუართა და არავის ოდეს ექნა ჩვენი ერთგულება“³⁰. ასეთ დასკვნას საქართველოს მეფე შემთხვევით არ გააკეთებდა. საფიქრებელია, რომ ძაგანი და მისი გვარის წარმომადგენლები, ისევე როგორც ბაღვაშთა საგვარეულო, არაერთხელ გამოსულან სამეფო ხელისუფლების წინააღმდეგ საკუთარი ინტერესების დაცვა-გაფართოებისათვის.

საინტერესოა საკითხი, თუ როდის იყო საქართველოს მეფე ისეთი უფლებო, რომ თავისი სურვილი ვერ განახორციელა ქვეყნის მოღალატეების მიმართ, რადგან თურმე „არა იყო ნებაჲ“ მისი. ჩვენი ღრმარწმენით, ეს 1089 წლის შემდეგ არ შეიძლებოდა მომხდარიყო (თუ რატომ, ამაზე ზემოთაც გვქონდა ლაპარაკი და ახლა საგანგებოდ ამ საკითხზე შეჩერება არ მიგვაჩნია მიზანშეწონილად), რადგან ამ დროიდან ქვეყანას სათავეში ჩაუდგა უაღრესად ძლიერი პიროვნება, რომელმაც თავისი არაჩვეულებრივი გამჭრიახობითა და შორს-

---

²⁹ Ф. Жордания, Завещание, стр. 13. შდრ. პროფ. ი. დოლიძის მიერ გამოცემული ტექსტი. იხ. „ქართული სამართლის ძეგლები, თბ., 1965, გვ. 5—6.

³⁰ Там же, стр. 13.

მკვრეტელური დიპლომატიით, გაბედული მოქმედებით შინ და გარეთ ქვეყანა აღმავლობის გზით წაიყვანა. აქ უკვე მეორე საკითხი ისმება. განა 1089 წლამდე დავით აღმაშენებელს ჰქონდა რაიმე გავლენა სამეფო კარზე? თუნდაც იმდენი, რომ მას რაიმე გარკვეული საკითხი გადაეჭრა? (ზოგჯერ, როგორც ვნახეთ, ვერც ჰქონდა საკითხს რამდენადმე უუფლებობის გამო, რადგან, ბუნებრივია, მეფე-მამის ავტორიტეტი დიდი იყო და მისი ნება-სურვილიც კანონად ითვლებოდა). ვფიქრობთ, ამ კითხვას დადებითი პასუხი უნდა გაეცეს. 1089 წლამდე გიორგი მეორის პირმშოს დავითს არა თუ რაიმე უბრალო გავლენა ჰქონდა საქართველოს სამეფოში, არამედ იგი მეფის თანამმართველადაც კი ითვლებოდა. აღსანიშნავია, რომ უკვე 1085 წელს დავითი იწოდება მეფედ და სევასტოსად. ამის საილუსტრაციოდ მოვიყვანთ დავით გარეჯის წიგნთსაცავში აღმოჩენილი ხელნაწერის 1085 წლის მინაწერს.

„დაესრულა საწელიწადოჲ საწინასწარმეტყველოჲ წესსა ზედა ბერძულსა, ახალთარგმნილი წა მამისა ჩუენისა გიორგი მთაწმინდელისა, სრული ყოვლითურთ და უნაკლო. მე სულითა საწყალობელმან ეგნატი დაწვერე წა ესე წიგნი საწინასწარმეტყველო დიდებულისა ლავრისა შატბერდისათჳს, სალოცველად ღვთივ-გვრგვნოსანთა ჩუენთა გიორგი მეფეთა მეფისა და კესაროსისა და ძისა მათისა დავით მეფისა სევასტოსისა“³¹.

ამგვარად, უკვე 1085 წელს, გიორგი მეორის მეფობის დროს, დავითი იწოდება მეფედ და სევასტოსად. ბუნებრივია, რომ ქვეყანას განაგებს მეფეთ-მეფე გიორგი, მაგრამ მასთან

31 თ. გორდანიას, ქრონიკები, I, გვ. 232.

ერთად გარკვეული უფლებები სამეფოს მართვის საქმეში მის მცირეწლოვან (1085 წელს დავითი 12 წლის იქნებოდა) შვილსაც ჰქონდა. ყურადსაღებია ისიც, რომ მამა-შვილს შორის იერარქია მკვეთრად არის დაცული — გიორგი კესაროსია, დავითი კი სევასტოსი — შედარებით დაბალი რანგის ტიტულის მატარებელი³². როგორც ცნობილია, ამ ბერძნულ ტიტულებს ბიზანტიის იმპერია აძლევდა სხვადასხვა ქვეყნების მეფეებს თავისი გავლენის დასამტკიცებლად. ქართველი მეფეებიც ასე იყვნენ. მაგალითად, ბაგრატ IV ჯერ ნოველისიმოსის ტიტულს ატარებდა, ხოლო შემდეგ სევასტოსისა. მის მიერ მოჭრილი მონეტების ზედწერილები აშკარად ადასტურებენ ამას: „ქრისტე, აღიდე ბაგრატ აფხაზთა მეფე და ნოველისიმოსი“, სხვა მონეტაზე ბაგრატი უკვე „სევასტოსად“ იხსენიება³³.

არ არის გამორიცხული, რომ ზემოთ მოყვანილ წარწერაში დავითის სევასტოსად ხსენება შემთხვევით, წამწერლის ნება-სურვილით კი არ იყოს გაპირობებული, არამედ სავსებით შეესატყვისებოდეს მის პირდაპირ მნიშვნელობას. შესაძლებელია მას შემდეგ, რაც გიორგი მეორემ შვილი თანამმართველად გაიზადა, ამ უკანასკნელმა (დავითმა) ბიზანტიის საიმპერატორო კარისაგან სევასტოსის(!) მაღალი პატივი მიიღო³⁴.

³² უნდა აღვნიშნოთ, რომ სევასტოსი ყველაზე დაბალი ტიტული არ არის. ქვემოთ არის ნოველისიმოსი (გარკვეულ დროს ბაგრატ მეოთხე ატარებდა ამ ტიტულს).

³³ დ. კაპანაძე, ქართული ნუმიზმატიკა, თბ., 1950, გვ. 42—43. რ. მეტრეველი, დავით აღმაშენებელი, თბ., 1965, გვ. 88.

³⁴ შესაძლებელია ბიზანტიის საიმპერატორო კარისაგან დამოუკიდებლადაც თვით გიორგი მეორემ მიანიჭა შვილს სევასტოსობა.

ყოველივე ზემოთქმულიდან გამომდინარე შეიძლება დავასკვნათ, რომ დავით აღმაშენებელს 1085 წლიდან (შეიძლება ცოტა ადრეც), თუმცა ნომინალურად, მაგრამ მაინც ჰქონდა ქვეყნის მმართველის გარკვეული უფლებები. ვფიქრობთ, რომ მის მიერ ძაგანისათვის (ან მისი გვარის რომელიმე წარმომადგენლისათვის) სამფლობელოს ჩამორთმევის ცდა სწორედ 1085—1089 წლებს შუა უნდა ყოფილიყო. ამ დროს ისიც კანონზომიერია, რომ იგი ვერ წავიდოდა მისი მამის გიორგი მეორის ნება-სურვილის წინააღმდეგ. სხვა შემთხვევაში (ეს ფაქტი რომ დავით აღმაშენებლის უშუალო მეფობის პერიოდში მომხდარიყო), თითქმის მთელი ამიერკავკასიის გამაერთიანებელი ძლიერი და თავმოყვარე მეფე („მეფე აფხაზთა, ქართველთა, რანთა, კახთა და სომეხთა“) 1123 წელს ასე ხმამაღლა არ განაცხადებდა „არა იყო ნებაჲ ჩემი“-ო.

ამგვარად, ძაგანის საგვარეულოს წარმომადგენელთა ერთ-ერთ გამოსვლას — ლალატს საქართველოს სამეფო კარის წინააღმდეგ — ადგილი უნდა ჰქონოდა 1085—1089 წლებს შორის. როგორც ჩანს, ეს გამოსვლა მარცხით დამთავრებულია, რის შემდეგაც საქართველოს მეფეებს, ალბათ, გარკვეულად დაუსჯიათ, მაგრამ უკიდურესი ზომები არ მიუღიათ გამომსვლელთა (მოღალატეთა) მიმართ.

განვიხილოთ უფრო დაწვრილებით მოცემული საკითხი. რა პირობებში, რა მიზნით უნდა მომხდარიყო ძაგანის (ან მისი გვარის წარმომადგენლების) გამოსვლა (ღალატი).

ჩვენ ზემოთაც აღვნიშნეთ, რომ ასეთი გამოსვლები არაერთი უნდა ყოფილიყო. ამგვარად ერთ-ერთ მათგანზე გვინდა შევჩერდეთ (1085—1089 წლებს შორის რომ მოხდა).

გიორგი მეორეს მეტად მძიმე პირობებში მოუხდა შეფობა. ფეოდალთა აღვირახსნილი ცენტრიდანული მოქმედების გარდა საქართველოს ეკონომიკისათვის დამანგრეველი ე. წ. „დიდი თურქობა“ დაიწყო (XI საუკუნის 80-ანი წლები).

საქართველოს დამოუკიდებლობა შენარჩუნებულ იქნა სულთნის სასარგებლოდ ყოველწლიური მძიმე ხარკის საფასურად. ამ დროს დღის წესრიგში დადგა კახეთის საკითხი. ამ საკითხის განხილვას საკვლევი პრობლემის გარკვევისათვის დიდი მნიშვნელობა აქვს.

საქმე ის არის, რომ გიორგი II დიდებულთა რჩევით³⁵ თვითონ ეახლა სულტან მალიქ-შაჰს „ქრისტიანეთა ქსნისათვის“. საქართველოს მეფის ასეთი მისიით კმაყოფილ სულთანს გაუთავისუფლებია „სამეფო მისი (გიორგისი, — რ. მ.)... ზედამარბეველთაგან“. ამავე დროს მიუტია კახეთი და ჰერეთი³⁶ და თან ლაშქარი გამოუყოლებია, „რათა აართვან კახე-

³⁵ ხედავდა რა ქვეყნის მძიმე მდგომარეობას, ამავე დროს თურქების სიძლიერეს, ზოლო „ძალი ბერძენთაცა შემცირებულ იყო“, გიორგი მეორემ შეერიბა დიდებულები და ითათბირა მათთან, რის შემდეგაც „ჰყო განზრახვა დიდებულთა თვისთა თანა, და დაამტკიცეს წარსვლა მაღალსა სულტანსა მალიქ-შაჰს წინაშე“ (ქართლის ცხოვრება, I, გვ. 321).

³⁶ კახეთი და ჰერეთი მალიქ-შაჰს არ ეკუთვნოდა და ამდენად მას არც მისი ბოძების იურიდიული უფლება ჰქონდა. კახეთს თავისი მეფე ჰყავდა — აღსართანი. აქ ისიც აღსანიშნავია, რომ ეს ტრადიციული ქართული პროვინციები არც საქართველოს სამეფოს შემადგენლობაში შედიოდა. საქართველოს სამეფო იმდენად შემცირებული იყო, რომ „საზღვარი სამეფოსა მთა მცირე ღიბთა და სადგომი სამეფო წაღულის-თავი“ (ქართლის ცხოვრება, I, გვ. 324), ე. ი. სამეფოს საზღვარი ღიბის მთის იქით იყო.

თი³⁷. როგორც ჩანს, აღმოსავლეთ საქართველოს დიდი ნაწილი (მათ შორის ზედაზნის ციხე და მუხრანი) აუღიათ კიდეც სულთნის ლაშქრის მეშვეობით საქართველოს სამეფოს მესვეურებს. ეს 1083—1084 წწ. უნდა ყოფილიყო. აქ აღსართანმა ხერხი იხმარა, თვითონ ეახლა სულთანს, „დაუტევა ქრისტიანობა და შეეძინა სარკინოზთა სჯულსა“³⁸. ამით „აიღო სულტნისაგან კახეთი“. აღსართანი აქტიურად მოქმედებს თავისი სამფლობელოს დასაბრუნებლად და აღწევს კიდეც ამას (1086—1087 წწ.). თ. ჟორდანიას ვარაუდობს, რომ სწორედ ამ დროს ზედაზნისა და მუხრანის მფლობელი ძაგანი ლალატობს საქართველოს მეფეს და თავის სამფლობელოს კახეთის მეფე აღსართანს გადასცემს. ეს მოსაზრება სინამდვილისაგან შორს არ უნდა იყოს. ისმება კითხვა, რატომ უნდა ეღალატა ძაგანს გიორგი მეორისათვის?

საფიქრებელია, რომ ძაგანისა და მისი საგვარეულოს უმართებულო მოქმედების გამო ამ დიდ ფეოდალსა და საქართველოს მეფეს შორის დიდ უთანხმოებას უნდა ჰქონოდა ადგილი, რის გამოც მეფემ ურჩი ფეოდალს, როგორც ზემოთ აღვნიშნეთ, გარკვეული სასჯელი მიუზღო. შეიძლება ამ დროს (ალბათ, ეს 1085—1087 წწ. შორის იქნებოდეს) დასვა დავითმა საკითხი ძაგანისათვის მიწების ჩამორთმევის შესახებ, მაგრამ მამამ არ გაუგონა. დროებით დამოშმინებული ძაგანი კი, გრძნობდა რა მამა-შვილის (გიორგი მეორისა და დავითის) დამბულ დამოკიდებულებას, ახალ მომენტს უცდიდა, რათა სამაგიერო გადაეხადა საქართველოს მეფისათვის.

37 ქართლის ცხოვრება, I, გვ. 321.

38 იქვე, გვ. 322.

ასეთი მომენტი ძაგანს მაშინ დაუდგა, როდესაც მალიქ-შაჰმა კახეთი აღსართანს დაუბრუნა. იგი, ბუნებრივია, ითვალისწინებდა საქართველოს საშინაო და საგარეო რთულ მდგომარეობას და ამიტომაც არ დააყოვნა — ზედაზენი და მუხრანი კახეთის მეფეს გადასცა. ალბათ ძაგანსა და აღსართანს შორის არსებობდა მოლაპარაკება იმის შესახებ, რომ ამ მიწების მიღების შემდგომ ძაგანი კვლავ იტოვებდა მათი მმართველის უფლებებს. რა გასაკვირია, რომ კახეთის მეფეც ასეთ შემოთავაზებას დათანხმებულყო და ძაგანი „თავის კაცად“ ეცნო. ჩვენი აზრით, თ. ქორდანიძე მართებულად მიიჩნევს, რომ ძაგანი თავის სამფლობელოს დავით აღმაშენებლის მიერ ზედაზნის აღებამდე მართავდა (1103 წ.)³⁹.

რაც შეეხება დავით აღმაშენებლის მიერ შიო-მღვიმისადმი მიცემულ „ანდერძში“ მოხსენიებულ ძაგანისა და მოდისტოსის მეფის საწინააღმდეგო მოქმედების ფაქტს, მას ადგილი უნდა ჰქონოდა დავით აღმაშენებლის მიერ ზედაზნის აღების (1103 წლის) შემდგომ. ამჯერად, უკვე ხედავდა რა თავის უიმედო მდგომარეობას, საქართველოსა და მისი მეფის აღმავლობას, ძაგანმა უკანასკნელი გაბრძოლება სცადა. „ძაგანმა, შემაწუხებელმან ღმრთისა და მონათა მისთამან, მძლავრებით ღმრთისაცა არამრიდმან, თანვე ძისა (უნდა იყოს ძმისა, — რ. მ.) თვისისა მოდისტოს, წინაუქმოსა მღვდელთ-მოძღვრისა, რომელმან ერთმან პატრონთა თვსთა წყალობაჲ მათ ზედა

³⁹ ჩვენს სამეცნიერო ლიტერატურაში ზედაზნის აღების თარიღად 1101 წელია მიჩნეული, რაც არ უნდა იყოს მთლად სწორი. საისტორიო წყაროები მეტ საფუძველს იძლევიან, რათა ვიფიქროთ, რომ ეს ფაქტი 1103 წ. მოხდა. ამის შესახებ ჩვენ საგანგებოდ ვჩვენებთ სხვა წერილში.

საისრულად აღმახუა, ზოლო მეორემან ღმერთსადა განკუთვნითა ეკლესიები საზეზთ-მჩენოდა თვსად მიიტაცა⁴⁰.

აქვე გვინდა შევნიშნოთ, რომ პროფ. ი. დოლიძის მიერ გამოცემულ („ქართული სამართლის ძეგლებში“) „ანდერძში“ მოდისტოსი მოხსენიებულია არა ძედ („ძისა თვისისა მოდისტოს“), არამედ ძმად—„ძმისა თვისისა მოდისტოს“⁴¹. სხვათა შორის, თვითონ თ. ჟორდანიაც მის მიერ გამოცემული ტექსტის საწინააღმდეგოდ (არა მხოლოდ ქართულად, არამედ რუსულ თარგმანშიც «сын его Модистос» წერია)⁴². კომენტარებში მოიხსენიებს მოდისტოსს ძაგანის ძმად («Дзагам и брат его Модистос»)⁴³.

დავით აღმაშენებლის მიერ შიო-მღვიმისადმი მიცემულ 1123 წლის „ანდერძის“ ჩვენამდე შემორჩენილი ფოტოპირი აშკარად იძლევა იმის საშუალებას, რომ გარკვევით იქნას წაკითხული: „ძმისა მისისა“⁴³. ამგვარად, მოდისტოსი არის ძაგანის ძმა და არა შვილი.

როგორც „ანდერძის“ ტექსტიდან ირკვევა, ძაგანს ზელთ უგდია „მძღავრებით“ მცხეთის, წილკნისა და შიო-მღვიმის საეკლესიო მამულები. შიო-მღვიმე ძაგანს სიმაგრედ გადაუქცევია და თავის შეფარებაც იქ უცდია. რაც შეეხება მოდის-

40 Ф. Жордания, Завещание..., стр. 10.

41 ქართული სამართლის ძეგლები, გამოცემული პროფ. ი. დოლიძის მიერ, თბ., 1965, გვ. 13.

42 Ф. Жордания, დასახ. გამოცემა, გვ. 17.

43 იქვე, გვ. 3.

43 იხ. ანდერძი დავით აღმაშენებლისა, შიო-მღვიმისათვის დაწერილი, ს. კაკაბაძის გამოცემა, თბ., 1912, გვ. 6.

ტოსს, იგი წილკნის ეპარქიის ეპისკოპოსის პატივში აუყვანია და მისი მეოხებითაც არაერთი მიწა მიუტაცია: „აწ ძაგანმან სადგომად საებისკოპოსნიცა უდიდესნი გარნა სამთავროდ, თვთ აღრიდგან მამაობასა ეწერაყე საებისკოპოსოდ, და მცხეთისა საქონებელნი მრავალნი დაემჭირნეს, და წილკანი საყდრისა, მონასტრისა რაცა იყო: მთასა ციხე, მარანი ანუ მატური იგი სოფელი და მღვმე მონასტერი შიგან ციხედ და სადგომად ჰქონდეს თვთ“⁴⁴.

ამგვარად, ძაგანისა და მოდისტოსის ეს გამოსვლა, საფიქრებელია, მოხდა სწორედ 1103 წელს, როცა ძაგანმა ზედაზენზე თავისი უფლებები დაჰკარგა და ეს ციხე დავით აღმაშენებელმა საქართველოს სამეფოს დაუბრუნა. ამ დროს ძაგანსა და მის მომხრეებს ისლა დარჩენოდათ, უკანასკნელად გაებრძოლათ საქართველოს მეფის წინააღმდეგ და არ დამორჩილებოდნენ მის ნებას. დავით აღმაშენებელმა, ისევე როგორც ბევრი სხვა მოწინააღმდეგე ფეოდალების აღვირახსნილი მოქმედება სამეფო ხელისუფლების წინააღმდეგ, ალაგმა. საქართველოს მეფისგან დევნილი ძაგანი იძულებული გახდა შიო-მღვიმის მონასტრისათვის შეეფარებინა თავი. აქ უკვე აღარ გაუმართლა ძაგანს. საეკლესიო მსახურებმა, როგორც ჩანს, აწონ-დაწონეს საქართველოს სამეფოს აღმავალი ძლიერება (ჩვენ არ გამოვრიცხავთ მათ პატიოსნებასაც მეფის საქმისათვის სამსახურში) და ყოველგვარი ყოყმანის გარეშე საქართველოს მეფეს მისცეს შეპყრობილი ძაგანი. თვით დავით აღმაშენებელი ამ ფაქტს აფასებს, როგორც ერთგულების გამოხატულებას მის მიმართ: „და ძაგანი, მღუიმეს შელტოლვი-

44 ქართული სამართლის ძეგლები, გვ. 16.

ლი, მომცა ღმერთმან, რომელსა შინა არამცირედი ერგულეზაჲ, აჩუენეს ჩუენდა მომართ მამათა მემღვმეთა, ჩამეთუ იხარებს მართალი, რაჟამს იწილოს შურისგება“⁴⁵.

ამგვარად, ძაგანი და მისი მომხრეები შეიპყრო დავით აღმაშენებელმა. ფაქტია ის, რომ ძაგანი დავითს სიკვდილით არ დაუსჯია, მაგრამ მისთვის ყველა პატივი და ღირსება აუყრია. ნაწილი მისი მიწებისა „ნაქონები მისა-მიმართ თვსებული და მღვმეს ქონებანი მისნი საავაზაკონი და წარტყუენილი“⁴⁶ მისთვის დაუტოვებია სიკვდილამდე. მისი გარდაცვალების შემდეგ კი ძაგანის შთამომავლობა ჰკარგავს ყოველგვარ უფლებას ზემოთ აღნიშნულ ქონებაზე.

„ანდერძი“ ამტკიცებს: „ოდეს მოიქცეს“⁴⁷ საღმრთო მისი (ძაგანის, — რ. მ.) თავსა მისსა, ყოველი ყოვლითავე უკუნეცით ნაქონები მისა-მიმართ... ვითა მამისა ჩემისა ბრძანებასა შიგან გაჩენით სწერია. აღარ-ოდეს მიგელოს და არცავის სხუასა საქმე უც მღვმესა-თანა და არცა მღვმისა ქუაბთა“⁴⁸.

⁴⁵ ანდერძი დავით აღმაშენებლისა შიო-მღვიმისადმი, ქართული სამართლის ძეგლები, თბ., 1965, გვ. 13.

⁴⁶ Завещание..., стр. 13.

⁴⁷ პრ. თ. ი. დოლიძის მიერ გამოცემულ ტექსტში წერია „მოიქცა“.

⁴⁸ Завещание..., стр. 13. რა უნდა იგულისხმებოდეს „ანდერძის“ სიტყვებში: „ვითა მამისა ჩემისა ბრძანებასა შიგან გაჩენით სწერია“? აქ უსათუოდ მხედველობაშია გიორგი მეორის სიგელი, რომელიც შიო-მღვიმის მონასტრისადმი მიცემული. აღნიშნული სიგელი 1072—1073 წწ. თარიღდება და იგი ფაქტიურად წარმოადგენს განახლებას ყველა უფლებებისა, რომელიც ბაგრატ მეოთხის მიერ ჰქონდა ნაბოძები მონასტერს (იგი

აქ დაახლოებით იმგვარად იქცევა მეფე, როგორც ლიპარიტ ბაღვაშის დასჯისას (საერთოდ უსპობს მომავალში მეფის საწინააღმდეგოდ გამოსვლის საშუალებას. კლდეკარის საერისთავო დავით აღმაშენებელმა 1103 წელს ლიპარიტის ძის რატის გარდაცვალების შემდეგ მთლიანად საქართველოს სამეფოს შემოუერთა) — არა მხოლოდ ძაგანს უსწორდება, არამედ საერთოდ მის შთამომავლობას უხშობს გზას სამეფო ხელისუფლების საწინააღმდეგო რაიმე მოქმედებისათვის.

ამავე პერიოდში ჩანს დავით აღმაშენებლის ბრძანებით შიო მღვიმის ე. წ. ღვთისმშობლის მონასტრის მშენებლობის დაწყება, რომელიც იმ ერთგულების ერთგვარი საზღაური

სიველი გაუახლენით და დაწერილნი დაუმტკიცენით“ — ისტორიული საბუთები შიო-მღვიმის მონასტრისა, გვ. 10). გიორგი მეორის ეს სიველი აკანონებს შიო-მღვიმის მონასტრის უფლებებს მთელ რიგ მიწებზე („ესე ვითა აღიდენ ღმერთმან ძლიერსა მეფეთა-მეფესა გიორგის ბაგრატიონისა, დაოწერია წმინდისა შიოსათვის და ყოველნი საქონელნი მისნი ყოვლის შესავლისაგან გაოთავისუფლებიან“ — გვ. 12). აი ეს უნდა ჰქონდეს მხედველობაში დავით აღმაშენებელს თავის 1123 წ. „ანდერაში“, როცა იგი მამამისის, გიორგი მეორის ბრძანებას მოიხსენიებს.

თ. ჟორდანიას კიდევ ერთი გუჯარი მიაჩნია გიორგი მეორის მიერ გაცემულად შიო-მღვიმის მონასტრისადმი. იგი ამ დოკუმენტს 1082 წლით ათარიღებს. აქ, ალბათ, არ არის საჭირო ფართო მსჯელობა ამ საკითხზე. აღნიშნავთ მხოლოდ იმას, რომ ეს გუჯარი არ უნდა იყოს გიორგი მეორისა (მიუხედავად იმ მსჯელობისა, რომელსაც განსვენებული მეცნიერი თავისი მოსაზრების დასასაბუთებლად აკეთებს. — იხ. ისტ. საბუთები შიო-მღვიმის მონასტრისა, გვ. 13). ამის მტკიცების საშუალებას თვით ტექსტი იძლევა. ალბათ ამიტომაც არ უნდა იყოს შემთხვევითი, რომ პროფ. ი. დოლიძემ აღნიშნული საბუთი გამოაქვეყნა, როგორც გიორგი მესამისეული (იხ. მისი „ქართული სამართლის ძეგლები“, II, თბ., 1965, გვ. 20—24).

იყო, რაც მემღვიმეებმა ძაგანის შეპყრობით და მისი მეფე-სადმი გადაცემით დაიმსახურეს. «მადლობა აღუვარე დაბადებულისა ღმერთსა და თაყვანისვეც ღმერთ შემოსილსა წმინდისა მამისა შიოს საფლავსა... მხიარულებით აღსავსე სამოთხის მსგავსისა მის ლავრისათვის, მყის მოუწოდე არსენის ბერსა და განუცხადე სათნოჲ ჩემი და ვარწმუნე აღშენებად ეკლესიაჲ საშუალ მონასტრისა სახელსა ზედა ყოვლად წმიდისა ღვთისმშობლისასა»⁴⁹. ამდენად, აღნიშნული ეკლესიის (ტაძრის) მშენებლობა 1103 წელს უნდა დაწყებულიყო. 1123 წლისათვის ეკლესიის მშენებლობა ძირითადად დამთავრებული იყო («ვიხილე ეკლესიაჲ ჩემ-მიერ აღშენებული დასრულებულად»⁵⁰).

ამგვარად, როგორც ზემოთ ვნახეთ, საქართველოს სამეფო კარს (გიორგი მეორე, დავით აღმაშენებელი) უხდებოდა მწვავე, მეტად მძიმე და ძნელი ბრძოლა დიდგვარიან ფეოდალებთან. ბუნებრივია, მხოლოდ ძაგანი და მისი შთამომავლობა არ იყო საქართველოს გაზრდისა და სამეფო ხელისუფლების გაძლიერების მოწინააღმდეგე (მსგავსი მაგალითები უხვად გვაქვს განვითარებული ფეოდალიზმის ხანის საქართველოს ისტორიაში). უთანხმოება მეფესა და ფეოდალებს შორის იმდენად ხშირი და ფართო მასშტაბის ყოფილა, რომ დავით აღმაშენებლის ისტორიკოსი გულისტკივილით განზოგადობულად ღაღადებს: «ვინათგან ნათესავი ქართველთა ორგულ ბუნება არს პირველითგანვე თვსთა უფალთა. რამეთუ, რაჲამს განდიდდნენ, განსუქნენ და ღიდება პოონ და განსუ-

⁴⁹ Завещание..., стр. 10.

⁵⁰ Там же, стр. 9—10.

ენება, იწყებენ განზრახვად ბოროტისა, ვითარცა მოგვითხრობს ძველი მათიანე ქართლისა და საქმენი აწ ხილულნი⁵¹. სწორედ ამიტომ მთელი ძალით უხდებოდა საქართველოს სამეფო ხელისუფლებას ბრძოლა შინაურ მტრებთან — ქვეყნის ცენტრალიზაციის მოწინააღმდეგეებთან. ასეთ ბრძოლას XI--XII საუკუნეებში თითქმის ყველა მეფე ატარებდა, მაგრამ გიორგი მეორე და დავით აღმაშენებელი გამოირჩევიან მათ შორის.

„თვთ მეფე-მეფეთა იქმოდა საჭირველთა უჭირველად: ცხადთა წინააღმდეგომთა განგებულისა თვისისათა მისცემდა მოსასრველად; იღუშალთა, კუალად ზაკუვისათვის შორის მფარველთა არა შეუნდობდა სიციბილად, რომელთა თანად თვთ მიიღეს ზაკუვისა მათისათვის საცთური“⁵².

დავით აღმაშენებლის „ანდერძის“ ეს ნაწილი (რომ არაფერი ვთქვათ „მატიანე ქართლისას“ და დავით აღმაშენებლის ისტორიკოსის ცნობების შესახებ) აშკარად მიგვანიშნებს მძიმე შიდაკლასობრივი ბრძოლის არსებობაზე. დავით აღმაშენებლის აპოლოგეტი მისივე ისტორიკოსი ყოველგვარად ცდილობს გაამართლოს საქართველოს მეფის მკაცრი მოქმედება მისი შიდაკლასობრივი მტრების (დიდგვარიანი ფეოდალები, ეკლესია)⁵³ წინააღმდეგ. „უკეთუ მეფემან ერთგულნი, ფრთხილნი და ახოვანნი, ნაცვლად ორგულთა, ჯაბანთა და

51 ქართლის ცხოვრება, I, გვ. 359.

52 Завещание..., стр. 10.

53 ეკლესიისა და სასულიერო წოდების სამეფო ხელისუფლებასთან დაპირისპირების შემთხვევები ცალკე საკითხია და აქ მასზე არ ვჩერდებით.

უღირსთა, ადიდნეს, რა უსამართლო ქნა?“⁵⁴, — კითხულობს ისტორიკოსი და თვითონვე იძლევა პასუხს: „უხმარნი და უღირსნი ნუ მას, არამედ თავთა თვისთა აბრალეზდენ“⁵⁵. დავითის ისტორიკოსი ძალიან საინტერესო ცნობებს გვაძლევს იმის შესახებ, რომ ასეთი „უხმარნი და უღირსნი“ საკმაოდ მრავლად იყვნენ XI—XII საუკუნეების საქართველოში. ძაგანი და მოდისტოსი თავისი საგვარეულოთი (მათთა გუართა „არავის ოდეს ექნა ჩვენი ერთგულობა“), ლიპარიტი და რატი (მათთან ერთად ბაღვაშთა მთელი სახლი) სწორედ ამგვარი მეფის მოწინააღმდეგე დიდგვარიან ფეოდალთა ერთგული წარმომადგენლები არიან.

ამგვარად, ყოველივე ზემოთქმულიდან გამომდინარე შეგვიძლია დავასკვნათ, რომ XI საუკუნის მიწურულს და XII საუკუნის დასაწყისში ერთიანი საქართველოს საშინაო პოლიტიკურ მდგომარეობას კლასობრივი ბრძოლის გვერდით (პარალელურად) არსებული მწვავე და მძაფრი შიდაკლასობრივი (მეფეებისა და დიდგვარიან ფეოდალებს შორის არსებული) ბრძოლა განსაზღვრავდა.

54 ქართლის ცხოვრება, I, გვ. 359.

55 იქვე, გვ. 360.

● დავით აღმაშენებლის სამხედრო
რეზორმის ზოგიერთი საკითხი

● XII საუკუნის პირველ მეოთხედში თურქთა ბატონობისაგან საქართველოს საბოლოო განთავისუფლების საკითხი დღის წესრიგში დადგა. მართალია, ქვეყნიდან მტერი თითქმის განიდევნა, მაგრამ საფრთხე მაინც მოსალოდნელი იყო, ვიდრე ამიერკავკასიის აღმოსავლეთი (შარავანი, რანი) და სამხრეთი (სომხეთი) თურქთა ხელში რჩებოდა და ვიდრე საქართველოსთან მიმდებარე ყაბალა — განძა — ანისში თურქები ბატონობდნენ. საქართველოს უშიშროების დაცვის საქმე მოითხოვდა ომის გატანას ქვეყნის საზღვრებს გარეთ. კავკასიის მოძმე ხალხები თვითონაც ებრძოდნენ მომხდურ თურქებს და ყოველთვის მზად იყვნენ, მხარში ამოსდგომოდნენ მებრძოლ ქართველებს საერთო მტრის წინააღმდეგ გასალაშქრებლად. ამიერკავკასიის ხალხებს ერთი მისწრაფება ამოძრავებდათ — განედევნათ თურქი დამპყრობლები მათი მიწა-წყლიდან, რასაც ამიერკავკასიის პოლიტიკური გაერთიანება მოჰყვებოდა. გამაერთიანებლის როლში საქართველო გამოდიოდა.

ამდენად, საქართველომ იტვირთა მეტად დიდი ისტორიული ამოცანა, რომლის განხორციელებაც საგანგებო ღონის-

ძიებების გატარებას მოითხოვდა. პირველ რიგში დადგა სამხედრო რეფორმების გატარების აუცილებლობა.

საქართველოს სამეფო კარიც შეუდგა ამ ღონისძიებების გატარებას. უპირველესად საჭირო იყო ლაშქრის ორგანიზაციის მოწესრიგება.

დავით აღმაშენებელს მკაცრი სამხედრო დისციპლინა შემოუღია ჯარში, «ხოლო საეშმაკონი სიმღერანი, სახიობანი და განცხრომანი, და გინება ღმრთისა საძულველი, და ყოველი უწესობა მოსპობილ იყო ლაშქართა შინა მისთა»¹. ე. ი. ამ ღონისძიების გატარებამდე ადგილი ჰქონდა არეულობას და ყოველგვარ უწესობას. XII საუკუნის პირველი მეოთხედის სამხედრო ძალები კი მტკიცედ არიან დისციპლინირებული, მათში დიდია სამხედრო სამსახურის მოვალეობის მტკიცედ აღსრულების შეგნება. საქართველოს მეფემ განსაკუთრებული ყურადღება მიაქცია ლაშქრის კარგად გაწვრთნის საქმეს და ამ მხრივ არსებულ წესებში საგრძნობი ცვლილებები შეიტანა. პირადი მაგალითით დავით აღმაშენებელი მოლაშქრეებს უნერგავდა გამბედაობას და გულადობას. „უკეთუმცა ესეოდენ უწყინოთა ლაშქრობითა და მცირედ-მცირედ ბრძოლითა და სწავლითა გუარჩინად და ღონიერად წინაძლომითა, და მრავალთა ძლევათა მიერ მოგუარებითა არა განეწუართნეს სპანი თვისნი, და განეკადნიერნეს წყობათა მიერ მკნეთა, ქებითა და ნიჭითა მიცემითა, ხოლო ჯაბანთა სადღედოთა შთაცუპითა და კიცხვეით ძაგებითა, არამცა მოელონა“².

დავით აღმაშენებელმა რეფორმები გაატარა თვით ლაშ-

¹ ქართლის ცხოვრება, I, თბ., 1955, გვ. 352.

² იქვე, გვ. 358.

ქარში. მოქმედების სისწრაფისათვის ქვეითი ჯარი შეცვალა ცხენოსანი რაზმებით, რომლებიც ყოველ მომენტში მზად უნდა ყოფილიყვნენ.

ესოდენ გადახალისებული და გარდაქმნილი ჯარი მტერს ახალი ტაქტიკით უნდა შეებოდა. მის ხელმძღვანელობასაც ახალი სტრატეგიული ხერხები უნდა გამოეყენებინა. დავით აღმაშენებელი ისეთ მარჯვე ხერხს მიმართავდა, როგორც არის მტრის შემოტყუება და მოულოდნელად მასზე თავდასხმა. „აქუნდის ჩვეულებად ესე მეფესა, რამეთუ განზრახვით გარდავიდის აფხაზეთით და ჩამოიტყუენნის თურქმანნი საზამთროთა ადგილთა მტკურის პირისათა“³. რაკი მემატიანე ხაზს უსვამს იმას, რომ მეფეს „აქუნდის ჩვეულებად“-ო, ბუნებრივია, გვაქვს საფუძველი ვიფიქროთ, რომ დავით აღმაშენებელი ხშირად იყენებდა ამ ხერხს. იგი თურქთა თვალის ასახვევად დასავლეთ საქართველოში გადადიოდა. თურქები ეგებოდნენ ანკესზე და ქართლს ესეოდნენ. დავით აღმაშენებელი მოულოდნელად, თავის სპასალარებთან ერთად, რომლებსაც წინდაწინ პაემანს უნიშნავდა, მოუსწრებდა მტერს და ერთიანად მუსრს ავლებდა. მეფე სხვადასხვა საშუალებებს იყენებდა მტრის დაბნევა-მოტყუებისათვის. ამ საქმეში ის ფართოდ იყენებდა მზვერავეებს, რომელთაც მემატიანე მსტოვრებად იხსენიებს. „მსტოვარი“ თვალყურს ადევნებდნენ მტრის მოძრაობას და ყველაფერს დროულად აცნობებდნენ მეფეს⁴. საქართველოს ლაშქრის ერთ-ერთი მნიშვნელოვანი თვისება იყო სწრაფი მანევრირების უნარი. ჯარის სწრაფი მოძრაობის

³ ქართლის ცხოვრება, I, თბ., 1955, გვ. 338.

⁴ მსტოვარი ქვეყანაში ჯაშუშის მოვალეობასაც ასრულებდა.

უზრუნველსაყოფად დავით აღმაშენებელმა ააშენა „რაოდენნი კიდნი მდინარეთა სასტიკთა ზედა, რაოდენნი გზანი საწყინოდ სავალნი, ქვა-ფენილ ყვნა“⁵. ყოველივე ამან კი ხელი შეუწყო „სიმრავლითა სპათათა და სიმალითა სვლას“. დავით აღმაშენებლის ისტორიკოსი საქართველოს ჯარის მთელი რიგი ღირსებების ჩამოთვლასთან ერთად არ ივიწყებს მის მეთაურს დავით აღმაშენებელს, რომელიც იყო „უმსგავსო სპასპეტი და წინამბრძოლი... წინაუძლოდა... რამეთუ არა დაშურებოდა არცა მოეწყინებოდა, არამედ ჟამიერად და წესიერად ალაშქრებდა მათ, მართებდა და განაგებდა მსგავსად მისსა დიდ-გონეობითა, და ვინლამცა იყო წინამდგომი მისი და ანუ მიმართი ომისა მის წინაშე“⁶. დავით აღმაშენებელმა მართლაც დიდი როლი ითამაშა მისივე რეფორმების ცხოვრებაში მთელი სისრულით გატარებაში.

დავით აღმაშენებელმა შეცვალა საომარი ტაქტიკაც. საომარი ტაქტიკის შეცვლის შესახებ პირდაპირი ცნობები ჩვენ არ მოგვეპოვება (თუ მხედველობაში არ მივიღებთ იმ ორიოდ ცნობას, რომელიც ჯარის ფრონტზე განაწილებას ეხება). ამ საკითხით ბევრი მოღვაწე იყო დაინტერესებული (თათარყან დაღეშქელიანი⁷, ნიკო ურბნელი⁸, იოსებ გედევანიშვი-

5 ქართლის ცხოვრება, თბ., 1955 წ., გვ. 353.

6 იქვე, გვ. 337.

7 თათარყან დაღეშქელიანი, მოკლე განხილვა საქართველოს მხედრობის 1089—1122 წწ. — „ივერია“, 1883 წ., № 10, გვ. 67—99.

8 ნ. ურბნელი, დავით აღმაშენებელი და მისი დრო, „მოამბე“, 1894 წ., № 4, გვ. 9.

ლი)⁹ და სავანგებო ნაშრომებიც კი მიუძღვნეს. მაგრამ ეს პეტორებიც ისეთივე მდგომარეობაში იყვნენ წყაროების მხრივ, როგორც დღეს ჩვენ ვართ და ამიტომ მათი ნარკვევები უმეტეს წილად მოსაზრებებზეა დამყარებული და არა ისტორიულ საბუთებზე. ასე მაგალითად, ნ. ურბნელი აღნიშნავს, რომ XII საუკუნის პირველ მეოთხედში, ე. ი. დავით აღმაშენებლის მეფობის დროს საქართველოს ლაშქარს „მიღებული ჰქონდა ბიზანტიური, ანუ რომის საომარი დაწყობა ჯარისა, ეგრეთ წოდებული „მწკრივებრივი ტაქტიკა“. ეს ტაქტიკა მოითხოვდა, რომ რამდენიმე რაზმი ორ მწკრივად დაწყობილიყო კადრაკის კაცების მსგავსად. ორივე მწკრივის რიცხვი თანასწორი უნდა ყოფილიყო. პირველი მწკრივი იერიშით მიდიოდა და თუ სიგრძით მტრის მოწინავე ჯარს აღემატებოდა, მაშინ ფრთებს შლიდა და ორმხრივ მოეხვეოდა მოწინააღმდეგეს. მეორე მწკრივი პირველს შველოდა“. და სხვ. ნ. ურბნელი მიუთითებს, რომ დავით აღმაშენებელს შეუუცვლია ეს წესი: „ორის მაგიერ სამი მწკრივი შემოიღო; თითოეულს საკუთარი დანიშნულება ჰქონდა. პირველს შეადგენდა წინამძღოლი ჯარი, მეორეს — ყოლბი ჯარი, ხოლო მესამეს — მაშველი ჯარი. მაშველ მწკრივად ითვლებოდა როქის სპა, რომელსაც თვით მეფე წინ უძღოდა“. ნ. ურბნელის ეს მოსაზრებები არაფრით არ განსხვავდება თათარყან დადემშეკელიანის ნარკვევში მოცემული დებულებებისაგან. ამ მხრივ ვერც იოსებ გედევანიშვილის ნარკვევი „სამხედრო ხელოვნება საქართველოში“ აშუქებს საკითხს არსებითად.

⁹ ი. გედევანიშვილი, სამხედრო ხელოვნება საქართველოში, გაზ. „სახალხო ფურცელი“. 1915 წ. №№ 393, 394, 395, 396, 397, 398, 399, 400, 401.

პროფ. აბ. კიკვიძეს მოჰყავს ცნობები ქართველი მემატია-
 ნის, ვახტანგ გორგასლის ცხოვრების აღმწერი ჯუანშერის
 თხზულებიდან, სადაც მოთხრობილია საქართველოს ჯარის გან-
 ლაგებაზე ბრძოლის დროს. კერძოდ, თხზულება მოგვი-
 თხრობს, რომ როცა ვახტანგ გორგასალმა ოსთა ჯარის წინა-
 მძღოლი გოლიათი ბაყათარი ძირს დასცა, იგი ამოუდგა თავის
 სპას და „წარემართნენ წინ ჯერ ცხენოსანნი, შემდეგ ქვეითნი
 და ქვეითთა უკანით სიმრავლე მხედართა“. ხოლო ვახტანგ
 მეფე მთელ სპას ანუ მთელ ჯარს უკან მიჰყვებოდა „რჩეულ-
 თა მხედრითა“. ბრძოლა კვლავ განახლებულა. როცა ვახტანგი
 მარჯვენა მხრიდან უტევედა, მოწინააღმდეგის თვით მარცხენა
 მხარე ძრწოდაო და — პირიქით. აქედან დასკვნა: ვახტანგი
 ჯერ მეწინავე რაზმში ყოფილა (ამ დროს მოუკლავს მას ბაყა-
 თარი), ხოლო შემდეგ ის თავის ჯარს ზურგში მოქცევია,
 ბრძოლის განახლებისას კი კვლავ მეწინავე რაზმში გადა-
 სულა.

ამ ცნობიდან გამომდინარე, საქართველოს ჯარის საბრ-
 ძოლო ტაქტიკა ასეთია: მეწინავე ნაწილია მხოლოდ მხედრო-
 ბა ანუ ცხენოსანი რაზმი, მის შემდეგ არის ქვეითი ნაწილები,
 ქვეითი ნაწილების შემდეგ ცხენოსანი ნაწილების მარჯაფი,
 ანუ რეზერვი და „რჩეულთა ლაშქარი“, ერთიანად ცხენოსნე-
 ბისაგან შემდგარი, მეფის მეთაურობით.

რაზმები იყოფიან ორ ფრთად — მარჯვენა და მარცხენა
 ფრთად. მეფე თავისი რჩეული ლაშქრით ადგილს იცვლის
 იმის მიხედვით, თუ სად არის გართულებული მდგომარეობა.
 „ის ჩვეულებრივად მთელი ჯარის ზურგშია, ხოლო საპირო-
 ების მიხედვით ხან მარცხენა ფრთაზე და ხან მარჯვენა ფრთა-

ზე იბრძვის, ხოლო მოწინააღმდეგის კონცენტრირების შემთხვევაში მარჯვენა და მარცხენა ფრთას უერთებს¹⁰.

პროფ. აბ. კიკვიძე მიიჩნევს, რომ დავით აღმაშენებლის დროსაც ეს წესი ყოფილა დაცული და ასაბუთებს იმით, რომ დავით აღმაშენებლის დრო დიდად არ არის დაშორებული ჭუანშერის დროს. ეს უკანასკნელი კი, როგორც პროფ. აბ. კიკვიძე ფიქრობს, ვახტანგის დროს XI საუკუნის რეალიების მიხედვით უდგებოდა და ჭუანშერის ცნობაც XI საუკუნის საქართველოს სამხედრო წყობილებას უფრო შეეხება¹¹.

ჩვენ არ ვიცით, რამდენად მართებულია იმის მტკიცება, რომ ჭუანშერი ვახტანგის ეპოქას მისი თანამედროვე XI საუკუნის რეალიების მიხედვით უდგებოდა, მაგრამ იმის მტკიცება, რომ დავით აღმაშენებლის დროსაც იგივე საბრძოლო ტაქტიკა არსებობდა, რაც ჭუანშერის დროს, არ უნდა იყოს მთლად სწორი. განსაკუთრებით დავას იწვევს პროფ. აბ. კიკვიძის დებულება: „ის (მეფე, — რ. მ.) ჩვეულებრივად მთელი ჯარის ზურგშია“¹². აქ არ უნდა დაგვავიწყდეს დავით აღმაშენებლის ისტორიკოსის სიტყვები: „ხოლო თვთ მეფე არა თუ ვითარცა სხუა ვინმე ზურგით უდგა ოდენ სპათა თვსთა, ანუ შორით უზახებდა, ვითარცა ერთი მთავართაგანი ვინმე, არამედ უპირატეს ყოველთასა თვთ წინა უვიდოდა, და ვითა ლომი შეუზახებდა ჭმითა მადლითა, და ვითა გრიგალი მი-და-მო იქცეოდა“¹³. ჩვენი აზრით, აქ მხოლოდ მეფეზე უაღრესად

¹⁰ აბ. კიკვიძე, დავით აღმაშენებელი, თბ., 1942 წ., გვ. 42.

¹¹ იქვე.

¹² იქვე.

¹³ ქართლის ცხოვრება, I, 1955, გვ. 329.

შეყვარებული და მისი თაყვანისმცემელი ისტორიკოსის ხობა კი არ უნდა დავინახოთ, არამედ სხვა რამეც. იქნებ ისტორიკოსის სიტყვები, დავით აღმაშენებელი ლაშქარს „თვით წინა უვიდოდაო“, სწორედ დავით აღმაშენებლის რაიმე ახალ ტაქტიკურ ჩანაფიქრზე მიუთითებდეს. დავით აღმაშენებლის ისტორიკოსი იმასაც უსვამს ხაზს, რომ დავითი „უმსგავსო სპასპეტი და წინამბრძოლი“¹⁴ იყო. „წინამბრძოლის“ ინსტიტუტი შემდგომ ხანებშიც გვხვდება. წინამბრძოლი სულხან-საბას განმარტებით პირველ შემბმელს ნიშნავს¹⁵, ე. ი. იმას, ვინც პირველად ჩაებმება ბრძოლაში. ფეოდალიზმის ხანის სხვა ისტორიკოსებიც მოიხსენიებენ „წინამბრძოლს“. თამარის ისტორიკოსი, როცა რუქნადინთან ბრძოლას ეხება, ამბობს: „დააწყუეს რაზმი, სადა-იგი წინამბრძოლად იყო ზაქარია მქარგრძელი“¹⁶... და სხვ. ქამთააღმწერელიც, როცა განძელებთან ლაშა-გიორგის ბრძოლაზე მოგვითხრობს, წერს, გულადად იბრძოდაო ჭაბუკი მეფე, „რომლისა თანა წინამბრძოლობდეს ძლიერად ყუარყუარა ჯაყელისა შვილი“ და სხვა¹⁷.

წინამბრძოლთა მოვალეობა ის იყო, რომ ჩვეულებრივ პირველნი ეკვეთებოდნენ ხოლმე მტერს¹⁸. ბუნებრივია, წინა-

14 იქვე, გვ. 337.

15 სულხან-საბა ორბელიანი, სიტყვის კონა, თბ., 1949, გვ. 871.

16 ქართლის ცხოვრება, II, თბ., 1959, გვ. 96.

17 იქვე, გვ. 153.

18 წინამბრძოლთა ამ მოვალეობაზე დაბეჭივებით მიუთითებენ როგორც „ისტორიანი და აზმანი შარაევანდელთანის“ ავტორი, ასევე ქამთააღმწერელიც.

მბრძოლთა ბრძოლისუნარიანობაზე დიდად იქნებოდა დამოკიდებული გამარჯვების ბედი. ამდენად, „უმსგავსო სპასპეტისა და წინამბრძოლის“ დავით აღმაშენებლის პირველ რიგებში ბრძოლა, მით უმეტეს, რომ მასთან იქნებოდა რჩეული მოლაშქრეებისაგან შედგენილი ლაშქარი, ე. წ. მონა-სპა, თავისებურ გავლენას იქონიებდა საერთოდ ლაშქრობაზე, მათ მორალურ მდგომარეობაზე.

ე. ი. დავით აღმაშენებლის დროინდელი ლაშქრისათვის დამახასიათებელია მეფისა და მონა-სპის წინა ხაზზე ბრძოლა, განსხვავებით წინანდელისაგან, როცა მეფე აუცილებლად საჭიროების შემთხვევაში გადადიოდა წინა პლანზე¹⁹. საინტერესოა თვით „მონა-სპის“ საკითხიც. დავითის ისტორიკოსი აღნიშნავს: „კუალად მონანი რომელ ჰყვეს რჩეულნი და განსწავლულნი ღუაწლსა, ვითარ ხუთასი კაცი, ყოველნი ქრისტიანე ქმნილნი, მისანდონი და გამოცდილნი სიმხნითა“... მონა-სპა სპეციალურად იყო შედგენილი რჩეული და გამოცდილი მოლაშქრეებისაგან. მონა-სპა მეფის უშუალო ლაშქარი იყო. ხუთი ათასი კაცი მეფესთან ერთად იბრძოდა. როგორც ჩანს, მათ მეფის დაცვაც ჰქონდათ დავალებული. მეფე ბრძოლის დროს ყოველ მომენტში მონა-სპასთან ერთად იყო. ალბათ იმ რთულ ბრძოლებში, რომლებშიაც კი საქართველოს ლაშქარი დავით აღმაშენებლის მეთაურობით ღებულობდა მონაწილეობას, პირველ რიგში მეფესთან ერთად მონა-სპის მოლაშქრეებიც იბრძოდნენ მტრის წინააღმდეგ და მეფეს იცავდნენ.

¹⁹ ა. ბ. კ ი კ ე ი ძ ე, დავით აღმაშენებელი, თბ., 1942, გვ. 42.

წყაროების უქონლობის გამო²⁰ ჩვენთვის ძალზე ძნელია გადაჭრით თქმა იმისა, თუ რა სიახლენი იქნა შეტანილი საქართველოს ლაშქრის ტაქტიკაში, მაგრამ არ უნდა იყოს სადავო ისიც, რომ XII საუკუნის პირველი მეოთხედის საქართველოს სამხედრო რეფორმის ერთ-ერთ შემადგენელ ნაწილად ლაშქრის სტრატეგიული და ტაქტიკური სიახლენიც უნდა ყოფილიყო, რომელთა დემონსტრირება მოხდა დიდგორის ბრძოლის დროს. არ არის გამორიცხული, რომ სწორედ დავით აღმაშენებელმა ჩაუყარა საფუძველი ლაშქრის იმ ტაქტიკას, რომელმაც დასრულებული ორიგინალური სახე მიიღო XII—XIII სს.

საქართველოში უცხოელთა ჯარის მოწვევა არ ყოფილა უჩვეულო მოვლენა. კავკასიის მთიანეთში ან იმიერკავკასიაში ხდებოდა ასეთი ლაშქრის დაქირავება, თანაც გარკვეული პირობით: დათქმულ დროს მტრის წინააღმდეგ ალაშქრებდნენ ხოლმე და შემდეგ ისევ შინ გაისტუმრებდნენ²¹.

ამჯერად, როცა საქართველო ესოდენ გაძლიერების გზას ადგა, ბუნებრივია, დროებითი დაქირავება ჯარისა ვერ დააკმაყოფილებდა ქვეყნის მოთხოვნებს. დღის წესრიგში დგებოდა საჭირო რესურსების გამონახვისა და მუდმივი ჯარის შექმნის საკითხი. საქართველოს მთავრობამ ყივჩაყთა გადმოსახლებისაკენ აიღო გეზი.

²⁰ ზოგი მეცნიერი ისეთი საფუძვლის უქონლობის მიუხედავად, როგორც წყაროა, მაინც აკეთებს დასკვნებს ტაქტიკის შესახებ (იხ. А. А. Строков, История военного искусства, I, М., стр. 241—244).

²¹ ნ. ბერძენიშვილი, ვ. დონდუა, მ. ლუმბაძე და სხვ. საქართველოს ისტორია, I, თბ., 1958 წ., გვ. 159.

ქართულ ისტორიოგრაფიაში არაერთი მოსაზრება არის გამოთქმული საქართველოს სამეფო კარის მიერ გადადგმული ამ ნაბიჯის მიზეზების შესახებ. დავით აღმაშენებლის ისტორიკოსი, ხაზს უსვამს რა იმ გარემოებას, რომ დავით აღმაშენებელმა „ძღვეათა და გამარჯვებათა თვსთა“ შედეგად თავის მფლობელობაში მოაქცია ბევრი ქალაქი და ციხე, აღნიშნავს, რომ „არა იყო ესოდენი სიმრავლე ლაშქართა სამეფოსა შინა მისსა, რათამცა ქალაქთა და ციხეთა შინა მდგომად და დამჭირველად და კუალად თვთ მის თანა მყოფად და მოლაშქრედმცა კმა ეყვენეს დაუცხრომელად მიმოსლვასა ლაშქრობასა მისსა ზამთარ და ზაფხულ“²². ამიტომო, განაგრძობს მემატიანე, „შემოიკრიბა გონება (დავით აღმაშენებელმა, — რ. მ.). კეთილად და გონიერად გამგონე, ვითარცა დავით, სულისა მიერ წმიდისა, აღიღო მთლად თავი თვისი და მიმოავლო თუალი გონებისა თვისისა და განიცადა კეთილად, განიზრახა სამეფოთა ცნობითა, რომელ არა კმა იყვენეს სამეფოსა მისისანი თანამოყოლად კრთომათა“ და სხვ. ე. ი. დავით აღმაშენებლის ისტორიკოსი ყივჩაყთა მოყვანის მიზეზად თვლის იმას, რომ „არა იყო ესოდენი სიმრავლე ლაშქართა სამეფოსა მისსა“. თითქმის იგივეს იმეორებს ვახუშტი ბაგრატიონი: „რამეთუ არა კმა-ეყოფის სპანი მისნი ესე-ოდენთა ციხეთა და ქვეყანათა დაპყრობად, განიზრახა გონიერებითა და წარვიდა ოვსეთად, რათა გადმოიყვანოს სიმრავლე მათი (ყივჩაყების, — რ. მ.), ვინაიდან მოეყვანა (დავით აღმაშენებელს, — რ. მ.) ასული ყივჩაყთა მეფისა ცოლად თვისად გურანდუხტ, დედო-

²² ქართლის ცხოვრება, I, 1955, გვ. 335.

ვალად გიორგიისა“²³. ე. ი. ვახუშტი ბაგრატიონი ლაშქრის (სპის) უკმარობასთან ერთად²⁴ ყივჩაყთა მეფის ასულის გურანდუხტის დავით აღმაშენებლისადმი ცოლობასაც ასახელებს ყივჩაყთა გადმოყვანის მიზეზად.

შემდგომი დროის ისტორიკოსებიც ყივჩაყთა გადმოყვანას დავით აღმაშენებლის მიერ გურანდუხტის შერთვას უკავშირებენ. მარი ბროსე თავის „საქართველოს ისტორიაში“ წერს: „დავითმა გარდაწყვიტა დიდძალი რიცხვი ყივჩაღების ჯარებისა დაექირავნა. მან წინეთ ამისა შეირთო გურანდუხტი, ასული ათრაკისა, შარაღანის შვილისა“...²⁵ და სხვა. იგივეს აღნიშნავს ნ. ურბნელი თავის საკმაოდ ვრცელ ისტორიულ მონოგრაფიაში „დავით აღმაშენებელი და მისი დრო“²⁶.

ყივჩაყთა გადმოყვანის საკითხზე თავისი აზრი აქვს გამოთქმული დავით კარიჭაშვილს: „...როგორ შეიძლებოდა, — ამბობს იგი, — რამოდენადმე დიდის სამუდამო ჯარის დაწესება ქართველთაგან, რომელიც ხანგრძლივი ომების გამო ისე შემცირებულიყვნენ საომრად გამოსადეგის ვაჟკაცების რიცხვით. ამიტომ მას (დავით აღმაშენებელს, — რ. მ.) მოუვიდა აზრად მოეწვია უცხო ხალხი“...²⁷.

23 ვახუშტი, საქართველოს ისტორია, დ. ბაქრაძის რედაქციით, ნაწილი პირველი, ტფ., 1885 წ., გვ. 179.

24 ამ ცნობის წყაროდ ალბათ დავით აღმაშენებლის ისტორიკოსის თხზულება აქვს გამოყენებული ვახუშტი ბაგრატიონს.

25 მარი ბროსე, საქართველოს ისტორია, ნაწილი პირველი, ტფ., 1895, გვ. 152.

26 ნ. ურბნელი, მეფე დავით აღმაშენებელი და მისი დრო, მოამბე, 1894, II, გვ. 15.

27 დ. კარიჭაშვილი, საქართველო XII საუკუნეში, ტფ., 1902, გვ. 47.

აკად. ივ. ჯავახიშვილმა მუდმივი ლაშქრის შექმნისა და ყივჩაყთა გადმოყვანის მიზეზებად ძირითადად გაიშეორა ვერსია ყივჩაყთა მთავრის ასულის დავით აღმაშენებლის ცოლობისა და ბრძოლის დროს ყივჩაყთა კარგი თვისებების შესახებ²⁸.

ანალოგიურ აზრს გამოთქვამენ პროფესორები აბელ კიკვიძე (იმ განსხვავებით, რომ პროფ. აბელ კიკვიძე მიზეზთაგან ჯერ ყივჩაყთა კარგ მეომრობას ასახელებს და შემდეგ დავით აღმაშენებლის მოყვრობას ყივჩაყებთან)²⁹ და სერგი მაკალათია³⁰.

ჩვენს მიერ ზემოთ ჩამოთვლილი ყველა ისტორიკოსის მოსაზრებები საქართველოში მუდმივი ლაშქრის შექმნისა და ყივჩაყთა გადმოყვანის მიზეზების შესახებ არ არის სრულყოფილი, ყოველი შემთხვევისათვის ისინი ვერ გვაძლევენ ამ მიზეზების არსებით ახსნას. ეს შეიძლება იმით იყოს გამოწვეული, რომ აღნიშნული საკითხი არც ერთ ისტორიკოსს საგანგებო შესწავლის საგნად არ გაუხდია.

დავიწყოთ დავით აღმაშენებლის ისტორიკოსით. იგი ყივჩაყთა გადმოყვანის მიზეზად მიიჩნევს საქართველოს ლაშქრის სიმცირეს. ამ მოსაზრებას, როგორც ზემოთ ვნახეთ, ზოგიერთი სხვა ისტორიკოსიც იზიარებდა. წყაროდ, ბუნებრივია, იყენებდნენ დავით აღმაშენებლის მემკვიდრის თხზულებას.

²⁸ ივ. ჯავახიშვილი, ქართველი ერის ისტორია, II, თბ., 1948, გვ. 199.

²⁹ აბ. კიკვიძე, დავით აღმაშენებელი, თბ., 1942, გვ. 9.

³⁰ სერგი მაკალათია, დავით აღმაშენებელი, თბ., 1944, გვ. 25.

სწორია თუ არა ეს დებულება? ვფიქრობთ, რომ მთლად არა. რა თქმა უნდა, ფაქტია ის, რომ საქართველოს ლაშქარი იმ დიდი ბრძოლების შედეგად (რომელსაც XII საუკუნის პირველ მეოთხედში ჰქონდა ადგილი — 1110 წელს ქართველთა ჯარმა სამშვილდე აიღო, 1115 წელს — ქალაქი რუსთავი, 1117 წელს — ქ. გიში, 1118 წელს — ლორე და სხვ.) დაიღალა და რიცხობრივადაც შემცირდა, მაგრამ არც იმდენად, რომ თავდაცვისა და შემდგომი ბრძოლების წარმოების საშუალება არა ჰქონოდა. სხვა ეროვნების მოლაშქრეთა მოყვანაკი მთელი რიგი მოსაზრებებით იყო ნაკარნახევი.

საქართველოს სამეფო კარს კარგად ჰქონდა შეგნებული, რომ ის ბრძოლები, რომლებიც ასე ინტენსიურად ხდებოდა ქვეყნის თურქთა ბატონობისაგან განსათავისუფლებლად, უდიდეს მატერიალურ ზარალს აყენებდა საქართველოს ეკონომიკას, აჩანაგებდა მას. ეს იმიტომ, რომ საქართველოს ჯარი ფეოდალური ლაშქრის პრინციპზე იყო აგებული და, ბუნებრივია, როცა ბრძოლები იმართებოდა, მიწათმოქმედნი მოწყვეტილი იყვნენ თავიანთ ძირითად საქმეს და მოლაშქრეობას ეწეოდნენ. ამ პერიოდში კი ფეოდალური მეურნეობა ზარალდებოდა. ყივჩაყთა გადმოყვანის შემთხვევაში კი ასეთი ზარალი აღარ იქნებოდა. აყვავდებოდა ქვეყნის ეკონომიკა, თანაც თავდაცვის საქმე მოგვარებული იქნებოდა.

ამდენად, საქართველოს მთავრობა ყივჩაყთა გადმოყვანით შორს უმიზნებდა. ამ საქმეს საქართველოს ეკონომიკის დაწინაურება უნდა მოჰყოლოდა, ანდა, უარეს შემთხვევაში, საქართველოს მეურნეობა ზარალს არ ნახავდა ომების წარმოების დროს.

შეორე. როგორც აღვნიშნეთ, საქართველოს სამხედრო გამგეობა ფეოდალურ წესზე იყო მოწყობილი, ე. ი. ყოველი ფეოდალი — ერისთავი ვალდებული იყო საჭირო დროს ჯარი მზად ყოლოდა. მთელი სამეფო სადროშოებად იყო დაყოფილი. თვითეულ მათგანს თავისი ადგილი ჰქონდა მიჩენილი³¹. ასე რომ, საქართველოს სამეფოს ძლიერება დამოკიდებული იყო მეფის მოყმე ფეოდალების ერთგულებაზე და სამეფოსადმი მათს დამოკიდებულებაზე.

დავით აღმაშენებელი, როცა რეფორმას ატარებდა, დაინტერესებული იყო იმითაც, რომ რაც შეიძლება მეტად შეეზღუდა ფეოდალთა პოლიტიკური უფლებები და გაეძლიერებინა მეფის ხელისუფლება. უცხოელთა გადმოყვანითა და მუდმივი ჯარის შექმნით მეფე ფეოდალებისაგან დამოუკიდებელი გახდებოდა. ამით თავისთავად დაიმცრობოდა ფეოდალთა როლი ლაშქრობათა დროს.

ამდენად, ყიფიანთა გადმოსახლების ძირითად მიზეზად უნდა ჩაითვალოს ორი ფაქტორი: საქართველოს მთავრობის ზრუნვა ეკონომიური ძლიერების შენარჩუნებისა და შემდგომი აღმავლობისათვის და სამეფო კარის ბრძოლა ფეოდალური მონარქიის შექმნისათვის³².

31 ნ. ურბნელი, დავით აღმაშენებელი და მისი დრო, „მომამე“, 1894, № 2, გვ. 3.

32 რაც შეეხება დავით აღმაშენებლის ისტორიკოსის იმ თქმას, რომ „არა იყო ესოდენი სიმრავლე ლაშქართა სამეფოსა ამისა“-ო, არ უნდა იყოს მთლად სწორი. შეიძლება ვინმე წინ აღუდგა იმ ლონისძიებებს, რომლებიც მიზნად ისახავდნენ უცხო ეროვნების ხალხის სამუდამო ჩამოსახლებას საქართველოში და სამეფო კარმაც თავისი მოქმედების დასასაბუ-

ყივჩაყთა გადმოყვანის მიზეზთა შორის, ჩვენს სამეცნიერო ლიტერატურაში გაბატონებული აზრის მიხედვით, ერთ-ერთი პირველთაგანია დავით აღმაშენებლის მოყვრობა ყივჩაყებთან. ჩვენი აზრით, არც ეს ფაქტორი უნდა იყოს მთავარი მიზეზი. შევეცდებით დავასაბუთოთ ეს მოსაზრება.

საკითხი ისმება ასე: რატომ მაინცადამაინც ყივჩაყების გადმოყვანა და მათგან მუდმივი ლაშქრის შექმნა გადაწყდა? ამ კითხვაზე ისეთი პასუხის გაცემა, როგორსაც ზემოთ გავეცანით (დავით აღმაშენებლის მოყვრობა ყივჩაყებთან), ვერ არის მეცნიერულად დამაკმაყოფილებელი.

ჩვენი აზრით, ყივჩაყების ყოფა-ცხოვრებაში საქართველოს მეფემ და სამეფო კარმა შენიშნა ის ფაქტორები, რომლებმაც განაპირობეს სწორედ ყივჩაყებისაკენ (და არა სხვა ხალხისაკენ) გეზის აღება.

ყივჩაყები კავკასიონის ჩრდილოეთით, მდ. დონიდან მოკიდებული კასპიის ზღვის ნაპირებამდე ცხოვრობდნენ. ისინი განვითარების დაბალ საფეხურზე იდგნენ. მათში XII საუკუნეში ჯერ კიდევ გვაროვნული წყობილება იყო და ტომებად ცხოვრობდნენ. ყივჩაყები ცნობილი იყვნენ კარგი საბრძოლო თვისებებით. დავით აღმაშენებელმაც კარგად „უწყოდა კეთილად ყივჩაყთა ნათესავისა სიმრავლე, და წყობათა შინა სიმკნე, სისუბუქე და მიმოსლვა, სიფიცხე მიმართებისა, ადვილად დასამჭირვლობა და ყოვლითურთ მომზავებლობა ნებისა თვისისა“³³.

თებლად წამოაყენა ეს დებულება, ზოლო დავითის ისტორიკოსმა ყოველგვარი ობიექტური კომენტარის გარეშე შეიტანა იგი თავის თხზულებაში.

³³ ქართლის ცხოვრება, I, თბ., 1955, გვ. 336.

ყივჩაყთა დაბალი განვითარების საფეხურზე ყოფნა სასარგებლო იყო საქართველოსათვის და აი, რატომ: როგორც ზემოთ აღვნიშნეთ, საქართველოს სამეფო კარს გადაწყვეტილი ჰქონდა არა დროებითი დაქირავება ჯარისა (ამ შემთხვევაში მნიშვნელობა არა აქვს დასაქირავებელი ხალხის განვითარების დონეს), არამედ მუდმივი ჯარის შექმნა, რაც გადმოსახლებული ხალხის ბაზაზე უნდა მომხდარიყო. ასეთ შემთხვევაში დაბალი განვითარების ხალხის (მით უმეტეს ისეთების, რომლებიც თითქმის მომთაბარულ ცხოვრებას ეწეოდნენ) გადმოყვანა იმიტომ იყო ხელსაყრელი, რომ ეს უკანასკნელნი ადვილად შეეგუებოდნენ ახალ გარემოს. გარდა ამისა, როგორც წესი, მოექცეოდნენ მათზე გაცილებით უფრო მაღალი კულტურის მქონე ხალხის (ქართველების) გავლენის ქვეშ და თვითონაც გაქართველდებოდნენ. ე. ი. საქართველო მათთვის სამშობლო გახდებოდა და მათი ერთგულებაც ამ ქვეყნისათვის ბრძოლის დროს დიდი იქნებოდა. ზოგიერთი მეცნიერი ფიქრობს, ყივჩაყები ერთგულად იბრძოდნენ იმიტომ, რომ მათი მთავარი დავით აღმაშენებლის სიმამრი იყო. რა თქმა უნდა, ეს უკანასკნელი აქტი (მოყვრობა) მათი (ყივჩაყების) საქართველოსადმი ერთგულების საწინდრად ვერ გამოდგება. საქართველოს სამეფო კარს კარგად უნდა ჰქონოდა გათვალისწინებული ყველა ზემოთ ჩამოთვლილი დეტალი, როცა გეზს ყივჩაყთა გადმოსახლებისაკენ იღებდა. გათვალისწინებული უნდა ჰქონოდათ ისიც, რომ ყივჩაყების ერთგულება მხოლოდ ერთი მეფისადმი, დავით აღმაშენებლისადმი, საკმარისი არ იყო და ამიტომ თავიდანვე იფიქრებდნენ მათ გაქართველებაზე, რათა ეს უკანასკნელნი საერთოდ ქვეყნის ერთგულნი ყოფილიყვნენ და არა მხოლოდ მეფისა.

ამდენად, საქართველოს სამეფო კარის მიერ სწორედ ყივჩაყების გადმოსახლებაზე გეზის აღების მიზეზი მათი განვითარების დაბალი დონე იყო, რაც ყივჩაყების უმტკივნეულოდ ჩამოსახლებისა და მათზე ზეგავლენის მოხდენის საშუალებას იძლეოდა. აგრეთვე ის კარგი საბრძოლო თვისებები, რომლებითაც ყივჩაყები ხასიათდებოდნენ³⁴. რაც შეეხება დავით აღმაშენებლისა და ყივჩაყთა მთავრის მოყვრობის საკითხს, ის ვერ იქნებოდა ამ ღონისძიების ობიექტური მიზეზი, უკეთეს შემთხვევაში ამ ფაქტორს კატალიზატორის როლის შესრულება შეეძლო. ეს კარგად უნდა ჰქონდეს შემჩნეული თვით დავით აღმაშენებლის ისტორიკოსსაც. იგი, როცა ჩამოთვლის იმ მიზეზებს, რისთვისაც საქართველომ არჩევანი ყივჩაყებზე შეაჩერა, ყველაზე ბოლოს იხსენიებს ყივჩაყთა მთავრისადმი საქართველოს მეფის ნათესაურ კავშირს³⁵, (ჯერ მათ საბრძოლო თვისებებს ასახელებს).. „და ამათ თანა უადვილეს იყვნეს მოსლვად მახლობელობითაცა და უბოვარებითა და რამეთუ პირველ მრავალთა წელთასა მიერ მოეყვანა სანატრელი და ყოვლად ~~განთქმული~~ სიყუთითა გურანდუხტ დედოფალი, შვილი ყივჩაყთა უმთავრესისა ათრაქა შარადანის ძისა, შჯულიერად მეუღლედ თვსად და დედოფლად ყოვლისა საქართველოსა“³⁶.

34 მხედველობაში უნდა მივიღოთ ის გარემოებაც, რომ ყივჩაყთა ტომი, რომელსაც ათრაქა შარადანის ძე მთავრობდა, რუსეთის დიდმა მთავარმა სამხრეთ რუსეთის ველებიდან ძალით გამოაძევა და დამარცხებულმა ამიერკავკასიას შეაფარა თავი. საქართველოს სამეფო კარს ალბათ ესეც კარგად ჰქონდა გათვალისწინებული.

35 ქართლის ცხოვრება, I, თბ., 1955, გვ. 336.

36 იქვე.

ამდენად, საქართველოს მეფის ნათესაური კავშირი ყივჩაყთა მთავართან ბოლოხარისხოვანი მიზეზი უნდა ყოფილიყო ყივჩაყების საქართველოში გადმოსახლებისათვის.

როგორც დავინახეთ, სამხედრო რეფორმის გატარების პირველი ნაბიჯი საქართველოს სამეფო კარს ღრმად ჰქონდა აწონ-დაწონილი, რადგან მის გატარება-შესრულებასაც დიდი დაკვირვებულობა სჭირდებოდა.

დავით აღმაშენებელმა საქართველოს სამეფო ლაშქარში ყივჩაყთა მოსაწვევად გაგზავნა „კაცნი სარწმუნონი“. ყივჩაყები სიხარულით შეხვდნენ ამ მოწოდებას („სიხარულით მიითუალეს“), საქართველოს მეფეს თანხმობა შემოუთვალეს და ითხოვეს „გზა მშვიდობისა ოვსთაგან“³⁷.

დავით აღმაშენებელი თვით „წარემართა (ოსეთს, — რ. მ.) და... თანაწარიტანა გიორგი ჰყონდიდელი და მწიგნობართ-უხუცესი თვისი, კაცი სრული ყოვლითა სიკეთითა სულითა და ხორცთასა, სავსე სიბრძნითა და გონიერებითა...“³⁸. შევიდა თუ არა საქართველოს მეფე ოსეთში, „მოეგებნეს მეფენი ოვსეთისანი და ყოველნი მთავარნი მათნი, და ვითარცა მონანი დადგეს წინაშე მისსა“³⁹. დავით აღმაშენებელმა ოსები და ყივჩაყები შეათანხმა „და ყო შორის მათსა სიყუარული და მშვიდობა ვითარცა ძმათა“⁴⁰. ამ შეთანხმების და ურთიერთობის საწინდრად დავითმა მძევლები ჩამოართვა ორივე მხარეს, თვითონ კი „აღიხუნა ციხენი დარიალასა და ყოველ-

37 ქართლის ცხოვრება, I, თბ., 1955, გვ. 336.

38 იქვე.

39 იქვე.

40 იქვე.

თა კართა ოვსეთისათა და კავკასიისა მთისათანი. და შექმნა
გზა მშკდობისა ყივჩაყთათვის⁴¹.

აღნიშნულ ფაქტს, რომელიც ასეთი დეტალური მიმდევ-
რობით აქვს გადმოცემული დავით აღმაშენებლის ისტორი-
კოსს, უაღრესად დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა. ჯერ ერთი, ამიე-
რიდან ჩრდილოეთის ყველა გადასასვლელის ციხეები საქარ-
თველოს სამეფოს ხელში იყო. მეორე, ოსებისა და ყივჩაყების
შერიგება და საქართველოს ყმად მათი გახდომა ქვეყანას
ზურგს უმაგრებდა. ჩრდილოეთიდან მშვიდობას უზრუნველ-
ჰყოფდა. დავით აღმაშენებელს საშუალება ეძლეოდა საქარ-
თველოს შეერთებული მხედრობა სამხრეთ-აღმოსავლეთისა და
სამხრეთ-დასავლეთისაკენ მიემართა.

ამრიგად, ყივჩაყები გადმოყვანილი იქნენ საქართველო-
ში. დავით აღმაშენებელმა, მისივე ისტორიკოსის ცნობით,
„ყივჩაყნი დააყენნა ადგილთა მათ მარჯუეთა დედა-წულითა
მათითა, რომელთა თანა იყო წყობად განმავალი რჩეული ორ-
მოცი ათასი“⁴². ე. ი. დავით აღმაშენებელმა ყივჩაყები ოჯახე-
ბით გადმოიყვანა საქართველოში. ისტორიკოსი არ ასახელებს
ადგილს, რომელზეც ყივჩაყები დასახლდნენ. ისე კი ამბობს,
„ადგილთა მათ მარჯუეთა“, დააყენაო დავით აღმაშენებელმა.
ჩვენი აზრით, საფუძვლიანი უნდა იყოს პროფ. აბ. კიკვიძის
ვარაუდი, რომ ყივჩაყების დასასახლებლად გამოყენებული
იყო უმთავრესად ის ადგილები, რომლებიც ჯერ არაბთა, ხო-
ლო შემდეგ თურქთა მძლავრობის დროს დაცარიელდა⁴³.

41 ქართლის ცხოვრება, I, თბ., 1955, გვ. 336.

42 იქვე, გვ. 337.

43 აბ. კიკვიძე, დავით აღმაშენებელი, თბ., 1942 წ., გვ. 38.

საქართველოს მთავრობას გადმოყვანილი „წყობად განმავალი რჩეული ორმოცი ათასი“ ყივჩაყი უზრუნველუყვია. საჭურველითა და ცხენებით. ყივჩაყები „უმრავლესნი ქრისტიანე იქმნებოდეს დღითი-დღე, და სიმრავლე ურიცხვ შეეძინებოდა ქრისტესა“⁴⁴. დავით აღმაშენებელმა ყივჩაყები „დააწყუნა გუარად-გუარად და დაუდგინა სპასალარნი და მმართველნი“⁴⁵. ამათ გარდა ხუთი ათასი კაცი მონა-სპაშე იყო „ყოველი ქრისტიანე ქმნულნი, მისანდონი და გამოცდილნი სიმხნითა“.

ამგვარად, დავით აღმაშენებელს ყოველი შემთხვევისათვის მზად ჰყავდა 45 ათასი გაწვრთნილი ცხენოსანი, ხოლო საჭიროების შემთხვევაში მას შეეძლო შეეყარა „თვისისა სამეფოსა სპანი, რჩეულნი და მოკაზმულნი, ცხენ-კეთილნი და პირშეუქცეველნი“. ამდენად, საქართველოს სამეფო სამხედრო თვალსაზრისით საკმაოდ ძლიერი იყო.

როგორც ზემოთ ვნახეთ, ყივჩაყები თავიანთი ოჯახებითურთ იქნენ გადმოსახლებული. მათ მეომრისათვის საჭირო ყველა ატრიბუტთან ერთად მიეცათ მიწა. ბუნებრივია, რომ ამ გზით შექმნილი ჯარი ჩვეულებრივი დაქირავებული გვარდია არ იყო. იგი არსებითად განსხვავდებოდა ისეთი დაქირავებული ჯარისაგან, რომელსაც ადრე „როქის სპას“ უწოდებდნენ. ყივჩაყები უშუალოდ ჩაებნენ ფეოდალური საქართველოს ცხოვრებაში. მათი განსხვავება ქართველი გლეხისაგან სახელმწიფოსადმი ვალდებულება-დამოკიდებულებაში უნდა გამოხატულიყო. კერძოდ, ყივჩაყთა ვალდებულება მხოლოდ

44 ქართლის ცხოვრება, I, თბ., 1955, გვ. 337.

45 იქვე.

სამხედრო სამსახური უნდა ყოფილიყო. სხვა მხრივ კი ყივჩაყი მოსახლეობა, ალბათ, თავისუფალი იყო. არ არის გამო-
რიცხული ისიც, რომ სამხედრო სამსახური ბეგარის სახით და-
წესებულებულიყო⁴⁶.

ამრიგად, ყივჩაყთა გადმოყვანა საქართველოს სამეფო
კარმა 1118—1120 წწ. განაზოტციელა. 1120 წელს საქართვე-
ლოს ლაშქარი სრულ საომარ მზადყოფნაში იყო. ყივჩაყთა
გადმოყვანამ და დასახლებამ საქართველოში, საგანგებო გაწ-
ვრთნამ და მკაცრი დისციპლინის შემოღებამ დიდი სარგებ-
ლობა მოუტანა საქართველოს: ქვეყანა გაამაგრა, გააძლიერა,
გარეშე მტრებს კი თავზარი დასცა. მუდმივი ჯარის შემოღე-
ბას დავით აღმაშენებელს ბევრი დიდგვარიანი აზნაური უწუ-
ნებდა, მაგრამ დიდმნიშვნელოვანმა ნაბიჯმა თავისი ნაყოფი
გამოიღო. მუდმივი ჯარის შექმნის მეტად დიდ მნიშვნელობას
ხაზს უსვამს საქართველოს წარმატებები. „განიცადეთლა ოთხ-
თა ამათ წელთა ქმნილნი მისნი, რომელთა მრავალგზის
ქმნულთა მცირედი მეგულების თქუმაღ“⁴⁷. დავით აღმაშე-
ნებლის ისტორიკოსის ეს სიტყვები ეხება იმ ოთხი წლის სამ-
ხედრო ღვაწლსა და ძლევამოსილებას, რომელიც ყივჩაყთა
ლაშქრის გადმოყვანიდან, 1120 წლიდან, საქართველოს მუდ-
მივმა ლაშქარმა 1125 წლამდე მოიხვეჭა.

დიდგორთან ბრძოლას ჩვენ ზემოთაც შევეხეთ, მაგრამ
აქ მაინც შევჩერდებით ამ ბრძოლასთან დაკავშირებულ ზო-
გიერთ საკითხზე. ბრძოლა ძალზე საინტერესო იყო სამხედ-
რო თვალსაზრისით. დიდგორის ომს იმთავითვე დიდი ყუ-

46 ა. ბ. კიკვიძე, დავით აღმაშენებელი, თბ., 1942, გვ. 38.

47 ქართლის ცხოვრება, I, თბ., 1955, გვ. 338.

რადღება მიუქცევია ისტორიკოსებში, განსაკუთრებით სამხედრო ხელოვნების მკვლევარებში. ამიტომ იყო, რომ ცნობები ამ ბრძოლის შესახებ და აგრეთვე მისი შეფასება როგორც ქართველი, ასევე უცხოელი მკვლევარების ნაშრომებშიც გვხვდება. დავით აღმაშენებლის ისტორიკოსი⁴⁸, არაბი აჰმად იბნ უსუფ იბნ ყალი ალ-აზრაყ ალ ფარიკი⁴⁹, იბნ ალათირი (ამ ავტორის „მსოფლიო ისტორია“ დაამუშავა ფრანგმა აღმოსავლეთმცოდნემ მ. დეფრემერიმ)⁵⁰, გოტჰე, მათე ურჰელი — აი, არასრული სია იმ ავტორებისა, რომლებიც დიდგორთან ომს შეეხნენ. აქვე უნდა შევნიშნოთ ისიც, რომ აღნიშნული ბრძოლის მნიშვნელობას სამხედრო თვალსაზრისით შეეხო ფეოდალური საქართველოს სამხედრო ხელოვნების ისტორიის თითქმის ყველა მკვლევარი. ყოველივე ეს კი ერთხელ კიდევ ხაზს უსვამს საკითხის მნიშვნელობას.

ალ-ფარიკი დაწვრილებით გადმოგვცემს იმ გზას, რომლითაც გაიარეს „მუსულმანთა კოალიციის“ წარმომადგენლების ნეჯმედდინ ილლაზისა და მასთან მყოფ დუბეისის ჯარებმა. ისინი შესულან ყარსის მიდამოებში და თრიალეთის გზას დასდგომიან. დათქმული იყო, რომ მთელი ლაშქარი თბილისის შესასვლელთან უნდა შეყრილიყო. იმავე ცნობით, ნეჯმედდინი ნახევარი დღის სავალზე მისულა თბილისთან.

⁴⁸ ქართლის ცხოვრება, I, თბ., 1955.

⁴⁹ ვ. ფ უ თ რ ი ძ ე, არაბი ისტორიკოსის ცნობა XII ს. თბილისის შესახებ, ენიშკის მოამბე, ტ. XXIII.

⁵⁰ M. Defreméry, Extrait D'ibn-Alathir, Fragments de géographes et D'historiens arabes et persans inédits. Journal Asiatique, Juin. 1849, p. 477—482.

დავით აღმაშენებლის ისტორიკოსიც ადასტურებს იმ ფაქტს, რომ მტერი თბილისის მისადგომებთან იყო მისული: „მოვიდეს (მტერი, — რ. მ.) თრიალეთს, მანგლისს და დიდგორთა, რომელ თვთ ფერხთა ზედა ვერ ეტეოდეს ამათ ადგილთა“⁵¹.

ინგლისელი მეცნიერი პროფ. მინორსკი მიიჩნევს, რომ ალ-ფარიკის მონაცემები გზის შესახებ იგივეა, რომელსაც ძველი ქართული საისტორიო წყაროები მიუთითებენ: „ყარსი—არდაპანი—ახალქალაქი“ (?)

აკად. ივ. ჯავახიშვილმა ქართული საისტორიო წყაროების საფუძვლიანი შესწავლის შედეგად დაადგინა, რომ ძველი დროიდანვე შიდა ქართლში შესვლა მხოლოდ თრიალეთის გზით შეიძლებოდა⁵².

ამდენად ნათელია, რომ ილაღი ყარსიდან გამოსულა და მანგლისისა და თრიალეთის მისადგომებთან გაჩერებულა. მაჰმადიანთა კოალიციის მეორე ნაწილი კი განძისა და დვინის მხრიდან გამოემართა.

ერთი სიტყვით, აგვისტოს შუა რიცხვებში მტერი თრიალეთ-მანგლისსა და დიდგორშია განლაგებული და ხელთ უპყრია ყველა მნიშვნელოვანი სტრატეგიული მისადგომი.

ასეთ რთულ პირობებში, ცხადია, საქართველოს მხედართმთავრობა ახალ ტაქტიკურ ხერხს მიმართავდა (სამწუხაროდ, ამის შესახებ ჩვენ არავითარი ცნობა არ მოგვეპოვება). დავით აღმაშენებლის გამპრიახობით აღფრთოვანებული ისტორიკოსი ამბობს: „მეფემან დავით, უშიშმან და ყოვლად უძრავმან გულითა... წინა განაწყო სპა მისი და... ყოველი საქმე შეუნი-

51 ქართლის ცხოვრება, ტ. I, თბ., 1955, გვ. 341.

52 ივ. ჯავახიშვილი, ქართველი ერის ისტორია, II, გვ. 57.

ერად და ღონიერად ყო, რაბამ... წყნარად, უშფოთველად და გამოცდილებით და ყოვლად ბრძნად განაგო და... თვსნი სპანი დაიცვნა უენებლად⁵³. დავით აღმაშენებელმა ისეთი ამბავი დააწიო მტერს, რომ „ამათ ყოველთათვის არა ჩუენი, არამედ ვგონებ, რომელ ყოველთა ბრძენთა სოფლისათა ენა ვერ შემძლებელ არს მითხრობად ზედმიწევნით ყოველსავე“-ო⁵⁴. იმავე ისტორიკოსის თქმით, „რამეთუ პირველსავე ომსა იოტა ბანაკი მათი და ივლტოდა“.

აღ-ფარიკის მოწმობით დავით აღმაშენებელს აღმოსავლეთიდან გამოუღაშქრია დიდი მხედრობით, მთებიდან დასხმია თავს მაჰმადიანებს და დიდი ბრძოლა გადაუხდია. დიდგორის ბრძოლა საბედისწერო აღმოჩნდა მაჰმადიანური კოალიციისათვის.

1121 წლის ბრძოლას დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა. საქართველო და მისი დედაქალაქი თბილისი თურქთა უღლისგან განთავისუფლდნენ. ამიერიდან საქართველოს წინმიმავალ აღმავლობას ძნელი იყო ვინმე დასდგომოდა წინ.

საინტერესოა ერთი დეტალიც: დიდგორის ბრძოლის დროს ქართველთა ლაშქარი 55600 კაცისაგან შედგებოდა. მათ შორის იყვნენ: 40000 ქართველი მხედარი, 15000 ყივჩაყი, 500 ალანი და 100 ფრანგი მეომარი. ე. ი. ლაშქრის უდიდესი უმრავლესობა (ორი მესამედი) ქართველებისაგან შედგებოდა. უნდა ვიფიქროთ, რომ დავით აღმაშენებლისათვის ძირითად დასაყრდენს სწორედ ქართველები შეადგენდნენ. რა თქმა უნდა, დიდი როლი ეკუთვნის ყივჩაყებსა და

53 ქართლის ცხოვრება, I, თბ., 1955, გვ. 341.

54 იქვე.

ალანებსაც. მაგრამ, როგორც ჩანს, ისეთ გადამწყვეტ მომენტში, როგორც დიდგორთან ომი იყო, დავით აღმაშენებელმა ასეთი შემადგენლობა აირჩია. ვფიქრობთ, რომ ეს ფაქტიც ერთგვარად ამართლებს ჩვენს მიერ ზემოთ გამოთქმულ მოსაზრებებს ყივჩაყთა გადმოყვანის მიზეზთა შესახებ.

ამრიგად, XII საუკუნის პირველი მეოთხედის საქართველოში გატარდა დიდი მნიშვნელობის მქონე რეფორმა. ეს რეფორმა განსხვავდებოდა ევროპაში მიღებული წესიდან, სადაც მოლაშქრეს ძირითადად ქირაობდნენ (დავით აღმაშენებელამდე საქართველოშიც ხდებოდა მოლაშქრეთა დაქირავება). საქართველოს სამეფო კარმა ყივჩაყები გადმოასახლა და მათ ბაზაზე შეიქმნა არმია, რითაც უზრუნველყო როგორც ქვეყნის უსაფრთხოება, ისე მისი ეკონომიური წინსვლა.

ჯარში შეიქმნა მტკიცე დისციპლინა, გარდაიქმნა ბრძოლის ტაქტიკა. ყოველივე ამან განაპირობა საქართველოს ლაშქრის სიძლიერე. ამ უკანასკნელმა კი ქართველ ხალხს წარმატებები მოუტანა ამ დიდ ბრძოლაში, რომელსაც იგი მომხდური მტრის წინააღმდეგ აწარმოებდა.

● ფეოდალური საქართველოს შინაკლასობრივი ბრძოლის ისტორიიდან

ორგანთა აჯანყება

● XII საუკუნის საქართველოს შინაკლასობრივი ბრძოლის, კერძოდ, მეფესა და დიდგვარიანებს შორის არსებული ბრძოლის ისტორიაში მეტად საინტერესო ფურცელია დემეტრე უფლისწულ—ივანე ორბელის სახელწოდებით ცნობილი აჯანყება.

განვითარებული ფეოდალიზმის ხანის ისტორია აღსავსეა მეფესა და დიდგვარიანებს შორის არსებული მწვავე ბრძოლის ფაქტებით, რასაც თვით ფეოდალური წყობილება წარმოშობს. არც საქართველო წარმოადგენდა ამ მხრივ გამონაკლისს.

ფეოდალურ მონარქიებს, იცავდნენ რა მიწათმფლობელთა ინტერესებს, ხშირად ბრძოლა უხდებოდათ გაბატონებული კლასის წარმომადგენლებთან. ეს იყო სამეფო ხელისუფლების ბრძოლა ფეოდალური საკუთრების დაცვისათვის, ფეოდალური რენტის გადანაწილებისათვის; მოქმედებდა სახელმწიფო აპარატი.

სამეფო ხელისუფლებას უხდებოდა მოქნილი პოლიტიკის გატარება, გაბატონებული კლასის სფეროში მყარი საყრდენის შექმნა, ფეოდალური წრეების გავლენიანი წარმომად-

გენლების მოსყიდვა — ერთი სიტყვით, ყველაფერი ის, რასაც კლასობრივ-ექსპლოატატორულ საზოგადოებაში მმართველი წრეები საერთოდ აკეთებენ. ასე რომ, განვითარებული ფეოდალიზმის ხანაში ჩვენ ერთის მხრივ საქმე გვაქვს ფეოდალური საზოგადოების ძირითადი ჯგუფების მიწათმფლობელთა და გლეხთა კლასების დაპირისპირებასთან («Крепостническое общество представляло такое деление классов, когда громадное большинство — крепостное крестьянство — находилось в полной зависимости от ничтожного меньшинства — помещиков, которые владели землей»¹), ხოლო მეორე მხრივ, სამეფო ხელისუფლებასა და ფეოდალებს შორის ბრძოლასთან.

დემეტრე უფლისწულ — ივანე ორბელის სახელით ცნობილი აჯანყება სათანადო სიღრმით ჯერ კიდევ არ არის შესწავლილი.

წინამდებარე ნაშრომის მიზანია არსებული ქართული, სომხური და სხვა წყაროების შესწავლისა და მათზე დაყრდნობის საფუძველზე, ჩვენს ისტორიოგრაფიაში აღნიშნული საკითხის ირგვლივ არსებული ლიტერატურის გათვალისწინებით, გააშუქოს დემეტრე უფლისწულ—ივანე ორბელის სახელწოდებით ცნობილი აჯანყების ობიექტური მიზეზები, მისი მსვლელობა და შედეგები, მეფის წინააღმდეგ დიდგვარიანთა ამ გამოსვლის ადგილი განვითარებული ფეოდალიზმის ხანის საქართველოს ისტორიაში.

ჩვენთვის საინტერესო საკითხის ირგვლივ ცნობები დაცულია ძირითადად ქართულ და სომხურ საისტორიო წყარო-

¹ В. И. Ленин, Полн. собр. соч., т. 39, стр. 77.

ებში. თითოეული ისტორიკოსი საკითხს სუბიექტურად უდგება. ეს სხვაგვარად არც შეიძლება ფეოდალური წყობილების დროს, როცა თითოეული ისტორიკოსი გამოხატავს გაბატონებული, ამ შემთხვევაში ფეოდალური კლასის (საერთოდ ან ამა თუ იმ ცალკეული ჯგუფის) ინტერესებს; მოცემულ შემთხვევაში ქართული წყაროები საქართველოს მეფის მხარეზე ჩანან, ზოლო სომეხი ისტორიკოსები (განსაკუთრებით სტეფანოზ ორბელიანი) მოწინააღმდეგე მხარის პოზიციას ამართლებენ, ასეა თუ ისე, ჩვენს ხელთ არსებული ისტორიული წყაროები გვაძლევენ აღნიშნულ საკითხზე მსჯელობის საშუალებას.

ქართულ საისტორიო წყაროთა შორის დემეტრე უფლისწულ — ივანე ორბელის აჯანყების შესახებ საინტერესო ცნობებია მოცემული თამარის პირველი ისტორიკოსის თხზულებაში — „ისტორიანი და აზმანი შარავანდედთანი“.

თამარის ისტორიკოსი დაწვრილებით აგვიწერს აჯანყების დაწყებას, არ ივიწყებს მოწინააღმდეგე მხარეებს, დაწვრილებით ჩამოთვლის მათ, გადმოგვცემს აჯანყების მსვლელობას. საქართველოს მეფის გიორგი მესამის აპოლოგეტი ისტორიკოსი სამართლიანად მიიჩნევს რა თავისი პატრონის მოქმედებას, აღნიშნავს: „...და არა მიმშუებელმან ღმერთმან, მოქმედმან სამართალთამან, რომელმან დავითის ზე აბესალომს არა მისცა უფლება—რომლისათვის ითქმის წმიდასა შინა სახარებასა: „უკუეთუ ჰქუას მშობელსა შვილმან „კორბან“ — ნიჰი, ჩემგან სარგებელ ყოფად სიკუდილითა მოაკუდინა. ამისთვისცა მისცა გიორგისვე ძლევა მძლეთა მძლესა“².

² ისტორიანი და აზმანი შარავანდედთანი, გვ. 18, ქართლის ცხოვრება, II, 1959.

ლაშა-გიორგის დროინდელი მემატიანე აჯანყების თარიღს გვაძლევს:

„ოდეს ორბელნი გადგეს, ქრონიკონი იყო სამას ოთხ-მოცდაჩვდმეტი“³.

ქართული წერილობითი დოკუმენტური წყაროებიდან აღსანიშნავია გიორგი მესამის სიგელი — ერთადერთი საბუთი, რომელიც ამბოხების დროს ეკუთვნის, ეხება ამბოხებულებზე გამარჯვებას და მის შემდგომ ვითარებას⁴.

სომეხ ისტორიკოსებს მეტად საინტერესოდ გაუშუქებიათ აღნიშნული აჯანყება. მნიშვნელოვან ცნობებს შეიცავს სტეფანე სივნიელის „ორბელთა ისტორია“ (XIII საუკუნის მეორე ნახევრის ისტორიკოსია). სტეფანე სივნიელი წარმოშობით ორბელთა (ორბელიანთა) გასომხებული შტოს წარმომადგენელი იყო, რის გამოც იწოდება სტეფანოზ ორბელიანად. იგი სივნიელი იყო იმდენად, რამდენადაც სივნიეთის მღვდელმთავარ-ეპისკოპოსის (მიტროპოლიტის) თანამდებობა ეჭირა⁵.

სტეფანოზ ორბელიანის „ისტორია“ მდიდარ ცნობებს შეიცავს ორბელიანთა შესახებ, მასში ძალზე საინტერესო მასალაა მოცემული ჩვენთვის საინტერესო საკითხის ირგვლივ.

3 ლაშა-გიორგის დროინდელი მემატიანე, ცხოვრება გიორგი მეფისა, გვ. 367, ქართლის ცხოვრება, I, 1955.

4 თ. ჟორდანიას, ქრონიკები, წ. I, თბ., 1893, გვ. 264—266; აღნიშნული სიგელი სრულად წაიკითხა და გამოაქვეყნა თ. ბარნაველმა; იხ. მისი უფლისწულ დემნას ამბოხების თარიღისათვის, საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმის მოამბე, თბ., 1957, გვ. 113.

5 ლ. მელიქსეთ-ბეგი, „ორბელთა ისტორიის“ ქართული ვერსია, საისტორიო მოამბე, თბ., 1952, გვ. 33.

სტეფანოზ ორბელიანი გვაძლევს აჯანყების თარიღს, თავისი თვალთახედვით აშუქებს მოვლენის მიზეზებსა და შედეგს. სტეფანოზ ორბელიანის მიერ ნაშრომში მოტანილი მდიდარი ცნობები რამდენადმე ავსებენ ქართულ წყაროებს. „ორბელთა ისტორია“ სტეფანოზ ორბელიანის ვრცელი ნაშრომის „სისაყანის ისტორიის“ ერთი (ნნ-ე) თავია. მას, როგორც ჩანს, იმთავითვე მიუქცევია ქართველთა ყურადღება და, ალბათ, ამის შედეგია, რომ „ორბელთა ისტორიამ“ ქართულ თარგმანშიც მოაღწია ჩვენამდე⁶.

დემეტრე — ივანე ორბელის აჯანყებას გარკვეულ ადგილს უთმობს ვარდან დიდი (აღმოსავლელი). აღსანიშნავია, რომ სტეფანოზ ორბელიანი და ვარდანი დემეტრე უფლისწულს დემნას უწოდებენ. როგორც აკად. ივ. ჯავახიშვილი ვარაუდობს, ეს მისი სააღერსო სახელი იქნებოდა⁷.

ცალკე გვინდა შევჩერდეთ XII საუკუნის სომეხი მოღვაწის დავით ქობაირელის ნაშრომზე „მოსახსენებელი“, რომელშიაც გადმოცემულია ორბელთა აჯანყების ისტორია. დავით ქობაირელის სამეცნიერო-სალიტერატურო მოღვაწეობამ იმთავითვე მიიქცია ისტორიკოსთა ყურადღება (ნ. აკინიანი, კ. ტერ-მკრტიანი, გ. ზარბანალიანი და სხვ.)⁸. 1951 წელს მატენდარიანის სომხურ ხელნაწერთა მუზეუმის ფონდებში

6 ლ. მელიქსეთ-ბეგი, „ორბელთა ისტორიის“ ქართული ვერსია, საისტორიო მოამბე, თბ., 1952, გვ. 53—84.

7 ივ. ჯავახიშვილი, ქართველი ერის ისტორია, II, 1965, გვ. 240.

8 ლ. მელიქსეთ-ბეგი, „ჩრდილომხარეთა სომეხთა მოძღვარნი“ და მათი ვინაობა, სომეხ-ქართველთა ურთიერთობის საკითხებთან დაკავშირებით, თბ., 1928, გვ. 189—196.

მიაკვლიეს დავით ქობაირელის „მოსახსენებელს“ („ჰიშატა-კარანი“)⁹.

აღსანიშნავია, რომ ქობაირელი განსხვავებით ყველა ზემოთ დასახელებულ ისტორიკოსთაგან („ისტორიანი და აზმანი შარავანდედთანის“ ავტორი, სტეფანოზ ორბელიანი, ვარდანი) ცდილობს ობიექტური შეფასება მისცეს მოვლენებს. იგი აჯანყების გამოწვევის ფაქტს ერთი რომელიმე პიროვნების (მაგალითად, გიორგი მესამის, ან დემეტრე უფლისწულის, ან ივანე ორბელის) სურვილის (ან კაპრიზის) შედეგად კი არ მიიჩნევს, არამედ იმ დროისათვის დამახასიათებელ საერთო მოვლენად. დავით ქობაირელის თხზულება ინტერესს მოკლებული არ არის XII საუკუნის საქართველოს სოციალური ურთიერთობის ზოგიერთი საკითხის გარკვევისა და შეფასების თვალსაზრისითაც. აღებული საკითხის კვლევისას ჩვენ შევეცადეთ გაგვეთვალისწინებინა ყველა ზემოთ დასახელებული წყარო, გაგვეთვალისწინებინა ამა თუ იმ ისტორიკოსის შეხედულებები ამ წყაროებზე, სათანადო დაკვირვებები გვეწარმოებინა მათზე და შესაბამისი დასკვნებიც გაგვეკეთებინა.

ისტორიოგრაფია

დემეტრე უფლისწულ — ივანე ორბელის აჯანყება, როგორც შიდაკლასობრივი ბრძოლის გამოვლინების სერიოზუ-

⁹ დავით ქობაირელის „მოსახსენებლის“ ის ნაწილი, სადაც აჯანყების შესახებაა მოთხრობილი, ქართულად თარგმნა და გამოსცა ისტორიკოსმა გ. მაისურაძემ, იხ. მისი „ერთი სომხური წყარო დემნა უფლისწულის აჯანყების შესახებ“. კრებული „საქართველო რუსთაველის ხანაში“, თბ., 1966, გვ. 262—266. შემდგომში ჩვენ ამ ტექსტით ვისარგებლებთ.

ლი ფაქტი, იმთავითვე იქცევა ისტორიკოსთა ყურადღებას. აღნიშნული მოვლენა მხედველობის არედან არ გამოჰპარვია ვახუშტი ბაგრატიონს. იგი ძირითადად ამბის გადმოცემით კმაყოფილდება და სოციალური ურთიერთობის არსის ახსნას ვერ იძლევა (ეს ბუნებრივია, რადგან ფეოდალური ხანის ქართული ისტორიოგრაფიისათვის უცხოა სოციალური საკითხებით დაინტერესება)¹⁰.

პროფ. ალ. ხახანაშვილმა 1900 წელს ფრანგულ ენაზე გამოაქვეყნა „საქართველოს ისტორია“, სადაც ზოგადად მიმოიხილა საქართველოს ისტორია უძველესი დროიდან მეცხრამეტე საუკუნის ჩათვლით. აღნიშნული ნაშრომის გიორგი მესამისა და თამარის მეფობისადმი მიძღვნილ ცალკე თავში ავტორი ჩერდება ჩვენთვის საინტერესო საკითხზე, თუმცა ფაქტის დასახელების გარდა არსებითს არაფერს გვეუბნება¹¹.

აკადემიკოსი მარი ბროსე თავის „საქართველოს ისტორიაში“¹² საკმაოდ დაწვრილებით მიმოიხილავს დემეტრე—ივანე ორბელის აჯანყებას და ქართულ ისტორიულ წყაროებზე დაყრდნობის შედეგად (ეს მთელი რიგი მომენტებიდან ჩანს), აჯანყების თარიღსაც გვაძლევს. არც მარი ბროსე აძლევს სათანადო შეფასებას აღნიშნულ საკითხს.

ისე როგორც საქართველოს ისტორიის ბევრ სხვა საკითხს, ამ მოვლენასაც არ ტოვებს უყურადღებოდ პროფესორი თ.

¹⁰ ვახუშტი, საქართველოს ისტორია, განმარტებული და შევსებული დ. ბაქრაძის მიერ, ტფ., 1885.

¹¹ A. Khakhanoff, Histoire de la Georgie, Paris, 1900.

¹² მარი ბროსე, საქართველოს ისტორია, I, გამოცემული ნიკ. ლოლობერიძის მიერ, თბ., 1895, გვ. 160—161.

ქორდანია. მოჰყავს რა აჯანყებასთან დაკავშირებული ქრონიკები, იგი თავის დაკვირვებით სათანადო კომენტარს უკეთებს მათ¹³.

დემეტრე უფლისწულ—ივანე ორბელის აჯანყების შესახებ ფართო ხასიათის კვლევა აქვს ჩატარებული აკად. ივ. ჯავახიშვილს. იგი ფაქტიურად პირველია, რომელმაც მეცნიერულად დასაბუთებული, ქართული და სომხური ისტორიული წყაროებით გამაგრებული დებულებები მოგვცა აღნიშნული საკითხის ირგვლივ. აკად. ივ. ჯავახიშვილი დაწვრილებით ჩერდება მოწინააღმდეგე მხარეთა შემადგენლობაზე, აჯანყების შედეგებზე¹⁴.

აკად. ნ. ბერძენიშვილი მიმოიხილავს რა კლასობრივი და შიდაკლასობრივი ბრძოლის გამოვლინებას საქართველოს საგარეო პოლიტიკურ ურთიერთობაში, საგანგებოდ ჩერდება მოცემულ საკითხზე და ასკვნის: „...აჯანყება (დემეტრე უფლისწულ—ივანე ორბელის აჯანყება, — რ. მ.) განსაკუთრებით დიდი მნიშვნელობისაა... ეს მოძრაობა ფეოდალური ურთიერთობის ახალი ეტაპის, ბატონყმობის გამარჯვების მაუწყებელი იყო, რომლის შემდგომი განვითარება, ახალ დროში კლასობრივი ბრძოლის ახალ ფორმებს წარმოშობდა შესაფერისი სამეფისკარო პოლიტიკით...“¹⁵.

აკად. ნ. ბერძენიშვილი აჯანყების მიმდინარეობას იკვ-

¹³ თ. ქორდანია, ქრონიკები, I, თბ., 1892, გვ. 260.

¹⁴ ივ. ჯავახიშვილი, ქართველი ერის ისტორია, II, თბ., 1965, გვ. 239—243.

¹⁵ ვ. ბერძენიშვილი, საქართველოს ისტორიის საკითხები, II, თბ., 1965, გვ. 36—37.

ლევს თავის მეორე ნაშრომში „ეპიზოდი ფეოდალურ საგვარეულოთა სამამულო ბრძოლიდან XII საუკუნის საქართველოში“¹⁶.

დემეტრე უფლისწულ—ივანე ორბელის აჯანყებასთან დაკავშირებულ ცალკეულ საკითხებს სხვადასხვა დროს შეეხნენ სხვადასხვა ისტორიკოსები (ს. კაკაბაძე, ლ. მელიქსეთ-ბეგი, თ. ბარნაველი და სხვ.). ჩვენ ქვემოთ შეძლებისდაგვარად ვითვალისწინებთ მათ მოსაზრებებს.

საქართველო XII საუკუნის მეორე ნახევარში

ფეოდალურმა საქართველომ XII საუკუნის პირველ მეოთხედში მოიგერია თურქი მომთაბარეები. აქედან მოყოლებული ვიდრე XIII საუკუნის 20-იან წლებამდე საქართველო დროდადრო ებრძოდა მეზობელ თურქულ სახელმწიფოებს, საამირო-სასულტნოებს. ეს ომები ძირითადად სომხეთისა და რან-შარვანის საკითხების მოსაგვარებლად წარმოებდა. თურქობის წინააღმდეგ ბრძოლაში საქართველოს მხარდამხარ სომხეთისა და რან-შარვანის მოძმე ხალხებიც გამოდიოდნენ.

დავით აღმაშენებლის ძის დემეტრეს მეფობის დროს (1125—1156) თურქები ცდილობენ ხელთ იგდონ ამიერკავკასიის მიწები. ქართველები იძულებული ხდებიან ზოგი ადგილი დაუთმონ მტერს (მაგ. ანისი კვლავ მაჰმადიანი მფლობელის ხელთ გადავიდა ყმადნაფიცობის პირობით). 1138 წელს ქართველებმა განძა აიღეს, მაგრამ ვერ შეინარჩუნეს და ეს

16 იხ. მისი საქართველოს ისტორიის საკითხები, II, გვ. 74—112.

ქალაქი დიდხანს დარჩა მაჰმადიანთა საყრდენ პუნქტად საქართველოს წინააღმდეგ ბრძოლაში.

დავით აღმაშენებელმა თავისი რეფორმებით ლახვარი ჩასცა დიდგვარიან ფეოდალთა აღვირახსნილობას, მაგრამ დიდაზნაურობის სოციალ-ეკონომიური საფუძვლები ხელუხლებელი დატოვა. ამიტომ იყო, რომ შემდგომში კვლავ ცდილობდნენ დიდაზნაურები თავიანთი სოციალ-ეკონომიური მდგომარეობის შესაფერისი პოლიტიკური უფლებების მოპოვებას. ისინი ყველა ხერხს მიმართავდნენ მეფის ძალაუფლების დასამცრობად და დასასუსტებლად. სწორედ დიდ ფეოდალთა ჯგუფის მხარდაჭერის შედეგი იყო ის, რომ დემეტრე მეფეს ტახტს ეცილებოდნენ ჯერ მისი ძმა ვახტანგი, ხოლო შემდეგ უფროსი შვილი დავითი. ამ უკანასკნელმა მამას მეფობაზე ხელი ააღებინა და თვითონ მიიტაცა სამეფო გვირგვინი. დავითს ერთი წელიც არ უმეფია, იგი გარდაიცვალა. ტახტი კვლავ დემეტრემ დაიკავა და 1156 წელს ტახტზე თავისი შვილი გიორგი (მეფობაში გიორგი მესამედ წოდებული) აიყვანა.

გიორგი მესამის საგარეო პოლიტიკის ძირითად ხაზს კვლავ თურქებთან ბრძოლა შეადგენდა. ეს ბრძოლა გარკვეული წარმატებებით აღინიშნა. 1161 წელს გიორგი მეფემ ანისზე გაილაშქრა, ქალაქი აიღო და ამირსპასალარს ივანე ორბელს მიანდო მისი მართვა-გამგებლობა. თანაშემწედ დიდებული სარგის მხარგრძელი დაუნიშნა. გამარჯვებულმა მეფემ ანისის მცხოვრებთ განურჩევლად ეროვნებისა, დიდი წყალობა უყო (მათე ურპაელის ცნობით, 40000 დრაჰკანი მისცა და ტყვედ წაყვანილი ქრისტიანები და მაჰმადიანები გამოისყიდა ტყვეობიდან).

1162 წელს ქართველები უფრო სამხრეთისაკენ მიიწევენ. გიორგი მეფემ „მიმართა დიდად ქალაქად და სახელგანთქმულად დვინად, აწ რომელ არს არარატისა ძირსა ზღვარი სომხეთისა და აღარბადაჯანისა“. დვინიც საქართველოს მეფის ძალაუფლებას დამორჩილდა.

ანისისა და დვინის დაკარგვამ მაჰმადიანთა ამირები სასტიკად განარისხა. საქართველოს ასეთმა აქტიურობამ ისინი აიძულა უფრო მეტის ერთსულოვნებით შეკავშირებულიყვნენ და ქართველებისათვის წინააღმდეგობა შეერთებული ძალით გაეწიათ. ხლათის მფლობელი, დიარბექირის მმართველი, შაჰი არმენად წოდებული და არზრუმის ამირა დაიძრნენ საქართველოს წინააღმდეგ. „და მომართეს ქუემო კერძოსა ქუეყანასა სომხითისასა, და მოადგეს ციხესა გაგისასა, აიღეს იგი და მოაოკრნეს ყოველნი საზღვარნი“¹⁷.

გაუგია თუ არა ამის შესახებ გიორგი მეფეს, სასწრაფოდ „გამოასხნა ოვსნი და ქუეყანანი დიდძალნი და მომართა სულტანსა... ვითარცა ცნა ესე სულტანმან, ათაბაგმან და ყოველთა ფალავანთა და დიდებულთა მათთა, თქუეს ვითარმედ: „არა არს კაცი დღეს პირისპირ შემბმელი გიორგისი და მისთა ლაშქართა ქუეყანასა ზედა; მივრიდოთ თავი და ვეფაროთ!“¹⁸. მაჰმადიანთა კოალიციური ლაშქარი უკუიქცა დამარცხებული (ისტორიკოსთა ცნობით ლაშქარს ელდიგუზ ათაბაგი სარდლობდა).

¹⁷ ისტორიანი და აზმანი შარავანდედთანი, ქართლის ცხოვრება, II, თბ., 1959, გვ. 11.

¹⁸ იქვე.

რაკი მაჰმადიანებმა უკან დაიხიეს, საქართველოს ლაშქრის თავკაცობას და თვით გიორგი მეფეს საქმე დამთავრებულად მოსჩვენებიათ. განცხრომისა და დროსტარებისათვის მოუცლიათ¹⁹. მოწინააღმდეგეებს კი ლაშქრობის დამთავრება არც უფიქრიათ. პირიქით, მათ საქართველოს ლაშქრის მდგომარეობის დაზვერვა მოახერხეს სხვადასხვა გზით და ანისს შეუტრეს. ეს ქართველთათვის იმდენად მოულოდნელი იყო, რომ წინააღმდეგობა არ გაუწევიათ და „სივლტოლვა“ არჩიეს²⁰.

სომეხი ისტორიკოსი ვარდანი თავის „ისტორიაში“ გადმოგვცემს, რომ ოთხი წლის განმავლობაში ანისს მტრისგან მოსვენება არ ჰქონია. საქართველოსაც თანდათან უჭირდა ბრძოლა ანისისათვის. ამიტომ როდესაც ელდიგუზ ათაბაგი თვით შემოეხვეწა გიორგი მეფეს. ზავს, საქართველოს მეფე კმაყოფილი დათანხმებულა. თანაც „უბოძა ანისი თვისსავე მემამულესა და ითაყუანა თავისა თვისისა ყმად“²¹. ამრიგად, ანისის ახალი მაჰმადიანი მმართველი საქართველოს მეფის ხელქვეითი და მორჩილი გამხდარა.

ვარდანი კონკრეტულად მიუთითებს, რომ გიორგი მესამემ მოიწვია მაჰმუდის შვილი არსლანი და ანისი მას უწყალობაო. ეს აქტი (წყალობა) აკად. ივ. ჯავახიშვილის აზრით, 1165 წელს უნდა მომხდარიყო. თავისთავად ანისის ამგვარი წყალობა (თუნდაც ყმადნაფიცისათვის) საქართველოს მარცხს უდრიდა. მაგრამ ის მშვიდობა და ზავი, რომელიც „ჟამ რაო-

¹⁹ ისტორიანი და აზმანი შარავანდედთანი, ქართლის ცხოვრება, 11, თბ., 1959, გვ. 13.

²⁰ იქვე, გვ. 13.

²¹ იქვე, გვ. 15.

დენიმე“ გაგრძელდა — სწორედ აღნიშნული ნაბიჯის შედეგი იყო.

საქართველოს მეფე მშვიდობიანობის ჩამოგდებათ კმაყოფილი „დაჯდა სიხარულად და განსუენებად და ნადირობად“²². ომსა და ბრძოლას შეჩვეული ქართველი მეომრები ახალი ლაშქრობისაკენ იწვევდნენ. მათ კიდევც მიუმართავთ მეფისათვის: „არა არს ღონე დარჩომისა ჩუენისა თვნიერ ლაშქრობისა და რბევისა“. გიორგი მესამეს გარკვეული შიში ჰქონია შინაური მტრებისა და თავისი ლაშქრის დაპირისპირებას სწორედ მათზე ფიქრობდა საჭიროების შემთხვევაში. მას შემდეგ რაც „წარსცნა ზავნი და ფიცნი შინა“ (როცა განამტკიცა მშვიდობიანობა და უშიშროება სახელმწიფოს შიგნით), გიორგი მეფემ ლაშქარს უფლება მისცა დაერბიათ მეზობელი ქვეყნები. „უბრძანა ტაოელთა, კლარჯთა და შავშთა მორბევა ოლთისისა და ბანისა, მესხთა და თორელთა — კარისა და აშორნისა, და ამირ-სპასალარსა და სომხითართა — მტკუარს აქეთ. ვიდრე განძამდის; თვთ ხასაგანიანთა, ლიხთ-იმერთა და ქართველთა—განძას დამართებით მტკურის პირი იმიერ და ამიერ ხოლთამდის, ჰერთა და კახთა — ალაზნის შესართავით ვიდრე შარვანამდის“²³.

საქართველოს ლაშქრის ამ ბრძოლების შესახებ ძალზე მცირე ცნობები მოგვცეხოვება, მაგრამ უცხოელი ისტორიკოსები ადასტურებენ ქართველთა ლაშქრობის ძლევამოსილად ჩატარებას.

²² ისტორიანი და აზმანი შარავანდედთანი, ქართლის ცხოვრება, II, თბ., 1959, გვ. 15.

²³ იქვე, 16.

ამავე პერიოდში გიორგი მესამემ ილაშქრა შირვანში, სადაც მისი დისწული აღსართანი მეფობდა. შირვან-მა საქართველოს მეფის ყმადნაფიცად ითვლებოდა. ამიტომ როდესაც იგი „დაჭირებული დარუბანდელთა ხაზართაგან“ შველას შეეხვეწა საქართველოს მეფეს, გიორგი მესამე ჯარით მიეშველა 1167 წელს. ქართველთა მხედრობა მივიდა დარუბანდის კარამდე, მოაოხრა მუსკურისა და შარაბამის ქვეყანა და აიღო ქალაქი შაბურანი. როგორც „ისტორიანი და აზმანი“ გადმოგვცემს, შაბურანი საქართველოს მეფეს აღსართანისათვის უწყალობებია.

შირვანის შემომტკიცება საქართველოს პირდაპირ ინტერესებს ემსახურებოდა. აბრეშუმით მდიდარი შირვანი შემოსავლის წყარო იყო საქართველოსათვის. შირვანის დაკავებით ქართველები საფრთხეს უქმნიდნენ განძას, რომელიც თურქების მთავარი საყრდენი იყო ამიერკავკასიაში. დაბოლოს, საქართველო თანმიმდევრულად ატარებდა ქრისტიანული ქვეყნების შემოკრებისა და მათი ერთ სახელმწიფოდ გაერთიანების პოლიტიკას.

1173 წელს, სომეხი ისტორიკოსის ვარდანის ცნობით, გიორგი მესამეს ანისი აუღია, ქალაქის ამირა კი თან წაუყვანია. განაწყენებული და გაბრაზებული თურქები ქალაქს მოდგომიან. ანისის მცხოვრებთა დაყენებული თხოვნით ანისის თურქებისათვის დათმობაზე უარი თქვა ივანე ამირსპასალარმა. ასე რომ, 1173 წლიდან ანისი და მისი მიმდგომი მხარეები მტკიცედ შემოვიდა საქართველოს შემადგენლობაში.

შირვანისა და სომხეთის დიდი ნაწილის შემომტკიცება საქართველოს სამეფო კარის შორსგახედული პოლიტიკის და აგრეთვე მისი მეფის — გიორგი მესამის, როგორც ძლიერი და

ნიჭიერი მხედართუფროსის, დამსახურებას უნდა მიეწეროს. საერთოდ, ბევრი მოვლენა მაშინდელ ამიერკავკასიაში გიორგი მესამის სახელთან იყო დაკავშირებული.

«...Сын и преемник Менучехра II, Ахситан, пожалуй, должен был быть обязан своей победой... под Баку, а также отвоеванием Ширвана и Дербенда своему могущественному родственнику, союзнику и **верховному повелителю** — царю Георгию III»²⁴. ბუნებრივია „ისლამის ენციკლოპედიის“ მიერ გიორგი მესამის ისეთი ეპითეტებითა და ტიტულით შემკობა, როგორცაა «**могущественный**» და **верховный повелитель**, რაც სავსებით შეესაბამება საქართველოსა და მისი მეფის ავტორიტეტს XII საუკუნის წინა აზიასა და კავკასიაში.

ამგვარად, XII საუკუნის მეორე ნახევრის საქართველო პოლიტიკურად ძლიერი ქვეყანაა. მას საკმაოდ დიდი გავლენა და ავტორიტეტი აქვს მოპოვებული საერთაშორისო მასშტაბით, საქართველოს მეფე ძლიერია და პატივდებული. რაც შეეხება ქვეყნის საშინაო მდგომარეობას, აქ უფრო რთულადაა საქმე. XII საუკუნის მეორე ნახევარში აშკარად გამოჩნდა, რომ ფეოდალური საქართველო განვითარების ისეთ სტადიაში იმყოფება, როცა სახელმწიფო წესწყობილების ფორმალად შეესაბამება საზოგადოების განვითარებას.

ამიტომ არ ყოფილა შემთხვევითი, რომ, როცა საქართველომ თავისი ძლევამოსილებით შორს გაითქვა სახელი მეზო-

---

²⁴ В. В. Бартольд, Ширваншах (статья в «Энциклопедии ислама»), соч., т. II, ч. I, стр. 877.

ბელ სახელმწიფოებში, ქვეყნის შიგნით დიდი და ძლიერი აჯანყება მზადდებოდა თვითმპყრობელი მეფისა და სამეფო კარის წინააღმდეგ.

აჯანყების გამომწვევი მიზეზები

XII საუკუნის მეორე ნახევარში, როგორც ზემოთ აღინიშნა, ფეოდალური საქართველო კრიტიკულ პერიოდში იმყოფებოდა თავისი განვითარების თვალსაზრისით. ეს იყო საკმაოდ მწვავე კრიზისი საზოგადოების განვითარებაში, რომლის ერთ-ერთი ნიშანი იყო ფეოდალური წარმოებიდან გამოძევებულთა ე. წ. „გლახაკთა“ სიმრავლე, რაც მძიმე ტვირთად აწევებოდა მატერიალური დოვლათის მწარმოებელ მოსახლეობას. საზოგადოების განვითარებაში კრიზისის მომასწავებელი იყო „მეკობართა“ სიმრავლე („მეკობარნიც“ ფეოდალური წარმოებიდან გამოძევებულნი იყვნენ). ამ კატეგორიის წარმომადგენელთა ლიკვიდაცია სამეფო კარისათვის მეტად მტკივნეულ საკითხად იყო გადაქცეული. თავისთავად კრიზისის მაჩვენებელია ის ფაქტი, რომ საქართველოს სამეფო ლაშქარში შექმნილია მიდრეკილება ქონების შეძენის მიზნით უცხო ქვეყნების ბოლომოუღებელი რბევისადმი. აღსანიშნავია ისიც, რომ ამ საქმეს წინ ვერ უდგება თვით მეფე და, შესაძლოა, საკუთარი სურვილის წინააღმდეგაც კი იძულებით მიდის იგი! (მოვიგონოთ, როცა ლაშქარმა მეფეს ბრძოლის და ქვეყნების დარბევის უფლება მოსთხოვა და მეფისგან მათ მიიღეს ნებართვა).

საზოგადოების განვითარებაში შეპარულ ბზარზე მოწმობდა ის გარემოებაც, რომ ქვეყანაში ფართოდ იყო გავრცე-

ლებული მოღალატური განწყობილება, გააშირდა გარეშე დამპყრობელთა მხარეზე გადასვლა.

გაძლიერებული დიდებული აზნაურები ველარ ეგუებოდნენ მეფის თვითმპყრობელობას და შეუვალობაზე ფიქრობდნენ. უკმაყოფილონი იყვნენ დიდაზნაურთა ხელქვეით მყოფი აზნაურები, რადგან მათ (იმის გამო, რომ დიდაზნაურებს მორჩილებდნენ) აღზევების იმედი გადაწურული ჰქონდათ.

არსებული ფეოდალური ურთიერთობის მძლავრ პროტესტს წარმოადგენდა მდაბიორ-მოლაშქრეთა ფართო ფენა, გლახად გადაქცევის წინააღმდეგ რომ იბრძოდა და იძულებული იყო გლახაკობა-მეკობრეობისათვის მიემართა²⁵. აღმავლობის გზაზე მდგარი ვაჭარ-ხელოსანთა წრეები თუმცა ერთგვარად კმაყოფილი იყვნენ არსებული ვითარებით (გიორგი III საშინაო პოლიტიკაში, ისევე როგორც საგარეო საქმეებში, იმეორებდა დავით აღმაშენებელს. თუ დემეტრე პირველი უმეტესწილად დავით აღმაშენებლის მემკვიდრეობის დამცველად გვევლინება, გიორგი III ახალ ქმედით ზომებს იღებს საქართველოს საზღვრების გაფართოებისათვის და, ისევე როგორც მის პაპას, დიდაზნაურები შევიწროებულ მდგომარეობაში ჰყავს. ეს ხელს უხსნიდა ვაჭარ-ხელოსნებს თავიანთი საქმიანობის ფართოდ წარმოებისათვის), მაგრამ ისინი მეტს მოითხოვდნენ, რადგან მათ ევიწროებოდათ ფეოდალური სოციალ-პოლიტიკური გარემო და წინააღმდეგ დიდაზნაურებისა მეფის თვითმპყრობელობის შემდგომი გაძლიერება უნდოდათ

²⁵ ნ. ბერძენიშვილი, და სხვ. საქართველოს ისტორია, I, თბ., 1958, გვ. 191.

(ძლიერი თვითმპყრობელი მეფე თავისი ინტერესების დამცველად სჭირდებოდათ ვაჭრებს). უკმაყოფილებას აშკარად გამოხატავენ მთიელები, რადგან ფეოდალური ურთიერთობა მიიკვლევდა გზას მთაში და მანამდე თავისუფალ მოსახლეობას სოციალური დამონებით ემუქრებოდა.

მეფის თვითმპყრობელობის, საერთოდ, ფეოდალური ურთიერთობის წინააღმდეგ დაუსრულებლად იბრძოდა ფეოდალურ ურთიერთობაში სოციალური კიბის დაბალ საფეხურზე მდგომი გლეხობა, რომელიც ვერ ეგუებოდა თავის მდგომარეობას და მუდამ უკმაყოფილო იყო.

ასეთ მეტად რთულ და სერიოზულ საფრთხის წინაშე იდგა შინაგანად მეფის თვითმპყრობელობის ხელისუფლება.

დასოკიდაშულება მეფესა და დიდგვარიან ფეოდალებს შორის

ფეოდალური საქართველოს სოციალური ურთიერთობის ისტორია აღსავსეა მეფესა და დიდგვარიანებს შორის დამოკიდებულების სიმწვავეთ, რასაც თვით ფეოდალური წყობილების ბუნება განაპირობებდა. დიდგვარიანი ფეოდალები ყოველთვის ცდილობდნენ, როგორც კი საშუალება მიეცემოდათ, განდგომოდნენ და დაპირისპირებოდნენ მეფეს. მეფეებიც თავის მხრივ მეტნაკლებად წარმატებით ებრძოდნენ ამ ცენტრიდანულ ძალებს და ცდილობდნენ განემტკიცებინათ ცენტრალური სახელმწიფოებრივი აპარატი.

ყველაზე დიდი წარმატება დიდგვარიან ფეოდალებთან ბრძოლაში დაეით აღმაშენებელმა მოიპოვა. მის მიერ გატარებული სახელმწიფოებრივი რეფორმები, ეკონომიური ხასიათი-

სა იყო ის, თუ სამხედრო პოლიტიკას ეხებოდა, მიმართული იყო ქვეყნის ცენტრალიზაციის, სამეფო ხელისუფლების განმტკიცებისაკენ. ეს თავისთავად დიდმნიშვნელოვანი მოვლენა იყო, რადგან სამეფო ხელისუფლება განვითარებული ფეოდალიზმის ხანაში პროგრესულ ელემენტს წარმოადგენდა: «...Она была представительницей порядка в беспорядке»²⁶.

დავით აღმაშენებელმა დიდაზნაურთა პოლიტიკური უფლებები მკვეთრად შეკვეცა, მაგრამ როგორც ზემოთაც მივუთითეთ, დიდაზნაურთა სოციალ-ეკონომიური საფუძვლები იგივე დატოვა. მეორემეტე საუკუნის სინამდვილემ საქმე ისე წაიყვანა, რომ დიდ ფეოდალთა სოციალ-ეკონომიური გაძლიერება გარდუვალი გახადა, მათ გლახებად იქცნენ გაჩანაგებული მდაბიორ-მოლაშქრეები (მდაბიორ-მოლაშქრეთა ფენის გაქრობა და მისი გლახობაში გადასვლა იყო XII საუკუნის ფეოდალური საქართველოს კლასთა ბრძოლის გაღრმავება-განვითარების პროდუქტი²⁷.

კლასობრივი ბრძოლების გამწვავების პირობებში წვრილი ფეოდალები ხელისუფლების გაძლიერების მომხრეებად გამოდიან, რადგან ეს უკანასკნელი მათთვის გლახების დამორჩილების იარაღი იყო, მეორე მხრივ, იცავდა მათ დიდი ფეოდალების კლანკებში ჩავარდნისაგან (ამ უკანასკნელს ვერ ასცდნენ XII საუკუნის საქართველოს წვრილ აზნაურთა წრეები).

მომძლავრებული ფეოდალები ყოველგვარ ხერხს მიმარ-

²⁶ К. Маркс, Ф. Энгельс, Соч., т. XIV, ч. I, 1937, стр. 445.

²⁷ ნ. ბერძენიშვილი, ვ. დონდუა და სხვ., საქართველოს ისტორია, I, 1958, გვ. 180.

თავენ იმისათვის, რომ მეფისაგან ხელთ იგდონ გაძლიერებან-
განდიდების ისეთი საშუალება, როგორცაა დიდება (გა-
ვისხენოთ ამავე პერიოდის გერმანია, სადაც ფეოდალი მეფე-
ები საზოგადოების განვითარებისა და ქვეყანაში შექმნილი
ვითარების გამო იძულებული არიან გასცენ ასეთივე დიდებ-
ბა²⁸. თავისთავად ასეთი უფლებების მიცემა ნიშნავდა პოლი-
ტიკური ძალაუფლების გადანაწილებას მოსახლეობაზე. გარ-
კვეულ გავლენას ჰქარავდა მეფე, დიდი ფეოდალების სასარ-
გებლოდ). მეფისაგან დიდებამოპოვებული (დიდებული) აზნა-
ურები კი იწყებენ ბრძოლას თავიანთი სოციალ-ეკონომიური
უფლებების შესაფერისი პოლიტიკური უფლებების მოპოვე-
ბისათვის²⁹.

²⁸ Н. Ф. Колесницкий, Исследование по истории феодального государства в Германии, М., 1959, стр. 90.

²⁹ აღნიშნული მოვლენებით აღსავსეა შესაბამისი პერიოდის მსოფლიო ისტორია.

ფეოდალური ინგლისის სამეფო ხელისუფლების გაძლიერება მკვეთ-
რად იწყება XII საუკუნის პირველი ნახევრიდან, როცა ტახტზე აღის ჰენ-
რიხ პირველი (1100—1135). მან მთელი რიგი რეფორმების გატარების
შედეგად მოახერხა სახელმწიფო აპარატის ერთგვარი ცენტრალიზაცია.
მაგრამ მისი გარდაცვალების შემდეგ განვითარება-გაძლიერების წინსვლა
შეწყვეტილ იქნა, რადგან ჰენრიხს ვაჟიშვილი არ ჰყავდა, მან სამეფო
ტახტი თავის ქალიშვილს მათილდას უანდერძა. შექმნილი ვითარება გა-
მოიყენა ჰენრიხის ნათესავემა სტეფანე ბლუსელმა, რომელმაც თავის ირ-
გვლივ მყოფი მეფის პოლიტიკით უკმაყოფილო დიდებულები შემოიკრიბ-
ა და ლონდონში თავი მეფედ გამოაცხადა. ინგლისის ფეოდალებმა მერ-
ყეობა იწყეს. ბარონების ერთი ნაწილი მხარს უჭერდა სტეფანე ბლუს-
ელს, ხოლო მეორე მათილდას ემხრობოდა. აუცილებელია შევნიშ-
ნოთ, რომ ფეოდალების ორად დაჭგუფება არ იყო გამოწვეული რომელი-
მე სამეფო კანდიდატისადმი მეტი პატივისცემით ან პირიქით, ბარონები

რა მდგომარეობაა XII საუკუნის მეორე ნახევრის საქართველოში? რა დამოკიდებულებაა მეფესა (გიორგი მესამესა) და დიდგვარიან ფეოდალებს შორის? საკმაოდ დაწინაურებული ჩანს ეკონომიურად და სოციალურად ფეოდალთა ერთი ჯგუფი. ესენი არიან: ამირსპასალარი ივანე ორბელი, ივანე ვარდანის ძე, შოთა ძე ართავაჩოს ძისა, ქართლის ერისთავი სუმბატის ძე, ლიპარტი, მეჯინიბეთუხუცესი ქავთარ ივანეს ძე და სხვ. მათ დაწინაურებას რამდენადმე ხელი შეუწყობთ მეფის წყალობებმა. გიორგი მესამე, „ორბელთა ისტორიის“ ქართული ვერსიის მიხედვით, „თვალღებით უდიდესისა დიდებითა და პატივით აღამაღლებდა მას (ივანე ორბელს, — რ. მ.)“³⁰. იგივე წყაროს მიხედვით „გიორგიმან აიღო ანის ქალაქი... და ყოველი ქუეყანა შირაქისა, და უბოძა ამირსპასალარსა ივანეს, ძესა დიდისა სუმბატ ორბელიანისასა“³¹. ასეთი წყალობების გაღებაში გიორგი მესამე პირველი არ ყოფილა და არც უკანასკნელი. ერთი რამ ცხადია, რომ როდესაც მეფეები წყალობას გასცემდნენ, ეს გარკვეული იძულებით ხდებოდა, რადგან ბოძება ხდებოდა ამა თუ იმ დიდ ფეოდალ-

უპირველეს ყოვლისა თავიანთი უფლებების გაძლიერებითა და სამეფო ხელისუფლების დასუსტებით იყვნენ დაინტერესებული (ეს იქიდანაც ნათლად ჩანს, რომ თითოეული მეფის მომხრე ბარონები სიამოვნებით იცვლიდნენ პატრონებს იმის მიხედვით, თუ ვინ უფრო მეტი მიწით დააჯილდოვებდა მათ). ჩვენ მხოლოდ ამ ერთი ფაქტის მოყვანით ვკმაყოფილდებით, რადგან იგი დამახასიათებელია, ტიპიურია განვითარებული ფეოდალური ქვეყნებისათვის.

³⁰ „ორბელთა ისტორიის“ ქართული ვერსია, საისტორიო მოამბე, 6, თბ., 1952, გვ. 60.

³¹ იქვე, გვ. 59.

ზე მას შემდეგ, რაც ეს უკანასკნელი გარკვეულ ავტორიტეტს მოიპოვებდა მოსახლეობაში. მეფე კი ცდილობდა ასეთი პიროვნება თავის ერთგულებაში ჰყოლოდა, ამიტომ იკლებდა უფლებასა და სიმდიდრესაც და ამა თუ იმ ფეოდალს გადაულოცავდა. ასე რომ, გულუბრყვილობა იქნება იმისი მტკიცება, რომ ესა თუ ის მეფე მხოლოდ პირადი სიმპათიით (მის წინაშე რაღაც დამსახურებისათვის (მხოლოდ თავისი ნებით) და არა შექმნილი ვითარებით, ე. ი. რამდენადმე იძულებით გასცემდა წყალობას და დიდებას.

ჩვენთვის საინტერესო ვითარებაში ივანე ორბელი და მასთან ერთად ფეოდალთა გარკვეული ჯგუფი საკუთარი მცდელობითა და მეფის შემწეობით ეკონომიურად და სოციალურად დაწინაურებულნი არიან და იწყებენ ბრძოლას მათი მდგომარეობის შესაბამისი პოლიტიკური უფლებების მოპოვებისათვის. ამ უკანასკნელს წინ ეღობება ქვეყნის ერთმმართველი — ფეოდალი მეფე, რომელიც თავის მხრივ დაინტერესებულია საკუთარი უფლებების ამაღლებით და შესაბამისად ქვეშევრდომთა (ეს უკანასკნელნი უკვე საკმაოდ ძლიერი არიან) შესაძლებლობების დამცრობით.

ასე რომ, მდგომარეობა მეფესა და ფეოდალებს შორის უკიდურესად გამწვავებულია. ასეთ დაძაბულ ვითარებაში დიდი ფეოდალები ეძებენ საბაბს სამეფო ხელისუფლების წინააღმდეგ ასამხედრებლად. საბაბი მართლაც გამოინახა, დიდებულებმა მეფის წინააღმდეგ ბრძოლის დროშად დემეტრე (დემნა) დავითის ძე აქციეს და მასზე ამოფარებულები იწყებენ ბრძოლას.

რატომ გაკეთდა არჩევანი დემნა უფლისწულზე? ქართუ-

როსი შვილისაგან გამორჩეული ჰყავდა მეფეს. „დიმიტრისა...
ორ ძე ებადესა, რომელთა დავით და გიორგი (ეწოდებოდა
სახელად). მარჩეველი ძისა უმცროსისა მლარ-
წველი მკიცხველი იქმნა, ვითარ ისაკი იაკობისადმი. და ვედ-
რებისა შემასმენელმან ღმერთმან დავითის დღეთა შემცირე-
ბითა სრულ ყო პირველ მამისა. და მამამან ძითურთ ძე ტკბი-
ლი, შემგუარი მამისა, აღამაღლა თავისა თანა ძისა სწორად
მოსაყდრედ გამოაჩინა“...³³.

სომეხი ისტორიკოსი სტეფანოზ ორბელიანი სხვაგვარად
გაღმომგვცემს ამ ამბავს. მისი თქმით, დავით მეხუთემ სიკვდილის
წინ მცირეწლოვანი შვილის დემეტრეს პატრონად დანიშნა გი-
ორგი III და მის სრულსაკოვნებამდე სამეფოს მართვის
საქმედ მას მიიანდო. შემდეგ კი გიორგის დემეტრესათვის უნდა
დაეთმო ტახტი (იხ. სტ. ორბელიანის „ისტორია“). „ორბელთა
ისტორიის“ ქართული ვერსიაც იგივეს გვაუწყებს: გიორგი
მესამეს თავისი გამეფების სურვილი გვიან გაუმხელია და
თითქოს დაურწმუნებია დიდებულები მის მიერ სამეფო ტახ-
ტის დაკავების დროებითობაზე³⁴.

ყველა დასახელებული განხილული წყარო თვალნათლივ
გამოხატავს იმ სუბიექტურ დამოკიდებულებას საკითხისადმი,
რომლითაც თითოეული მათგანი გიორგი მესამის მიმართ იყო
გამსკვალული. „ისტორიანი და აზმანი შარავანდედთანის“ ავ-
ტორი საქართველოს მეფის აპოლოგეტია. იგი ყოველგვარად

³³ ქართლის ცხოვრება, II, გვ. 3.

³⁴ „ორბელთა ისტორიის“ ქართული ვერსია, საისტორიო მოამბე, 6,
1952, გვ. 59.

ცდილობს გაამართლოს გიორგი მესამის მეფედ კურთხევის აქტი (თუმცა ეს ფეოდალური ქვეყნისათვის დაუშვებელი იყო). ეს ბუნებრივია. სხვაგვარი დამოკიდებულება საკითხისადმი ფეოდალური ისტორიოგრაფიისათვის უცხოა. თვით ისტორიები, ალბათ, შესაბამის მეფეთა მითითებით და ზედამხედველობით იქმნებოდა და რა გასაკვირია, რომ ბევრი ფაქტი შელამაზებულად იყოს წარმოდგენილი, ან კიდევ ფაქტებს თავისებური შეფასება ჰქონდეს მიცემული. ამ გარემოებას იმიტომ ვუსვამთ ხაზს, რომ, ჩვენი აზრით, დემეტრე პირველისა და დავით მეხუთის დამოკიდებულების სახით საქმე გვაქვს არა მამაშვილს შორის არსებულ შემთხვევით უთანხმოებასთან და შვილის არასწორი (ან უგვანო) მოქმედების გამო განაწყენების შედეგად მამის მიერ მიღებულ გადაწყვეტილებასთან (რომ მისი შთამომავალი — ტახტის კანონიერი მემკვიდრე არ გაემეფებინა), არამედ რთულ ვითარებასთან, რომელიც შეიძლება პირადულიდან იღებდეს სათავეს (ეს საერთო დამახასიათებელი მოვლენაა ფეოდალიზმის დროს), მაგრამ მას შორის სცილდება და მწვავე სოციალურ შინაარსს იღებს.

ისტორიული საბუთებიდან ირკვევა, რომ დემეტრე პირველს მისმა შვილმა დავითმა არაერთი უსიამოვნება მიაყენა. როგორც ჩანს, იგი გრძნობდა მამის სიმპათიას უმცროსი შვილისადმი და ყველა ღონეს ხმარობდა, რათა დემეტრესთვის ხელი შეეშალა მისი მიზანდასახულების შესრულებაში. დავითი აქტიურად იბრძვის ტახტის ხელში ჩაგდებისათვის, რისთვისაც შეთქმულებებიც კი მოაწყობს საქართველოს მეფის წინააღმდეგ.

სომეხ ისტორიკოსს ვარდანს მოთხრობილი აქვს, რომ

1130 წელს „უფლისწულს და ივანე აბულეთის ძეს უნდოდათ დემეტრე (მეფისა) და თავის ძმის მოკვლა“³⁵. მაგრამ ივანეს მამას — აბულეთს დაუშლია. ეს ამბავი მეფის მომხრეებს შეუტყვიათ და ორივენი დმანისის ციხეში დაუმწყვდევიათ. ვარდანის შემდეგი თხრობის მიხედვით ეს უფლისწული დემეტრეს ძმაა³⁶, რაც მთლად სწორი არ უნდა იყოს. აკად. ივ. ჯავახიშვილმა იმთავითვე შეიტანა ეჭვი ამ ცნობის სისწორეში და წამოაყენა მოსაზრება იმის შესახებ, რომ უფლისწული დემეტრე პირველის ძე დავითი უნდა იყოს, რომელმაც ივანე აბულეთის ძესთან ერთად გადაწყვიტა მოკვლა „მეფისა (დემეტრესი) და ძმის (გიორგისი)“³⁷. მაგრამ ივ. ჯავახიშვილი თვითონვე არ ემხრობოდა ბოლომდე ამ მოსაზრებას იმის გამო, რომ ვარდანის მიხედვით დამნაშავე უფლისწულს თვალები დასთხარეს. დავით დემეტრეს ძეს კი უსინათლოდ არც ერთი მემატინე არ იხსენიებს³⁸.

მიუხედავად ამისა, ჩვენი აზრით, იმის ვარაუდი, რომ ვარდანის მიერ მოხსენიებული უფლისწული — დავითია, სწორია, რადგან დავითის შეთქმულების ფაქტი დემეტრე მეფის წინააღმდეგ თამარის ისტორიკოსსაც აქვს მოხსენებული თხზულებაში „ისტორიანი და აზმანი შარავანდედთანი“³⁹, ამის გარდა ყურადსაღებია ერთი გარემოებაც. სომეხი მემატინის

35 ვარდანი, ისტორია, გვ. 160—161.

36 იქვე.

37 ი. ჯავახიშვილი, ქართველი ერის ისტორია, II, თბ., 1965, გვ. 224.

38 იქვე.

39 ქართლის ცხოვრება, II, გვ. 18.

ვარდანის სიტყვით, 1132 წელს დემეტრე მეფემ ივანე აბულეთის ძე ვერაგულად მოაკვლევინა⁴⁰. ხოლო მისი შვილი თირქაში ამირთ-ამირა შაპი-არმენთან წავიდა, მისგან საგამგეოდ არშარუნის ქვეყანა მიუღია და იქიდან „დიდის თავგამოდებით აოხრებდა საქართველოს“⁴¹. დემეტრე მეფეს მაინც მოუხერხებია თირქაშის ხელში ჩაგდება და საპყრობილეში ჩაუმწყვდევია. ხაზი უნდა გაესვას იმ გარემოებას, რომ როგორც კი მიიტაცა (ამის შესახებ ქვემოთაც გვექნება ლაპარაკი) სამეფო ტახტი დავით დემეტრეს ძემ, სწრაფად გაათავისუფლა მამის მიერ საპყრობილეში ჩამწყვდეული თირქაში და ამირსპასალარად დანიშნა. დავითის ასეთი მოქმედება გვაფიქრებინებს, რომ ივანე აბულეთის ძე (თირქაშის მამა) თავის შვილთან ერთად სწორედ მის მოკავშირედ გამოდიოდა ტახტის მიტაცებისათვის საქართველოს მეფის წინააღმდეგ ბრძოლაში. სამაგიერო მადლიერმა დავითმა ივანეს შვილს ერთგულ თირქაშს მიუზღო (ივანე ცოცხალი აღარ იყო)⁴².

ამგვარად, ეს ფაქტიც გვაფიქრებინებს, რომ სომეხ მემ-

40 დემეტრე მეფის მიერ ივანე აბულეთის ძის სიკვდილით დასჯას ადასტურებს ლაშა-გიორგის დროინდელი მემკვიდრე: „დემეტრე აბულეთის ძესა ივანეს თავი მოჰკუთნა ჩხერეს მერეს მეოცესა წელიწადსა მეფობისა მისისასა, და მეტებთა დადვა ფიცის არ გატეხისათვის (ქართლის ცხოვრება, I, თბ., 1955, გვ. 367). აქ, როგორც ვხედავთ, სხვაობაა თარიღებში. ვარდანი მიიჩნევს ივანე აბულეთის ძის დასჯის თარიღად 1132 წელს, ხოლო ქართველი მემკვიდრე 1125+20 („მეოცესა წელიწადსა მეფობისა მისისასა“) 1145 წ. (1125 წ. დემეტრე გამეფდა).

41 ვ ა რ დ ა ნ ი, ისტორია, გვ. 161—162.

42 ი ქ ვ ე, გვ. 165.

ტიანეს ვარდანს საუბარი აქვს სწორედ დავითის (უფლისწულის) გამოსვლაზე დემეტრე პირველის წინააღმდეგ.

თ. ჟორდანიას მიერ ქრონიკებში მოტანილი ერთი კვინკლოსი გვაუწყებს, რომ „ქკსა: ტო: დასაბამითგან: ხლნდ: აქაღთ დ—ს გაადგა“⁴³. ე. ი. „ქორონიკონსა ტო (370) დასაბამითგან ხლნდ (6754) აქა დავით დემეტრეს გაადგა“-ო. უფლისწულის განდგომა დემეტრე მეფის წინააღმდეგ უტყუარი ფაქტი ჩანს, რადგან ამაზედ საგანგებოდ მიუთითებს თამარ მეფის ისტორიკოსიც — დავითმა („ღალატსა და განდგომილებსა შინა“) ამოსწყვიტაო დიდებულები, „რომელნიმე ექსორია-ქმნითა, რომელნიმე სიკუდილითა და რომელნიმე განპატიცებითა“⁴⁴.

როგორც ჩანს, არავითარი ხერხი და მცდელობა არ დაუკლია დავითს, რომ სამეფო ტახტს დაპატრონებოდა. თ. ჟორდანიას დავითის ყველა სხვა ხრიკებთან ერთად ისიც აქვს მითითებული, რომ იგი მეფის ერთგულების სხვადასხვა გზით მოწამლვისგანაც კი არ იხევდა უკან⁴⁵.

დავით დემეტრეს ძის გამოსვლა თარიღდება 1154—1155 წლებით. შეთქმულ უფლისწულს თავისი ერთგული და მეფის მოწინააღმდეგე დიდებულების შემწეობით დემეტრე იძულებით ბერად შეუყენებია — „შეიპოსა ჩოკა და იკურთხა სქემითა“⁴⁶ (დემეტრე, — რ. მ.). სამეფო ტახტს იკავებს დავით

43 თ. ჟორდანიას, ქრონიკები, 1892 წ., გვ. 250—251.

44 ქართლის ცხოვრება, II, გვ. 18.

45 თ. ჟორდანიას, ქრონიკები, I, გვ. 252.

46 ლაშა-გიორგის დროინდელი შემატანე, ცხოვრება დემეტრე მეფისა, ქართლის ცხოვრება, I, გვ. 366.

დემეტრეს ძე, რომელიც იწყებს საკუთარი პოლიტიკის გატარებას, რაც პირველ ყოვლისა დემეტრეს მომხრეების დასჯასა და თავისი ერთგულების დაწინაურებაში გამოიხატა (თირქაშის შესახებ ჩვენ ვთქვით ზემოთ).

ბერად აღკვეცილი დემეტრე სავარაუდებელია, რომ ყოველგვარად იბრძოდა შვილის წინააღმდეგ. ამას ნათლად ადასტურებს „ისტორიანი და აზმანი შარავანდედთანი“ — „მარჩეველი ძისა უმცროსისა მლარწველი მკიცხველი იქმნა, ვითარი საკი იაკობისადმი. და ვედრებისა შემასმენელმან ღმერთმან დავითის დღეთა შემცირებითა სრულ ყო პირველ მამისა“⁴⁷. დემეტრე თურმე ღმერთს ევედრებოდა ურჩი შვილისგან ხსნას და, როგორც მემატთანე ამბობს, ღმერთსაც შეუსმენია დემეტრეს ვედრება და დავითისთვის დღენი შეუმცირებია — „იმეფა ექუს თუე და მოკუდა“⁴⁸.

ტახტი რომ მიტაცებით ჰქონდა დავითს ხელში ჩაგდებულნი, იქიდანაც ჩანს, რომ მისი გარდაცვალებისთანავე დემეტრემ ბერის ჩოხა გაიხადა და სამეფო საჭეს დაეუფლა. ამასთანავე „ძე ტკბილი, შემგუარი მამისა, აღამაღლა, თავისათანა და ძისა სწორად მოსაყდრედ გამოაჩინა“⁴⁹.

ახლა ვნახოთ, თუ რამდენად იყო იმდროინდელ საქართველოში შესაძლებელი გიორგი მესამის გამეფება. როგორც ზემოთაც აღვნიშნეთ, ქართული ფეოდალური სამართლის მიხედვით, სამეფო უფლების დამკვიდრება საქართველოში XI

47 ქართლის ცხოვრება, II, გვ. 3.

48 ქართლის ცხოვრება, I, გვ. 366.

49 ქართლის ცხოვრება, II, გვ. 3.

საუკუნიდან მოყოლებული პირდაპირ მემკვიდრეობასა და პირშობობაზე იყო დამოკიდებული. სამეფო ტახტის მემკვიდრეობის ეს წესი ქვეყანაში მტკიცე ნორმად იყო დადგენილი. აი მაგალითად, სრულად საქართველოს მეფეთა სია:

ბაგრატ III ბურზინის ძე 975—1014

↓
გიორგი I 1014—1027

↓
ბაგრატ IV 1027—1072

↓
გიორგი II 1072—1089

↓
დავით IV, აღმაშენებელი 1089—1125

↓
დემეტრე I, 1125—1156

ამგვარად, გურგენიდან მოყოლებული დემეტრე პირველის ჩათვლით მემკვიდრეობის მიღება სამეფო ტახტზე ტრადიციული ფეოდალური წესით ხდებოდა.

ჩვენ საგანგებოდ გვინდა ყურადღება გავამახვილოთ დავით აღმაშენებლის 1125 წლის ანდერძზე. ეს დოკუმენტი მეტად მნიშვნელოვანია ჩვენთვის საინტერესო საკითხის გარკვევის თვალსაზრისით. დავით აღმაშენებელი თავისი მოღვაწეობით სამეფო ტახტის მემკვიდრეობის ძველთაგანვე არსებული წესის მიმდევრად გვევლინება (მან სამეფო ტახტზე აიყვანა თავისი უფროსი ვაჟი დემეტრე), თუმცა 1125 წლის ანდერძში რამდენადმე განსხვავებული მოსაზრება აქვს წამოყენებული.

დავით აღმაშენებლის ანდერძის ის ნაწილი, რომელიც ტახტის მემკვიდრის — დემეტრესადმია მიმართული, მიგვანიშნებს, რომ საქართველოს მეფემ ტახტის მემკვიდრეობის არსებული წესის შეცვლა გადაწყვიტა. მივმართოთ ანდერძის ტექსტს: „...მივანდუნე შკლნი და დედოფალნიცა, შუამდგომლობითა ლუთისათა, რათა ძმა მისი გაზარდოს და თუ ინებოს ღმერთმან და ვარგისოს ცუატა, შემდგომად მისსა მეფე ჰყოს მამულსა ზედა“⁵⁰.

როგორც ვხედავთ, დავით აღმაშენებელი უშვებს უმცროსი შვილის (ამ შემთხვევაში ცუატას, იგივე ვახტანგის) გამეფების შესაძლებლობას. დავით აღმაშენებლის აღნიშნულმა ანდერძმა (საანდერძო განკარგულებამ) არსებითი (რევოლუციური) ცვლილება შეიტანა სამეფო ტახტის მემკვიდრეობის მანამდე არსებულ ტრადიციულ წესში.

განვითარებული ფეოდალიზმის ეპოქაში სამეფო ტახტის მაძიებელს პირადი ღირსებების წინაპლანზე წამოწევა და ამ თვისებებისათვის გადამწყვეტი მნიშვნელობის მინიჭება (ტახტის პრეტენდენტებს შორის) უდიდესი მნიშვნელობის მოვლენა იყო, რადგან ამ აქტმა ფაქტიურად განსაზღვრა XII საუკუნის საქართველოს სამეფო ტახტისათვის მებრძოლი სოციალური ფენების იდეოლოგია და ფეოდალური საქართველოს პოლიტიკური ცხოვრების ერთ-ერთ მნიშვნელოვან საფუძვლად იქცა.

დავით აღმაშენებლის ანდერძიდან ჩანს, რომ დემეტრე პირველმა ტახტი მიიღო არა მხოლოდ იმიტომ, რომ იგი უფ-

⁵⁰ ანდერძი წმინდისა მეფისა დავით აღმაშენებლისა, თ. ყორღანია, ქრონიკები, II, თბ., 1897, გვ. 51.

როსი შვილი იყო საქართველოს მეფისა, არამედ იმიტომაც რომ იგი იყო „სიბრძნითა სიწმინდითა, ახოვნებითა და სიმხნეთა უმჯობესი ჩემსა“ (დავით აღმაშენებელზე უმჯობესი,— რ. მ.)⁵¹.

დავით აღმაშენებელი თავის უმცროსი შვილის გამეფებასაც მას შემდეგ მოითხოვს, თუ მას სრულასაკოვნებასთან ერთად სამეფო ტახტის მფლობელისათვის საჭირო ღირსებები აღმოაჩნდება — „...თუ ინებოს ღმერთმა და ვ ა რ გ ი ყ ო ს ც უ ა ტ ა, შ ე მ დ გ ო მ ა დ მისსა მეფე ჰყოს მამულსა ზედა“⁵².

ამგვარად, დავით აღმაშენებელმა, მეფეთა შორის პირველმა შეცვალა სამეფო ტახტის მემკვიდრეობის წესი. ცვლილება, მართალია, ნაწილობრივი ხასიათისა იყო, მაგრამ მაინც მნიშვნელოვანი, რადგან იგი პირველი შემთხვევა იყო, როგორც აღვნიშნეთ, IX საუკუნიდან მოყოლებული დავით აღმაშენებლის ჩათვლით.

იბადება კითხვა, დავით აღმაშენებლის 1125 წლის ანდერძში დადგენილ ახალ სამემკვიდრეო წესს ჰქონდა ზოგადი ხასიათი თუ კერძო მნიშვნელობის ნორმას წარმოადგენდა? თვით ანდერძის ანალიზს თუ შევჯერებთ იმ ისტორიულ მოვლენებთან, რაც დავით აღმაშენებლის მოღვაწეობის შემდგომ

51 თ. უ ო რ დ ა ნ ი ა, ქრონიკები, იქვე.

52 ბუნებრივია, სამეფო ტახტის სამემკვიდრეო წესის შეცვლა მხოლოდ დავით აღმაშენებლის, როგორც პიროვნების სურვილი არ იქნებოდა. იგი XII საუკუნის საქართველოში არსებული გამაფრებული შინაკლასობრივი ბრძოლის პროდუქტია და გამოხატავს მაშინ არსებული კლასობრივი ძალების შესაბამის თანაფარდობას.

პერიოდში მოხდა, შეიძლება დავასკვნათ, რომ ახლად დადგენილი სამემკვიდრეო წესი არის კერძო ხასიათისა (იგი კონკრეტულ პიროვნებას ცუტას შეეხება), და იგი არ წარმოადგენს შემდგომში სამეფო ტახტის მემკვიდრეთა განსაზღვრის ნორმას. ამას ისიც ადასტურებს, რომ დემეტრე პირველს, დავით აღმაშენებლის მემკვიდრეს გაუჭირდა ამ ნორმის ცხოვრებაში გატარება. უფრო ზუსტად რომ ვთქვათ, დავით აღმაშენებლის ანდერძით დადგენილი წესი დემეტრე პირველის დროს ძალაში აღარ არის. და მას შემდეგაც კი, როცა დემეტრე ამარცხებს დავითს⁵³ და ხელმეორედ იღებს სამეფო ძალაუფლებას ხელში, იგი იძულებულია თავის უმცროსი ვაჟი გიორგი („ძე ტკბილი“) აღამაღლოს „თავისა თანა და ძისა სწორად მოსაყდრედ“ გამოაჩინოს⁵⁴. ე. ი. გიორგი (რაკი იგი უმცროსი შვილია) საჭიროებს გარკვეულ ამაღლებას მეფის დონემდე, რათა იგი მეფის „ძისა სწორი“ გახდეს. არც ისაა შემთხვევითი, რომ დემეტრე „მოსაყდრედ“ (ე. ი. თანამმართველად) ისვამს გიორგის. ყოველივე ამ მოქმედებით დემეტრე პირველმა გარანტირებული გახადა მისი უმცროსი შვილის გიორგის სრული უფლება ფეოდალური საქართველოს სამეფო ტახტზე. დემეტრეს მოკავშირედ, მხარისდამჭერად ამ რთულ ვითარებაში ალბათ მისი უმცროსი შვილი გიორგი გამოდიოდა—„ძე ტკბილი შემგუარი მამისა“. თავისთავად დე-

⁵³ სომეხი ისტორიკოსის ვარდანის ცნობით, დავითი მოკლულ იქნა დემეტრესთან შეთანხმებით სუმბატ და იოანე ორბელიანთა ხელით, თითქოს იმიტომ, რომ ორბელიანთა ხელისუფლება — ამირსპასალარობა დავითმა თირქაშს — ივანე აბულეთის ძის შვილს გადასცა.

⁵⁴ ქართლის ცხოვრება, II, გვ. 3.

მეტრე—გიორგის მიერ შესრულებული აქტი გიორგის გამეფებისა არსებულ სინამდვილეში პროტესტის ნიშნით გატარდა. ეს მოასწავებდა დემეტრე—გიორგის ბანაკის გამარჯვებას.

ასე რომ, ერთი მხრივ, დავით მეხუთესა, ხოლო მეორე მხრივ, დემეტრე პირველ—გიორგის შორის ურთიერთობა სამეფო ტახტისათვის ბრძოლის ნიშნით წარიმართა და მწვავე შინაკლასობრივი ბრძოლის ელფერს ატარებდა.

რაც შეეხება სომხურ წყაროებს, ესენიც ფართო მასშტაბით ატარებენ სუბიექტურ ხასიათს იმ განსხვავებით, რომ მხარში უდგანან და ამართლებენ ამბოხებულთა მოქმედებას.

დაუჯერებელია იმის მოხსენიება, რომ დემნა უფლისწული არ გამეფდა მცირეწლოვანობის გამო. როგორც ზემოთ ვნახეთ, გიორგი მესამე დემეტრე პირველის მეფობაშივე გამეფდა (ეს თავისთავად აბათილებს იმ სომხური წყაროების ვერსიას, თითქოს იგი დემეტრეს გარდაცვალებიდან ერთი თვის შემდეგ გამეფდა). დაუჯერებელია ისიც, რომ თითქოს დიდებულებმა დაუჯერეს გიორგის, რომ იგი ცოტა ხნით იმეფებდა—დემნას სრულწლოვანებამდე. წყაროების მიერ დემნას ტახტისმამოძიებლობის დასახელება ამბოხების მიზეზად, უსუსური, რადგან აჯანყება 1177 წ. მოხდა, როცა დემნა სულ ცოტა ოცდაორი წლის მაინც უნდა ყოფილიყო (დავით V 1155 წელს გარდაიცვალა), ხოლო თუ ჩვენ დავუშვებთ, რომ მისი შვილი დემეტრე (დემნა) მის გარდაცვალებამდე ერთი წლით ადრე ან უკიდურეს შემთხვევაში, გარდაცვალების წელს მაინც უნდა დაბადებულიყო (უფრო გვიან, ბუნებრივია, გამორიცხულია), ამ შემთხვევაშიც კი იგი ორბელიანთა გამოსვლის დროს იქნებოდა (1177—1155=22 წლისა). ხომ არ არის ძალზე დიდი

წელი სრულსაკონებისათვის, ნუთუ მანამდე არ შეიძლება სრულწლოვნად ჩათვლილიყო საქართველოს ტახტის მემკვიდრე? ხომ არის ცნობილი საქართველოს ისტორიაში, რომ გაცილებით უფრო ახალგაზრდა ასაკში იკავებდნენ სამეფო ტახტს? (გავიხსენოთ ბაგრატ IV, დავით აღმაშენებელი). მაშ რაღა დასაჯერებელია „ორბელთა ისტორიის“ ქართული ვერსიის ის ნაწილი, სადაც ხაზგასმულია „...რამეთუ იმეფა გიორგი წელსა ოცდაერთსა და ოდეს მოიწია ჰასაკად დემნა“⁵⁵. რას უნდა მიეწეროს დემნას ასეთი ნაგვიანევი „ჰასაკად მოწევა“? ხომ არ იყო იგი რაიმე მძიმე სენით შეპყრობილი (თუ ასეა, მაშინ ბევრი საკითხი უნდა მოიხსნას). მართებულად შენიშნავს ივ. ჯავახიშვილი იმის შესახებ, რომ დემნას ივანე ორბელის, ქვეშევრდომის ქალი ჰყავდა ცოლად⁵⁶ და არა სამეფო გვარის ასული (შეიძლება ამგვარ ქორწინებაში შორსგახედული გიორგი მესამის ხელიც ერიად), რაც მეფობის მოსურვე (თუკი ეს ასე იყო) უფლისწულისთვის შეუწყნარებელ აქტს წარმოადგენდა.

ამგვარად, დემნა—ივანე ორბელის აჯანყების მიზეზების ამსახველი სომხური წყაროები მემამბოხეებისადმი თავიანთი მიკერძოების გამო რამდენადმე სცოდავენ ფაქტების შეფასებაში.

ქართული და სომხური ისტორიული წყაროების შეჯერებისა და გაანალიზების შედეგად, შეიძლება მტკიცედ დავასკვნათ, რომ დემნა უფლისწულის გამეფების საკითხი სრუ-

⁵⁵ „ორბელთა ისტორიის“ ქართული ვერსია, გვ. 60.

⁵⁶ ივ. ჯავახიშვილი, ქართველი ერის ისტორია, II, 1965, გვ. 243.

ლიადაც არ ყოფილა აჯანყების მიზეზი. ეს მომენტი ფაქტიურად იყო საბაზი, რომელსაც ეფარებოდა მსხვილ ფეოდალთა სურვილ-ზრახვები და მოქმედება. თვით დემნა აჯანყების ძალზე პასიური მონაწილე ჩანს. აი, რას აცხადებს ლაშა-გიორგის დროინდელი მემატიანე: „ოდეს ორბელნი უკუადგეს გიორგი მეფესა, იგი (დემეტრე, — რ. მ.) თ ა ნ ა უ კ უ ი ტ ა ნ ე ს და ლორეს შედგეს“⁵⁷. მივმართოთ სომეხ ისტორიკოსს დავით ქობაირელს: „ორბელემა — ივანე სპასალარმა, მისმა ძმამ ლიპარიტმა, მათმა შვილებმა და ნათესაებმა გადაიბირეს იმავე მეფის (გიორგი III, — რ. მ.) ძმისწული, მოიყვანეს აგარაკის სიმაგრეში და გაამეფეს“⁵⁸.

თვით გიორგი მესამეც ასეთ შეფასებას აძლევს დემნას განდგომას ერთ თავის სიგელში — „ოდეს ბირებითა და განზრახვითა ეშმაკისათთა შეითქუეს ვიეთნიმე მეფობისა ჩუენისა დიდებულნი და აზნაურნი ორგულობისა ჩუენისათვის და ძმისწული ჩუენი გაგუიყენეს“...⁵⁹.

ამასთანავე თუ გავიხსენებთ იმას, რომ დემნა ერთ-ერთი პირველი მიუვიდა საქართველოს მეფეს და პატიება სთხოვა, ნათელი ხდება, რომ დემნა უფლისწულს აჯანყების გამოწვევაში მნიშვნელოვანი როლი არ შეუსრულებია.

⁵⁷ ქართლის ცხოვრება, I, გვ. 367.

⁵⁸ დავით ქობაირელი, მოსახსენებელი, კრებული — საქართველო რუსთაველის ხანაში, 1966, გვ. 262.

⁵⁹ აღნიშნული სიგელი გამოქვეყნებული აქვს თ. ჟორდანიას. იხ. ჟრონიკები, წ. I, თბ., 1893, გვ. 264—266. ჩვენ ვსარგებლობთ თ. ბარნაველის მიერ ახლებურად წაკითხული ტექსტით. იხ. თ. ბარნაველი, უფლისწულ დემნას ამბოხების თარიღისათვის, საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმის მოამბე, ტ. XIX—A და XX—B, გვ. 113.

აჯანყების ძირითადი მიზეზი იყო ეკონომიურად დაწინაურებული და გაძლიერებული ფეოდალების ბრძოლა პოლიტიკური უფლებების გაზრდა-გაფართოებისათვის. ამ საკითხის მოგვარება კი პირდაპირ ეწინააღმდეგებოდა სამეფო ხელისუფლების ინტერესებს, რადგან მიმართული იყო ცენტრალიზებული ფეოდალური სახელმწიფოს მმართველი ორგანოების უფლებათა დამცრობისაკენ (და, რა თქმა უნდა, საკუთარი უფლებების გაზრდის ხარჯზე).

ამაზე დავით ქობაირელიც სწორად მიუთითებს: „ქართველთა ქვეყნის დიდებულებს დიდი ხანია განზრახული ჰქონდათ მეფისაგან განდგომა და გამოძებნეს კიდევ შესაფერისი დრო თავიანთ ძველ ბოროტზრახვათა განსახორციელებლად“⁶⁰.

მოკლედ შევჩერდეთ აჯანყების თარიღზე. თითქმის ყველა მემატიანე ჩერდება ამ საკითხზე.

ლაშა-გიორგის დროინდელი მემატიანე:

„ოდეს ორბელნი გადგეს, ქრონიკონი იყო სამას ოთხმოცდაჩვდმეტე“⁶¹ (1177 წელი).

აფხაზთა ქრონიკა:

ქკს (ქორონიკონსა, — რ. მ.). ტქც (398, ე. ი. 1178 წელს): დასაბამითგან ხლზგ (ე. ი. 6782—5604=1178 წ.) აქა დ^რტე (დემეტრე, — რ. მ.) გადგა და ორბელნი დახოცნეს⁶².

დავით ქობაირელი:

⁶⁰ დ ა ვ ი თ ქ ო ბ ა ი რ ე ლ ი, მოსახსენებელი, გვ. 262.

⁶¹ ქართლის ცხოვრება, I, გვ. 367.

⁶² თ. ე ო რ დ ა ნ ი ა, ქრონიკები, I, თბ., 1892, გვ. 260.

„აქამდე ერთი წლით ადრე (1178 წელს, — რ. მ.) ლის ახალი კვირის პირველ საათზე დაბნელდა მზე და შფოთის ნიშნებიც გამოჩნდა: მეფის კარავი გაიპო“⁶³.

სტეფანოზ ორბელიანი:

„1177 წელს საქართველოში ატყდა ამბოხება და ორბელიანთ გვარეულობა ამოსწყვიტეს“⁶⁴.

ორბელთა ისტორიის ქართულ ვერსიაში ასევეა შეტანილი: „ხოლო რიცხუსა სომხურსა ქკვ (1177 წ.) აღსდგა შფოთი სამეფოსა შინა საქართველოსასა და სრულიად აღიფხურა სახლი ორბელიანთა“⁶⁵.

ივ. ჯავახიშვილი, დაეყრდნო რა ლაშა-გიორგის დროინდელი მემატრიანისა და სტეფანოზ ორბელიანის ცნობებს, აჯანყების თარიღად 1177 წელს მიიჩნევს⁶⁶. ქართულ ისტორიოგრაფიაშიც სწორედ ეს თარიღია მიჩნეული აჯანყების დაწყების დროდ⁶⁷ და იქნება არც იყოს საჭირო ამ საკითხზე დამატებით შეჩერება, მაგრამ აქა-იქ ჯერ კიდევ გვხვდება სხვა მოსაზრებებიც (ზოგი ისტორიკოსი სთვლის, რომ აჯანყება 1178 წელს დაიწყო) და ამიტომ ვფიქრობთ, რომ ზედმეტი არ არის აღნიშნულ პრობლემაზე ყურადღების გამახვილება.

საქმე ისაა, რომ აჯანყების თარიღად 1177 წელს ასახელებენ ლაშა-გიორგის დროინდელი მემატრიანე („ცხოვრება გი-

63 და ვ ი თ ქ ო ბ ა ი რ ე ლ ი, მოსახსენებელი, გვ. 262.

64 თ. ე ო რ დ ა ნ ი ა, ქრონიკები, I, გვ. 260.

65 „ორბელთა ისტორიის“ ქართული ვერსია, საისტორიო მოაპზე, 6, გვ. 60.

66 ივ. ჯ ა ვ ა ხ ი შ ვ ი ლ ი, ქართველი ერის ისტორია, 11, გვ. 242.

67 ნ. ბ ე რ ძ ე ნ ი შ ვ ი ლ ი, ვ. დ ო ნ დ უ ა და ს ხ ვ., საქართველოს ისტორია, გვ. 192.

ორგი მეფისა“) და სტეფანოზ ორბელიანი („ორბელთა ისტორია“), ხოლო 1178 წელს — დავით ქობაირელი („მოსახსენებელი“) და აფხაზთა ქრონიკა. იმის განხილვა თუ რომელი წყარო მართებულია, სწორად მიანიშნებს თარიღზე, ერთგვარად რთულია, რადგან ერთი შეხედვით ყველა წყარო დამაჯერებელი ჩანს. ამიტომ საჭიროა კიდევ დამატებითი ცნობის მოძებნა საკითხის დაზუსტებისათვის. ასეთ ცნობას წარმოადგენს სწორედ გიორგი მესამის სიგელი, რომელიც დაწერილია 1178 წელს⁶⁸. აღნიშნული საბუთი ყველაზე მეტად სანდოა იმიტომ, რომ თვით გიორგი მესამის მიერ არის შექმნილი და თანაც აჯანყების დამთავრებისთანავე. მივმართოთ სიგელს:

„წ ე ლ ს ა მ ე ფ ო ბ ი ს ა ჩ უ ე ნ ი ს ა კ ა ს ა, ო დ ე ს ბ ი რ ე ბ ი თ ა და განძრახვითა ეშმაკისათა შეითქუნეს ვიეთნიმე მეფობისა ჩუენისა დიდებულნი და აზნაურნი ორგულობისა ჩუენისათუის და ძმისწული ჩუენი გაგუიყენეს“, ე. ი. სიგელის მიხედვით აჯანყება მომხდარა გიორგის მეფობისა „კა“ წელს (21-ე წელს), ანუ $1156 + 21 = 1177$ წელს. ეს თარიღი აჯანყების დაწყების დროა. აჯანყება რამდენიმე თვეს ვრძელდებოდა (8—9) თვე და იგი 1178 წლის დასაწყისში „ორბელთა ისტორიის“ ქართული ვერსიის მიხედვით, მარტში⁶⁹ დამთავრებულა.

საინტერესოდ წარიმართა აჯანყების მსვლელობა. რო-

⁶⁸ აღნიშნულ სიგელს საგანგებო ყურადღება მიაქცია აჯანყების დათარიღებისათვის თ. ბარნაველმა, იხ. მისი უფლისწულ დემნას ამბოხების თარიღისათვის, მუზეუმის მოამბე, XIX და XXI — გვ. 107—111.

⁶⁹ „ორბელთა ისტორიის ქართული ვერსია“, საისტორიო მოამბე, 6, გვ. 61.

გორც მოვიყვანეთ ცნობა დავით ქობაირელის „მოსახსენებ-
ლიდან“, ქართველთა ქვეყნის დიდებულებს დიდი ხანია გან-
ზრახვა ჰქონიათ — მეფისაგან განდგომა და გამოძებნეს კიდევ
შესაფერისი დრო თავიანთ „ძველ ბოროტ ზრახვათა“ განსა-
ხორციელებლად.

აჯანყების მონაწილეთა შემადგენლობა საკმაოდ ფართოა.
მასში მონაწილეობას იღებს ფეოდალთა დიდი ჯგუფი, რო-
მელსაც სათავეში უდგანან ორბელები (საერთო ხელმძღვანე-
ლობას ივანე ორბელი ახორციელებს): „შერისხდა ღმერთი
ორბელთა და ყოველთა ტომთა და მიმდგომთა მათთა: სამცხე-
თართა, ჰერეთთა, კახეთთა და სადაცა ნათესავი და ნატამალი
მსმენარი მათდა იყო“⁷⁰. ივანე ორბელის გვერდით აჯანყების
მესვეურებად ვხედავთ ივანე ვარდანის ძესა და შოთას ძეს
ართავაჩოს ძისას, რომლებიც „ისტორიანი და აზმანის“ ავ-
ტორს ლალატის „განზრახ-გამგებლებად“ და „შინათგამცემ-
ლებად“ ჰყავს მოხსენიებული; მეამბოხეთა ბანაკშია ქართლის
ერისთავი ლიპარიტ სუმბატის ძე, მეჭინბეთ-უხუცესი ქაე-
თარ ივანეს ძე და ანანია დვინელი... აჯანყებას ფეოდალურ
საქართველოში ფართო რეზონანსი ჰქონდა. მას მიემხრნენ
სარგის მხარგრძელი შვილითა და ძმისწულით, ჯავახნი კახათ
შვილებითურთ, დიდი გამრეკელი, მემნა ჯაყელი, ჰასან კაი-
ნის პატრონი და გრიგოლ ანელი აპირატის ძე. დიდ ფეოდალ-
თა ამ ჯგუფმა აჯანყების გეგმა შეიმუშავა, რომლის მიხედვი-
თაც მათ უნდა აეღოთ ძლიერი ციხე-ქალაქები, გამაგრებუ-
ლიყვნენ და ერთიანი ძალით დაემხოთ გიორგი III. მის ნაცვ-

⁷⁰ ქართლის ცხოვრება, II, გვ. 18.

ლად კი დემეტრე გაემეფებინათ. რა თქმა უნდა, ასეთ შემთხვევაში დემეტრე ფიქტიური მეფე იქნებოდა და მისი სახელმწიფოც დიდ ფეოდალთა ხელში აღმოჩნდებოდა.

აჯანყებულ ფეოდალთა ლაშქარი, სტეფანოზ ორბელიანის ცნობით, 30 000 კაცს აღემატებოდა. აჯანყების დაწყებისას საქართველოს მეფე დედაქალაქში არ ყოფილა. ვარდანისა და სტეფანოზ ორბელიანის მიხედვით, გიორგი III სახატეს იდგა. როგორც კი შეატყობინეს მას ამბოხების შესახებ, სასწრაფოდ თბილისში წავიდა და იწყო ერთგული ლაშქრის შეგროვება. მეფემ მოკლე დროში შემოიკრიბა ირგვლივ თავისი ერთგულები და საკმაო ლაშქარიც შეაგროვა.

აჯანყების მსვლელობა ასე წარიმართა: თავდაპირველად მემამოხეებმა კაიანისა და კაიწონის მეციხოვნეები და მხარეთმმართველები დაითანხმეს მეფის წინააღმდეგ გამოსვლაზე. საჭირო იყო მოსახლეობასაც შეეწყო ხელი აჯანყებულებისათვის⁷¹. აჯანყებულთა შეთანხმების მიხედვით პირველნი შაქის, ჰერეთისა და კახეთის მხარეების მთავრები აჯანყდნენ, ხოლო კაიანისა და კაეწონის მმართველები თავიანთ ციხეებში გამაგრდნენ და მათი მოსაზღვრე მეფის მხარეები აიკლეს⁷². ამის შემდეგ დემნა უფლისწულის, ამ „ახალი მეფის“ მეთაურობით (რომელიც ორბელიანებმა გადაბირებით აგარაკის სიმაგრეში მიიყვანეს და გაამეფეს), იერიში მიიტანეს გიორგი მესამის „საჯდომ სოფელზე“ („პარაპოვი“ დავით ქობაირელის მიხედვით)⁷³ და აიღეს კიდეც.

71 დავით ქობაირელი, მოსახსენებელი, გვ. 263.

72 იქვე.

73 იქვე.

აჯანყებულებმა ყველა თავის თანამზრახველის შეკრება მოინდომეს, რადგან პირდაპირ მეფეზე მისვლა, როგორც ჩანს, ვერ გაბედეს. განზრახვა ერთი იყო — მეფის შეპყრობა. ამ დროს გიორგი III თანდათან იკრებდა ძალას. თავის ლაშქარს დიდ წყალობას შეპირდა (ლაშქრის შემადგენლობაში დვალეთისა და ქართლის მხარის საზღვრებში მყოფი მეომართა ბრბოებიც იყო)⁷⁴ და ივანე ორბელის მამულს მიაშურა. ივარკჰმნა და სასახლეები გადაწვა, შემდეგ კი ამბოხებულთა წინააღმდეგ გაემართა.

აჯანყებულები, ბუნებრივია, თვალ-ყურს ადევნებდნენ გიორგი მესამის ამგვარ გაძლიერებასა და მოქმედებას, რასაც ძალზე შეუშინებია ისინი და მერყეობის საფუძველიც კი გამხდარა. ივანეს მომხრე ბევრ დიდებულს სანანებლადაც კი გაუხდა, რომ მეფის მოწინააღმდეგეთა ბანაკში აღმოჩნდნენ. მერყეობამ შეამბოხეთა შორის გარკვეული განხეთქილება გამოიწვია. დიდებულებმა იწყეს დემეტრე—ივანესგან ჩამოშორება და გიორგი მესამესთან მისვლა. პირველი — დიდი გარეკელი ჩამოშორდა შეამბოხეთა ბანაკს და მეფეს მიუვიდა. მის მაგალითს მიბაძა გრიგოლ ანელმაც. ამის შემდეგ ბევრი დიდებული ჩამოსცილდა განდგომილებს და მეფის მომხრეთა დასს შეუერთდა. გიორგი მესამემ დიდებულები ძალადი პატივით მიიღო, „უზომოსა ნიჭითა განამდიდრებდა და ყოველსავე მამულსა აღუქვამდა მიცემად მათდა“.

გაძლიერებულმა საქართველოს მეფემ „შემყრელმან ლაშქართა თბილისის ქალაქით მიმართა სომხითის მთასა“ თავზარი დასცა შეამბოხებებს („აოტნა, გააქცივნა“).

⁷⁴ დავით ქობაირელი, მოსახსენებელი, გვ. 263.

ივანე ორბელმა შეიტყო თუ არა, რომ მეფე ლაშქრით მის წინააღმდეგ მიემართებოდა, მთელი თავისი ქონება სამ-შვილდის ციხეს შეაფარა („სადაც იყო საუნჯე წინაპართა მის-თა“), რამდენიმე მეციხოვნე დატოვა. თვითონ კი თავისი ჯარით დემნასთან ერთად ლორეს ციხეში გამაგრდა.

დავით ქობაირელის ცნობით, დემეტრე ივანე ორბელის ძმას ლიპარიტს წაუყვანია კაიანის ციხის მიმართულებით. საქართველოს მეფის ბრძანებით მათ დაედევნა „კეთილმსახური თბილისის ამირთმთავარი ქურდი“, მაჰკაბერდთან დაეწია, ბრძოლა გაუმართა, დიდძალი ალაფი წაართვა და უკან გამოაქცია. ცოცხლად მხოლოდ ცხენოსნებს დაუღწევიათ თავი და ლორეს სიმაგრეში მისულან. მეფის ასეთი წარმატება რომ დაინახეს, კაიანის ციხეში გამაგრებულები მას დამორჩილდნენ. ასევე მოიქცნენ ყველა თანამოაზრეებიც⁷⁵.

გაქირვების ქამს ივანე ორბელს ლიპარიტი „ძითა ორითა“ ელტიკოზ ათაბაგთან გაუგზავნია, რათა ამ უკანასკნელს ორბელთა შემწედ ჯარი მოეყვანა (სტ. ორბელიანი). „ისტორიანი და აზმანის“ მიხედვით ივანე ამირსპასალარის ბრძანებით „წარსულ იყვნეს სპარსეთს ქართლის ერისთავი სუმბატის ძე ლიპარიტ, მეჯინიბეთუხუცესი ქავთარ ივანეს ძე, რომელნი-ესე გიორგისაგანვე იყვნეს კელისუფალნი, და ანანია დვინელი: ზოგნი შაპარმენისა, ზოგნი ელდაგუზის ძეთასა“⁷⁶.

თავის დროზე აკად. ნ. ბერძენიშვილმა უარყო ცნობა სტეფანოზ ორბელიანისა დიდებულთა ელტიკოზ (ელდიგუზ) ათაბაგთან გაგზავნის შესახებ და მართებულად მიიჩნია თამა-

⁷⁵ დავით ქობაირელი, მოსახსენებელი, გვ. 264.

⁷⁶ ქართლის ცხოვრება, II, გვ. 19.

რის პირველი ისტორიკოსის მინიშნება იმის შესახებ, რომ დიდებულნი წავიდნენ „ელდაგუზის ქეთასა“. კერძოდ, იგი თვლიდა, რომ აჯანყებულებმა მიმართეს მის უფროს ძეს მუჰამედს⁷⁷. საინტერესოა დავით ქობაირელის მონათხრობი, რომლის მიხედვითაც ივანემ გაგზავნა თავისი ძმა, ლიპარიტი, სამი შვილით (სტ. ორბელიანი ორს იხსენიებს, — რ. მ.) და თავისი უმცროსი შვილიც გააყოლა სპარსთა მხედართმთავარ ხზილთან“ (იგი ელდიგუზის უმცროსი შვილი იყო)⁷⁸.

ასეა თუ ისე, ივანე ორბელის ბანაკი იმცრობოდა და სუსტდებოდა, ხოლო გიორგი III ძლიერდებოდა და თანდათან უფრო და უფრო აქტიურად მოქმედებდა აჯანყებულთა წინააღმდეგ. მან აჯანყებულებს „მოუხუნა ყოველნი სიმაგრენი და ციხენი“. მეამბოხეებს ჩამოშორდა და მეფეს მიუვიდა სარგის მხარგრძელი „შვილითა და ძმისწულითა მისითა“. საქართველოს მეფემ „შეიყვარა და შეიტკბო იგი“. გიორგი III ენერგიულ სამხედრო მოქმედებაზე გადადის, თან დიპლომატიურ მოლაპარაკებასაც ეწეოდა ივანე ორბელთან. მოციქულების პირით იგი შერიგებას სთხოვდა ამბოხებულ ამირსპასალარს, მაგრამ ეს უკანასკნელი არ თანხმდებოდა გარკვეული დათმობების გარეშე. დათმობა კი იმაში უნდა გამოხატულიყო, რომ საქართველოს მეფეს მისთვის უნდა მიეცა ნახევარი სამეფო⁷⁹.

77 ნ. ბერძენიშვილი, ეპიზოდი ფეოდალურ საგვარეულოთა სამამულო ბრძოლიდან XII საუკუნის საქართველოში, თსუ შრომები, ტ. VII, 1938, გვ. 189—200.

78 დავით ქობაირელი, მოსახსენებელი, გვ. 265.

79 იქვე, გვ. 264—265.

გიორგი მესამის მოლაპარაკება შემთხვევითი მოვლენა არ ყოფილა. იგი მთლიანად არ იყო დარწმუნებული ჯარის ერთგულებაში და ამ მოლაპარაკებით ყოველგვარის მოულოდნელობის თავიდან აცილებას ცდილობდა. თანაც, ალბათ, ზედმეტ სისხლის ღვრასაც ერიდებოდა. ხოლო თუ სიტყვით ივანე მასთან მივიდოდა, შემდეგ ყოველგვარად შეიძლებოდა აჯანყების თავკაცთან გასწორება.

ასე რომ, მეფისა და ივანეს მოლაპარაკების პირველი ეტაპი უშედეგოდ დამთავრდა. როგორც სტეფანოზ ორბელიანის თხზულებიდან ირკვევა, თვით ივანეს მომხრე დიდებულებიც მოითხოვდნენ მეფისა და გაგულისებული ამირსპასალარის შერიგებას. მათ წერილიც კი დაუწერიათ ივანესათვის, ისრისთვის მიუბამთ და ისე შეუტყორცნიათ ციხეში. საინტერესოა ამ წერილის შინაარსი:

„დიდო ივანევ ორბელიანო, მჰხნეო ძლიერო და უძლეველო, რომელი ხარ ქუეყანისა მის ჭინეთისაგან მოსრულ და ტომი თვითმპყრობელისა მეფისა. ოდეს მოხვედ ქუეყანასა ამას ქართლისასა, აქა ჰპოვე პატივი უზომო, იყავ მთავარი და თავი სახლისა სამეფოსისა და სპასალარი გიორგისა. აწ უკეთუ გნებავს განსუენება და სიცოცხლე, პატივი სასურველი და განუზომელი მამული შენი, რომელი სჯობს ნახევარსა ქართლისასა, მოვედ და მოართვი ყრმა ეგე, ძე დავითისა დემნა, რომელი იქმნა მიზეზი ბოროტისა შენისა და სხვათა მრავალთა“⁸⁰.

აღნიშნული წერილი ლექსად იყო დაწერილი. ივანე ორბელს ლექსადვე უპასუხია:

⁸⁰ „ორბელთა ისტორიის“ ქართული ვერსია, გვ. 61.

„პოი დიდებულნო, საყუარელნო ჩემნო დიდნო და ძლიერნო, მთავარნო კეთილნო. მე, ივანე ორბელიანმან, აღმოვიკითხე წერილი სწავებისა თქვენისა, გარნა მე არა მომწონს განზრახვა ესე თქუენი, რომელი მოგეწერათ ჩემდა. კაცი, რომელიცა იშვეებს სოფელთა ამათ და დაუტევეებს ბრძანებასა უფლისასა, გარდავალს აღთქმასა, იგი მიიღებს ნაწილი უარისმყოფელისა და უშრეტსა ცეცხლსა შინა დაიწვეება და ეშმაკთა თანა დაედასების. მე კაცი ვარ წარმავალი. ორის დღის პატივისათვის მე ვერა გარდავალ მას, რომელიც აღმითქუამს, და ვერცა უარვყოფ ფიცსა მას საშინელსა...“⁸¹.

რაკი მშვიდობიანი მოლაპარაკებით ვერ მიაღწია სასურველ შედეგს, გიორგი მესამემ ძალას მიმართა. შეკრიბა ჯარი, აჯანყებულებს ლორეს ციხეში მიადგა და ალყა შემოარტყა. დავით ქობაირელის ცნობით, ამ დროს ივანე ორბელს დამხმარე ძალა მოუდიოდა, მაგრამ როცა ამ უკანასკნელთ თვალით უხილავთ გიორგი მესამის ძლევამოსილი ლაშქარი, თავგზა აბნევიათ და ჩუმად უბრძოლველად უკან გაბრუნებულან⁸². მეფის ლაშქარი ციხის ალყის პარალელურად სხვა ციხეებში გამაგრებულებსაც გაუსწორდა და ერთიანად ყველა მორჩილების ხასიათზე დააყენა.

ამგვარად, მიუხედავად იმისა, რომ ლორეს ალყა დიდხანს გაგრძელდა (შვიდ თვეზე მეტხანს) მ უ ჰ ა მ ე დ ფ ე ჰ ლ ე ვ ი ნ — ჯ ე ჰ ა ნ ი ს დახმარებამ აჯანყებულთ მაინც ვერ მოუსწროთ. ეს საკითხი დ. ქობაირელის მიერ ერთგვარად პრიმიტიულად მოწოდებული, უფრო ღრმა და რთულ ვითარებას-

⁸¹ „ორბელთა ისტორიის“ ქართული ვერსია, გვ. 62.

⁸² დ. ქობაირელი, მოსახსენებელი, გვ. 266.

თან უნდა იყოს დაკავშირებული. საქმე ისაა, რომ, როგორც ჩანს, ადერბაიჯანის ათაბაგი, ფრთხილად იქცეოდა. ეს, ბუნებრივია, შორსგახედული დიპლომატიური მოქმედება იყო. მუჰამედი ამბების განვითარებას უდარაჯებდა, რათა იმის მიხედვით წარემართა თავისი საქმიანობა, როგორც ვითარება მოითხოვდა. იგი ცდილობდა უპირველეს ყოვლისა საკუთარი თავისთვის არ მიეყენებინა ზიანი. დაინახა თუ არა მუჰამედმა, რომ ბრძოლა საქართველოს მეფის სასიკეთოდ წარიმართა, ხოლო აჯანყებულები კი მარცხდებოდნენ, თავისი საომარი მოქმედება სამშვიდობო ურთიერთობით შეცვალა⁸³.

ლორის ციხის ალყა თანდათან მძიმე ხდებოდა მემამბოხეთათვის. მეფის ერთგული ლაშქარი „მესხნი, თორელნი, ქართლელნი, სომხითარნი და თვთ ვაზრდილი მისი მეჭინბეთ-უხუცესი ჭიებერი“⁸⁴ მძიმე მარწუხებში აქცევენ მეციხოვნეებს. გიორგი მესამეს მხარს უჭერენ „ყოველნი ჰერნი სრულითა ლეკითა და კავკასითა“⁸⁵.

მეფის მოლაშქრეებმა გამჭირახი მოქმედების შედეგად

⁸³ ათაბაგთან მყოფი ლიბარიტი შვილებით მუჰამედთან დარჩა, რადგან საქართველოში მისასვლელი პირი აღარ ჰქონდა. იგი უცხოებაში გარდაიცვალა. ლიბარიტის შვილებიდან ვლდიგუზი ერანში დარჩა, ივანე კი განძის ამირასთან გადასულა. ეს უკანასკნელი, სტეფანოზ ორბელიანის ცნობით, თამარის დროს მოუყვანიათ საქართველოში და მათი ყოფილი მამულისაგან ორბეთი მიუციათ. მიიჩნევენ, რომ სწორედ ამ ივანესაგან ჩამომავლობენ აწინდელი ორბელნი (იხ. ნ. ბერძენიშვილი, ეპიზოდი ფეოდალურ საგვარეულოთა სამამულო ბრძოლიდან XIII საუკუნის საქართველოში, საქართველოს ისტორიის საკითხები, III, თბ., 1966, გვ. 77).

⁸⁴ ქართლის ცხოვრება, II, გვ. 19.

⁸⁵ იქვე.

შეიპყრეს ივანე ვარდანის ძე და შოთა ძე ართავაჩოს ძისა. ლორეს ციხეში მყოფთა საქმე სულ უკან და უკან მიდიოდა („დაულონოვდეს ლორეს შინა მდგომნი“). ასეთი მდგომარეობის გამო, ბუნებრივია, დიდი არევ-დარევა დაიწყო აჯანყებულთა შორის. თვით დემეტრეს საბელი გადმოუშვია ციხიდან, მისი საშუალებით გამოპარულა და ბიძასთან მისულა⁸⁶. დავით ქობაირელის სიტყვით, დემეტრე „ფარულად ჩამოვიდა ზღუდღეზე გოდრით და მივიდა მეფესთან“⁸⁷. სტეფანოზ ორბელიანი, როგორც ყველა სხვა საკითხს, ამ მოვლენასაც თავისებური ტენდენციურობით გადმოსცემს. მის მიხედვით, დემეტრე (იგი დემნას უწოდებს მას) „უგუხურებითა თვისითა“ შეშინდა, ზღუდიდან გადმოვიდა, მიუვიდა ბიძას, „ფერხქვეშ მოექნა და ევედრებოდა მხოლოდ სიცოცხლისათვის“⁸⁸. მის მხილველ გიორგი მესამეს დიდად გაუხარია და მოციქული გაუგზავნია ივანე ორბელისათვის, თანაც შეუთვალა: ვისთვისაც მებრძოდი, ჩემთან არის და აწი ვისთვისღა ურჩობო. ივანე ორბელი იძულებული გახდა, დათანხმებულიყო მეფის მორჩილებაზე („იკადნიერა ივანემან და მივიდა მეფესთან“⁸⁹).

აქ საინტერესოა ის დეტალი, რომ სტეფანოზ ორბელიანი ხაზგასმით ერთხელ კიდევ მიგვანიშნებს აჯანყების თითქოსდა ძირითად მიზეზზე — დემეტრე უფლისწულს: „რომლისთვისაცა შენ მებრძოდი (ე. ი. დემეტრესთვის, — რ. მ.), აჰა მოვიდა ჩემდა“ და ამით უნდა ერთგვარად მიჩქმალოს ის ზრახ-

⁸⁶ ქართლის ცხოვრება, II, გვ. 20.

⁸⁷ დ. ქობაირელი, მოსახსენებელი, გვ. 266.

⁸⁸ „ორბელთა ისტორიის“ ქართული ვერსია, საისტორიო მოამბე, 6, გვ. 62.

⁸⁹ იქვე.

ვები, რომლებიც დიდ ფეოდალებს ამოძრავებდათ და რის გამოც ფაქტიურად ამბოხება მოეწყო⁹⁰.

„ისტორიანი და აზმანი შარავანდედთანის“ მიხედვით ივანე ორბელი თვითონ არ მისვლია მეფეს, არამედ გამოუსხამოთ ციხიდან — „ამირსპასალარი და სხუანი, რომელნი დარჩეს ციხესა შინა, გამოასხეს“⁹¹. დაეით ქობაირელის მიხედვით „...შევიწროებულნი და ილაჯგაწყვეტილნი პატიების ფიცით დაიმედებულნი, გარეთ გამოვიდნენ და თალხად შემოსილნი გართხმულნი წარუდგნენ მეფეს“⁹².

ამგვარად, ორბელთა ამბოხებამ, რომელიც საქართველოს სამეფო ხელისუფლების, მისი მეფის გიორგი მესამის წინააღმდეგ იყო მიმართული, მარცხი განიცადა. მარცხის მიზეზი ბევრია. ჯერ ერთი, შეამბოხებებს არ ჰქონდათ მკვეთრად ჩამოყალიბებული გეგმა აჯანყებისა.

მეორე, აჯანყების მონაწილეები, მიუხედავად მათ მიერ სტრატეგიული პუნქტების დაკავებისა, ციხეებში გამაგრებისა, იმ ძალასთან შედარებით, რომელიც მეფეს გააჩნდა, სუსტნი იყვნენ.

მესამე, აჯანყების მონაწილეთა შორის არ იყო ერთიანობა, სიმტკიცე, რაც აჯანყების დასაწყისშივე გამოჩნდა.

გარდა ამისა, ორბელებმა ვერც მაშველი ძალა მიიღეს და მომხრეც ბევრი ჩამოშორდათ. ასე რომ, აჯანყება იმთავითვე განწირულად გამოიყურებოდა.

⁹⁰ „ორბელთა ისტორიის“ ქართული ვერსია, საისტორიო მოამბე, 6, 83-62.

⁹¹ ქართლის ცხოვრება, II, გვ. 20.

⁹² დ. ქობაირელი, მოსახსენებელი, გვ. 266.

საქართველოს მეფემ „აილო ლორე და დაიმქირა თავისა თვსათვს“. ისტორიკოსის ცნობით, მტრის შემრისხველი, ზეამაღლებული და მორჭმული გიორგი მესამე წამოვიდა ნაჭარმაგვეს. „ურჩთა და მტერთა მისთა ზედა და შემსგავსებული საქმეთა მათთა მიაგო მისაგებელი“⁹³. ე. ი. საქართველოს მეფემ დანაშაულის შესაფერი სასჯელი მიუზღო ყველას. ივანე ორბელს თვალეზი დასთხარეს. აჯანყების ბევრი მოთავე სიკვდილით დასაჯეს („ორბელნი მეფემან იპყრნა და დახოცნა“)⁹⁴. დემეტრე უფლისწულს თვალეზი დასთხარეს და ამასთანავე დაასაჭურისეს. ამ უკანასკნელი აქტივით გიორგი მესამემ ძირიანად მოსპო მომავალშიც რაიმე გაუგებრობა ტახტის მემკვიდრეობის თაობაზე, რადგან დემეტრე ამიერიდან შთამომავლის გარეშე უნდა გადაშენებულიყო. მისანიშნებელია ის ფაქტიც, რომ დემეტრე უფლისწული მეფეთა საგვარეულო საძვალეში გელათში კი არ დამარხეს, არამედ ვცხეთაში.

გიორგი მესამემ ორბელთა მამულები თავის ერთგულებს (მათ, ვინც შეთქმულთა წინააღმდეგ მეფის მხარეზე იყო) უწყალობა, მათ შორის დიდი ნაწილი — ყიფჩაყს ყ უ ბ ა ს ა რ ს, რომელიც, როგორც ჩანს, ერთგულებასთან ერთად თავისი ღირსებებითაც გამოირჩეოდა. მეფემ იგი ორბელთა სამთავრო პატივში აიყვანა და ს ა ქ ა რ თ ვ ე ლ ო ს ს პ ა ს ა ლ ა რ ა დ დანიშნა. გიორგი მესამემ ასევე „უგვარო“, ადრე „აზნაურის

⁹³ ქართლის ცხოვრება, II, გვ. 20.

⁹⁴ ლაშა-გიორგის დროინდელი მემატეიანე, ქართლის ცხოვრება, I, გვ. 367, სტ. ორბელიანის ცნობით გიორგი მესამემ ამოსწყვიტა ორბელთა „ყოველი თესლი“ და „...საეკლესიო შეჩვენებით დაამტკიცა, რათა მათს (ორბელთა) სახელს არავინ ახსენებდეს და საქართველოში მათგან არავის აბოგინებდნენ“...

ყმობაში ყოფილი“ აფრიდონი დააწინაურა მსახურთ-უხუცესის თანამდებობაზე.

სწორედ ორბელთა აჯანყების ჩახშობის უმაღვე შეასრულა გიორგი მესამემ ფეოდალური საქართველოსათვის რამდენადმე უჩვეულო (იმდენად, რამდენადაც საქართველოს ისტორიამ აქამდე არ იცოდა ქალის მეფობა) აქტი — საქართველოს სამეფო ტახტზე აიყვანა თავისი ქალი თამარი. „განრჩევითა და გამორჩევითა, განგებითა და ვაგონებითა ზენისა მის ხუედრისა შარავანდდეთა მნებებელისათა მეფე იყო თამარ, თანადგომითა ყოველთა პატრიარქთა და ეპისკოპოზთა, დიდებულთა იმიერთა და ამიერთა, ვაზირთა და სპასალართა და სპასპეტთა“⁹⁵.

ამრიგად, საქართველოს სამეფო კარმა, მისმა მეფემ გიორგი მესამემ შესძლო ორბელების თავკაცობით მოწყობილი დიდ ფეოდალთა ამბოხების ცეცხლითა და მახვილით შემუხსრვა, გამოიყენა უკიდურესი დესპოტური ზომები აჯანყების მოთავეთა (პირველ რიგში ორბელთა) და ყველა მონაწილეთა დასჯის მიზნით, რითაც ერთხელ კიდევ გაუსვა ხაზი მეფის ხელისუფლების სიძლიერეს და სხვა დიდ ფეოდალებსაც მეფის წინააღმდეგ გამოსვლის ყოველგვარი ხალისი დაუკარგა. თუმცა აქვე უნდა ითქვას, რომ ბრძოლა მეფესა და დიდგვაროვან ფეოდალებს შორის ამით არ დამთავრებულა. ეს ბრძოლა წითელ ზოლად გასდევს მთელს სივრცეზე ფეოდალური საქართველოს ისტორიას.

---

⁹⁵ ქართლის ცხოვრება, II, გვ. 21.

1177—1178 წლებში დიდგვაროვან ფეოდალთა აჯანყება საქართველოს სამეფო ხელისუფლების წინააღმდეგ მწვავე შიდაკლასობრივი ბრძოლის აშკარა გამოვლინებაა და თვალნათლივ მიუთითებს იმ კლასობრივ ანტაგონიზმსა და სოციალურ წინააღმდეგობებზე, რომლებიც ფეოდალური წყობილებისათვის ჩანასახიდანვე იყო დამახასიათებელი. გარკვეული ოპოზიციისაა შექმნილი ფეოდალიზმის წინააღმდეგ ერთის მხრივ, იმ გლეხთა მასების მიერ, რომლებიც მძიმე ექსპლოატაციას განიცდიან «В средние века борьба свободного крестьянства против все более и более опутывающего его феодального господства, сливается с борьбой крепостных и зависимых крестьян за полное уничтожение феодального гнета»⁹⁶, ხოლო, მეორე მხრივ, თვით გაბატონებული კლასის (ფეოდალების) შიგნით არსებული წინააღმდეგობების გამო. («Революционная оппозиция феодализму проходит через все средние вековье»)⁹⁷.

სწორედ ფეოდალური წეს-წყობილების წიაღში წარმოიშვა ორბელიანთა თაოსნობით აჯანყება, რომლის გამომწვევი მიზეზიც თვით წყობილების არსში მდგომარეობდა. ქართულმა ისტორიოგრაფიამ ეს აჯანყება დემნა უფლისწულის სახელით მონათლა, რაც მართებული არ არის. როგორც ზემოთაც

⁹⁶ Ф. Энгельс, Крестьянская война в Германии — К. Маркс и Ф. Энгельс. Сочинения, т. 7, стр. 364.

⁹⁷ Там же, стр. 361.

ვნახეთ, ეს იყო დიდგვაროვან ფეოდალთა ორგანიზებული გამოსვლა საქართველოს სამეფო ხელისუფლების წინააღმდეგ თავისი უფლებების გაზრდა-გაფართოებისათვის. დემნა უფლისწულის გამეფების საკითხი კი მხოლოდ საბაბი იყო ფეოდალთა ზრახვების დასაფარავად და ხალხის ფართო მასების თვალში აჯანყებულთა მოქმედების იდეოლოგიურად გასამართლებლად.

ეს იმიტომ, რომ თუ კი მოსახლეობის ფართო ფენები ირწმუნებდნენ აჯანყების მართებულობას, მაშინ მათი მხარდაჭერაც იქნებოდა «Умы всегда связаны невидимыми нитями с телом народа...»⁹⁸.

1177—1178 წლებში დიდგვაროვან ფეოდალთა აჯანყება კლასობრივი ბრძოლის გარკვეულ ფორმას წარმოადგენს. დიდაზნაურთა მახვილი მიმართულია გაერთიანებული ქვეყნის მეფის კარის დაუფლებისათვის, რაც აუცილებელი იყო საკუთარი კლასობრივ-წოდებრივი უფლებების (ინტერესების) უზრუნველსაყოფად. ორბელიანთა ხელმძღვანელობით მეფის წინააღმდეგ გამოსვლა გარკვეული გაგრძელებაა იმ ბრძოლებისა, რომლებიც ერთიანი საქართველოს მეფეებსა (ბაგრატ მესამიდან მოყოლებული დავით აღმაშენებლის ჩათვლით) და კლდეკარის ერისთავებს შორის მიმდინარეობდა XI საუკუნის მთელ სიგრძესა და XII საუკუნის პირველ მეოთხედში.

აღსანიშნავია ისიც, რომ სამეფო კარზე გავლენის მოპოვებისათვის ბრძოლაში მსხვილი ფეოდალების გვერდით

⁹⁸ К. Маркс — З. Мейеру, 21 января 1917 г. — К. Маркс, Ф. Энгельс, Избранные письма, стр. 256.

წვრილ აზნაურთა ფენებსაც ვხედავთ. ესენი არიან ეკლესიის მსახურნი, რომლებმაც თავად ასწავლეს დიდ აზნაურებს (მაგალითი უჩვენეს), თუ როგორ უნდა ძალაუფლების ხელში აღება (სწორედ საზოგადოების ამ ფენამ გადააყენა გიორგი მეორე)⁹⁹.

დიდგვაროვან ფეოდალთა გამოსვლა გიორგი მესამის წინააღმდეგ თითქმის მთელი საქართველოს მასშტაბით მოხდა. მასში მონაწილეობას იღებენ საზოგადოების ფართო ფენები (აჯანყების მომხრედ თუ მოწინააღმდეგედ). აჯანყების ბელზე ჩვენ ზემოთ გვქონდა ლაპარაკი. მიუხედავად იმ უმკაცრესი ზომებისა, რომლებიც საქართველოს სამეფო კარის მიერ იქნა გატარებული აჯანყებულთა წინააღმდეგ (დახოცვა, ექსორია, განპატიქება, დიდგვარიანთა ნაცვლად ერთგული უგვარო პირების დაწინაურება), ქვეყანაში არსებითად ვითარება არ შეცვლილა და გატარებული ღონისძიებებიც დროებითი აღმოჩნდა (თამარის დროს უგვაროები გადააყენეს და ექსორიაქმნილთა ამინისტიაც გატარდა). საქმე ისაა, რომ ამ დროს საქართველო თავისი ფეოდალური განვითარების სიმწიფეში შედიოდა, როცა ქალაქებს, ხელოსნებს, „მესამე წოდებას“ უკვე მოუდგამს ფეხი, მაგრამ გადამწყვეტი ბრძოლა ფეოდალიზმისათვის მაინც არ გამოუცხადებია. ერთი სიტყვით, ახალი კლასი, რომელსაც შესაძლო იყო მეფე დაყრდნობოდა, ჯერ კიდევ არ იყო მობილიზებული. ეს უკანასკნელი კი იმას განაპირო-

⁹⁹ ნ. ბერძენიშვილი, კლასობრივი და შინაკლასობრივი ბრძოლის გამოვლინება საქართველოს საგარეო პოლიტიკურ ურთიერთობაში, საქართველოს ისტორიის საკითხები, II, თბ., 1965, გვ. 34—35.

ბეზდა, რომ ქვეყანაში არსებითად რაიმე სიახლის მოლოდინი არ გამართლდებოდა.

1177—78 წლების აჯანყება უდიდესი მნიშვნელობისაა იმით, რომ არსებითად ამ გამოსვლით დაიწყო ქვეყანაში პოლიტიკური მღელვარება; ბრძოლა დიდგვარიანებსა და „უგვაროებს“ შორის, საერო და საეკლესიო ფეოდალებს შორის, მეფის ხელისუფლებასა და ეკლესიას შორის. ამდენად, აღნიშნულ აჯანყებას, როგორც კლასობრივი და შინაკლასობრივი ბრძოლის აშკარა გამოხატულების მქონე აქტს, საქართველოს სოციალური ბრძოლის ისტორიაში მეტად თვალსაჩინო ადგილი უკავია.

● ქვეყნის თვალს, გზისა ღარი...

თამარ მეფის სახე ხალხურ შემოქმედებაში

რატომი კარგ ქალს ასე დაიტვირთდნენ:
„კაი ქალოო, თამარ დედოფლის მგვანეო,
ხმა დაბალო და საქმე მაღალო“.

● ქართველი ხალხის მიერ საუკუნეთა მანძილზე შექმნილ სულიერი და ნივთიერი კულტურის მრავალფეროვან და მდიდარ საგანძურში მნიშვნელოვანი ადგილი უჭირავს ხალხურ შემოქმედებას, კერძოდ, ზეპირსიტყვიერებას.

უშუალობა, ასაწერ საგანთან განსაკუთრებული სიახლოვე, უბრალოება, პოეტური ოსტატობა — აი, რა ხდის ხალხურ შემოქმედებას ძალზე მიმზიდველს და საინტერესოს.

სიტყვიერი ხელოვნება ხალხურ შემოქმედებაში მაღალესთეტიური მოვლენაა. მასში მკაფიოდაა გამოხატული ხალხის სულისკვეთება და ნება-სურვილი. ყოველ საუკუნესა და ეპოქას თავისი სათაყვანებელი გმირები ჰყავს. ერის ფიქრიც ამ გმირებთანაა. ხალხს — შემოქმედს — უყვარს თავისი გმირი, თუკი იგი ხალხის ნება-სურვილის, მისი სულისკვეთების გამომხატველია, მზრუნველია მისთვის და თავდადებულია ერისა და სამშობლოსათვის.

ქართველმა ხალხმა დიდებული საგალობელი უძღვნა ჩვენი ქვეყნის მდიდარ წარსულს, თავისუფლებისა და მშვიდობისათვის მებრძოლ გმირებს.

ქართველი ხალხის ხოტბა-შესხმის სფეროში მეფეებიც

მოხვდნენ, მაგრამ ქართველ მეფეთა ძალზე დიდი და მრავალგვაროვანი გაღვრებიდან მხოლოდ ორს — თამარ მეფესა და ერეკლე მეორეს ხვდა წილად ხალხის განუზომელი სიყვარული, პატივისცემა, გულისხმიერი შეფასება და აღტაცებული ქებათა-ქება.

თამარ მეფე განსაკუთრებული ელვარებით ჩანს საქართველოს ისტორიაში. პროგრესულად მოაზროვნე ქართველმა საზოგადოებამ გადაჭრა შუა საუკუნეებისათვის მეტად რთული და მნიშვნელოვანი საკითხი — ქალის ხელისუფლების პრობლემა. სამეფო ტახტზე აიყვანეს ქალი, როგორც ქვეყნისა და სახელმწიფოს სრულუფლებიანი საჭეთმპყრობელი და მეფეთა-მეფე. ამიერიდან ძალუმაღ გაისმა შუა საუკუნეებისათვის არცთუ ისე მისაღები სიტყვები: „ლეკვი ლომისა სწორია, ძუ იყოს თუნდა ხვალია“.

თამარ მეფის ნათელმა პიროვნებამ, მისმა ძღვევამოსილმა მეფობამ, წინდახედულმა პოლიტიკამ და გამჭრიახობამ, თანამედროვეთა აზრით, დიდად შეუწყო ხელი საქართველოს პოლიტიკურ და კულტურულ აყვავებას. ყოველივე ამის გამო ხალხმა ხოტბა შეასხა თავის სათაყვანებელ დედოფალს.

თვით მემკვიდრეებმაც კი გულუხვი ეპითეტებით შეამკეს თამარ მეფე: „სამგზის სანატრელი და სამებისაგან ოთხად თანააღწევებული“, „გვირგვინი ყოველთა ხელმწიფეთა“, „მწეთა-მწე და დედოფალთა დედოფალი, შარავანდედთა შორის უმეტეს აღმობრწყინებული“ და სხვ.

ბუნებრივია, თამარის ქველმა საქმიანობამ და ბრძნულმა მოღვაწეობამ ხალხიც აღაფრთოვანა და ამ უკანასკნელმაც არა ერთი და ორი სიმღერა-ხოტბა უძღვნა საყვარელ მეფე-ქალს:

უფლისა იყო ბრძანება,
შაირტყა მამის ხმალიო,
მამის სამეფო აიღო,
თვითონ ბრძანდება ქალიო;
ხმელეთ თავისად მაიგდო,
იმდენიცა აქვს ძალიო;
შუა ზღვას ჩადგა სამანი,
ამანი — რკინის სარიო.

„ბრძანება დამბადებელი“.

სხვათა შორის, თამარის მიერ სამნის (მიჯნის) დადება მოსაზღვრე ქვეყნებთან სხვა ხალხურ ლექსებშიცაა ჩაზგასმული. ასე მაგალითად:

თამარ დედოფალი ვიყავ, დიდი სახელი გავიგდე,
შემოეუარე ხმელეთსა, წილი არავის დავუდე,
ჩავყარე ზღვაში სამნები, ხმელეთი ჩემკენ გავიგდე.

„თამარ მეფეზე“.

ქალმა თქვა თამარ ნეფემა: ხალხისა ვერა გავიგი,
შუა ზღვას ჩავდგი სამანი, ქართველობა ჩამსკენ მოვიგდი,
ხახმატს ავაგე საყდარო, ევრცხლის თასები შევიდი...

„ქალმა თქვა თამარ ნეფემა“.

ან კიდევ

თამარ დედოფალი ვიყავ,
თავი ძირს აღარ დავიდე,
ზღვაში ჩავყარე სამნები,
ხმელეთი ჩემკენ დავიგდე;
ქაჭებსა დავდე იჯარა...

„თამარ დედოფალი ვიყავ“.

ბუნებრივია, ეს სტრიქონები თამარ მეფის ძლევაშოსილი ბრძოლებისა და გამარჯვებების შემდეგ იქმნებოდა. როგორც ცნობილია, 1195 წელს შამქორის მიდამოებში მოხდა ბრძოლა თურქთა შეერთებულ ლაშქართან, რომელსაც აბუბეკრი სარდლობდა. თამარის ლაშქარმა სასტიკად დაამარცხა თურქთა კოალიცია და შამქორიცა და განძიც ხელთ იგდო. შამქორის ომმა ნათელპყო საქართველოს ლაშქრის სიძლიერე და მისი უპირატესობა მთელ აღმოსავლეთში. თანდათან საქართველოს მეფეს დამორჩილდნენ გელაქუნის (სევეანის ტბის) ვარშემო ქვეყნები, არარატის დაბლობის სომხური თემები, ჭოროხის ხეობის ზემო ნაწილი.

XIII საუკუნის დამდეგისათვის საქართველოს სამეფო კარზე მომწიფებულმა აზრმა — შავი ზღვის სამხრეთ სანაპიროზე ისეთი ქრისტიანული სამეფოს შექმნისა, რომელიც საქართველოს აქტიურად დაუჭერდა მხარს თურქების წინააღმდეგ ბრძოლაში — თავისი განხორციელება კპოვა. 1204 წელს თამარის ბრძანებით, ქართველთა ჯარმა შავი ზღვის სამხრეთ სანაპიროზე გაილაშქრა და ადვილად დაიპყრო ქართველი ტომებით დასახლებული ჭანეთი (ლაზისტანი). ქართველებმა დაიმორჩილეს ტრაპიზონი, სამსონი, სინოპი, კერასუნტი, კოტიორა და ერაკლეა. ამ ქვეყნებიდან თამარმა შექმნა ცალკე სახელმწიფო.

სწორედ ამიტომ ათქმევინა ხალხმა თამარს:

„ჩაეპყარე ზღვაში სამნები,
ხმელეთი ჩემკენ დავიგდე“.

კარის (ყარსის) აღებისა და ბასიანის ძლევაშოსილი გა-

მარჯვების (1205 წ.) შემდეგ თამარს უფლება ჰქონდა ხმა-
მალლა ეთქვა:

ქაჯებსა დავდე იჯარა,
ისპაანს ხარჯი ავიღე,
სტამბოლს ხმალი ვკარ, დარუბანდს,
შამს საბალახე ავიღე,
უსიერი მთა გავკაფე,
დიდი შარა-გზა გავიღე,
ლალა-ლულა ტყე ვიარე,
ქვაზე საყდარი ავიგე.

„თამარ დედოფალი ვიყავ“.

ხალხური ზეპირსიტყვიანობის მიხედვით თამარს დედამ
უწინასწარმეტყველა დიდი მომავალი:

თამარს უამბო დედამა,
შენზედ სიზმარი ვნახეო.
ერთსა სარკეში ჩაეხედე,
ხმელეთ სულ დაეინახეო,
შენ იყო, შვილო, ქვეყანა,
შაგნებით შაინახეო.

„სიზმარი“.

უკანა ფშავში თამარისა და ლაშარის სალოცავეები ერთმან-
ეთის პირდაპირ ღვას, არაგვის გაღმა-გამოდმა გორებზე,
და ხალხმაც თავის წარმოდგენაში თამარ დედოფალი ლაშარის
ჯვარს დაუკავშირა:

შვიდი წლის ქალი მობრძანდა
თამარი დედოფალია,
ჩიქილა გადაიქნია,
გადააქანა ზღვანიი...

ლურჯცხენა ყმაწვილ მობრძანდა
 ლალი ლაშარის ჭვარია.
 — ერთურთის პირდაპირ დავდგეთ,
 ვიშახურნოდეთ ყმანია...

„თამარ დედოფალი და ლაშარის ჭვარი“.

თამარ მეფე დიდ აღმშენებლობით მოღვაწეობას ეწეოდა როგორც საქართველოში, ასევე მის ფარგლებს გარეთაც. თამარის სახელთან არის დაკავშირებული ბევრი საერო თუ სასულიერო (საკულტო) ნაგებობა.

სივანს ციხე ამიგია, ახალციხეს ყველაწმინდა,
 ას-ორასი მარილის ქვა პურ-უხედურზე ვადმიგია...

„სივანს ციხე ამიგია“.

როცა თამარი „მაღალმა ღმერთმა“ ხონთქარს წაჰკიდა, ქართველმა მეფემ სასწრაფოდ ჩაუშვა ზღვაში ხომალდები, შიგ ქართველთა ლაშქარი მოათავსა და გამარჯვების შემთხვევაში „მრავალს წყალობას დაჰპირდა“:

თამარ მეფე და ხონთქარი
 მაღალმა ღმერთმა წაჰკიდა,
 ზღვაში ჩაუშვა ხომალდი,
 ზედ აღმასები დაჰკიდა,
 შიგ ჩასვა ქართველთ ლაშქარი,
 მრავალს წყალობას დაჰპირდა.

„თამარ მეფე და ხონთქარი“.

ეს ლექსი თამარ მეფის ძალასა და ძლიერებაში დარწმუნებულ ხალხს შეუქმნია. მასში თუმცა გამარჯვებაზე არაფერია ნათქვამი, მაგრამ გვჯერა, რომ ქართველი მეფე ლაშქარს გამარჯვებულს გამოიყვანს ბრძოლიდან. ასე სჯეროდა

ეს შემოქმედ ქართველ ხალხსაც. ეს ნაწარმოები უნებლოდ მოვაგონებთ ხალხურ ლექსს „ერეკლე და კოსტა ბელადი“, თუმცა ამ უკანასკნელში თვით შებრძოლების ფაქტია აღწერილი:

ორნიე ხმალდახმალ შეიბნენ,
 გათამამლა მწვედ მურტალი,
 ზედ შევარდა მოურიდლად,
 ვაი მისი დედის ბრალი,
 ისე გადასჭრა ცხენზედა,
 წყალივით გაავლო ხმალი.

„ერეკლე და კოსტა ბელადი“.

აქ ერეკლეს ვაჟკაცობაა აღწერილი, რასაც ნაწი და სათნო „ეთეროვანი“ თამარი, ბუნებრივია, ვერ მოიმოქმედებდა, მაგრამ კიდევ ვიმეორებთ, ზემოთ დასახელებულ ორ ლექსს შორის („თამარ-მეფე და ხონთქარი“ და „ერეკლე და კოსტა ბელადი“) გარკვეული სიახლოვე მაინც იგრძნობა.

თამარი ისეთი კეთილი აღამიანი იყო, რომ მისი ყმობა სასურველად ითვლებოდა:

ათასი კაბა ყმა მყავდა,
 ყველანი ოქროს ღილითა,
 ვაქმევედი დედალ ზოზობსა,
 ვასმევედი ბროლის ჭიქითა...

„თამარის ყმობა“.

თამარის სახე ქართველი ხალხის მესსიერებაში დარჩა როგორც ეტალონი სილამაზისა და მშვენიერებისა, როგორც სამშობლოს კეთილდღეობისათვის თავდაუზოგავად მებრძოლი გმირი ქალის სახე:

ო, სიხარულო თამარ დედოფალო,
 ყველაზე უკეთესო, თამარ დედოფალო!
 თმები გედგა ზუკუკი,
 თვალები გესხა გიშრისა,
 კბილები გქონდა მარგალიტისა...

„თამარ დედოფალო“.

საჭიროების შემთხვევაში თამარის სილამაზე და სიმშვენიერე მტრის რისხვად იქცეოდა. იგი ყოველთვის მზად იყო მტრების წინააღმდეგ საბრძოლველად:

...შიგნით გეცვა ატლასი,
 გარეთ გეცვა აბჯარი,
 ფეხზე გეცვა ქოშები,
 თავზე გედგა ზუჩი,
 ცხენი გყავდა ქვიშისფერი,
 უნაგირი ედგა მოვერცხლილი,
 მათრაზი გქონდა ოქროსი...

„თამარ დედოფალი“.

თამარის სახემ, მისმა პიროვნებამ ქართულ ეპოსშიაც კპოვა თავისი ასახვა. ქართველი ხალხის ეპოსი გამოირჩევა თავისი სიმდიდრით, როგორც ფორმის მრავალფეროვნებითა და მხატვრული დახვეწილობით, ისე თავისი ამალღებული იდეებით. სწორედ მდიდარმა ქართულმა ეპოსმა „ამირანიანისა“ და „ეთერიანის“ გვერდით შემოგვინახა გადმოცემები თამარ მეფეზე.

ქართულ ეპოსში თამარი ასახულია როგორც ბრძენი მეფე და ამავე დროს მშვენიერი ქალი; ქალი, რომელსაც შეუძლია სიყვარული კარგი ვაჟკაცისა, რომელსაც ჩვეულებრივი ადამიანური გრძნობებიც აქვს.

ერთხელ თამარ მეფე სანადიროდ წასულა გორის მახლობლად, მონადირეები დიდძალი ნანადირევით დაბრუნებულან. არ ჩანდა დედოფლის საყვარელი მიმინო. იგი თურმე გორის ბორცვის კლდის გამოშვერილ ქიმზე ჩამომჯდარიყო. გორის ბორცვი კუნძულივით იყო მტკვრის, ლიახვისა და მეჯუდის წყლებს შორის. აქ საშინელი მორევი ტრიალებდა. თამარმა ბრძანა: ვინც მიმინოს მომიყვანს, ყოველგვარ საწადელს ავუსრულებო.

„ტბა-მორევი კი დელავდა, ქშინავდა. დედოფლის დავალების ამსრულებელი არ ჩანდა, მაგრამ უცებ გუნდიდან გამოვიდა ვიღაც მშვენიერი ჭაბუკი. ფიცხლავ თავი დაუკრა თამარ მეფეს, დაეშვა გორიდან და გადახტა მორევში... მიმინო ხელთ იგდო და მღელვარე ტალღებში გადაეშვა ისევ“. თამარი ფიქრობს:

„პირობა დავუდე, რასაც მთხოვ, აგისრულებო: ხელი რომ მთხოვოს? — გაიფიქრა უცებ თამარმა. გულში შეევედრა ღმერთს: თუ ასეთი განზრახვით მოჰყავს მიმინო, ღმერთო, დაღუპე და მორევს მიეცი“.

და აქ თავს იჩენს ამ თქმულების შემქმნელი ხალხის სურვილი. სურვილი ხალხისა, რომლის წარმოდგენაში ქართველი მეფის შესაფერისი საქართველოს მიწა-წყალზე არ მოიპოვებოდა და ბუნებრივია, თუ ეს ყმაწვილი გაკადნიერდებოდა და ოდნავადაც კი ვაივლებდა გულში „უკადრის ზრახვას“, მაშინ ღმერთი სამაგიეროს მიუხლავდა. და მართლაც:

„წყალმა ჩასძირა გმირი ჭაბუკი. ინანა თამარმა და ცოდვის მოსახდელად ეს კეთილი საქმე ჰქმნა: ტბა-მორევი, რომელიც ყოველწლივ რამდენიმე კაცს ახრჩობდა, ჩაუშვა მტკვ-

რის კალაპოტში და დაწრიტა, ბორცვზე კი ააგო შავარი ვორიცი ციხე“ („დიდილუბოს, თუ ცუდი განზრახვით მოდის“).

ქართველმა ხალხმა თამარის პიროვნება იმთავითვე შოთა რუსთველის სახელს დაუკავშირა. რაჭაში სოფელ შქმერის მახლობლად მაღალ მიუვალ კლდეში გამოქვაბულია ჩაშენებული. ვადმოცემით, ამ გამოქვაბულში თამარ მეფის აკვანი დგას და კლდეზე მისი გამოსახულებაა დაცული. ამ გამოქვაბულთან ასეთი თქმულებაა დაკავშირებული:

„თამარ მეფესა და რუსთველს ერთმანეთი ბავშვობიდანვე უყვარდათ. შოთა რუსთაველი დიდებულის შვილი იყო, მაგრამ მეფის ასულს მაინც ვერავენ მიათხოვებდა. ამიტომ შოთა საქართველოდან გადაიკარგა. თამარმა ეს გამოქვაბული გააკეთებინა თავისთვის. როდესაც სიყვარულის დარდი განსაკუთრებით შემოაწვებოდა, თამარი შქმერის კლდეს მიაშურებდა, თავის გამოქვაბულში ჩაიკეტებოდა და იქიდან გაპყურებდა შოდას მთას, რომელიც შოთას სახელს აგონებდა და დარდს ამით იქარვებდა“ („თამარის კლდე და შოდას მთა“).

თამარ მეფისა და შოთა რუსთველის უიმედო სიყვარულის შესახებ ვადმოცემათა მრავალგვარი ვარიაცია არსებობს. ერთ-ერთი თქმულების მიხედვით შოთა რუსთველს „ვეფხისტყაოსანი“ მიურთმევია თამარისათვის. თამარ მეფეს წიგნი ძალიან მოსწონებია და შოთა დაუსაჩუქრებია, რის შემდეგაც შოთა თამარის კარის ხშირი სტუმარი გამხდარა. თამართან დადიოდა შოთას ძმაც.

„შოთას ძმას თურმე თამარ დედოფალი ჰყვარებია და შოთასაც უყვარდათ თამარი... ძმებმა კი ერთმანეთისა არა იცოდნენო. ბოლოს შოთას გაუგია, რომ მის ძმას უყვარს თამარი და დადარდიანებულა.“

შოთამ ვერც სიყვარულს უღალატა და ვერც ძმას. შეჯ და თურმე თავის ცხენზე, სამჯერ აიღო მიწა, აკოცა და თქვა ლექსი:

თამარ, ლამაზო ყვავილო,
სურნელოვანო იაო,
სილამაზე და სიტურფე
მზისგან გადავიღიო.
— ნეტავი შესა მკვრეტელსა, —
მე ბევრჯერ მინატრიო,
ცხრა გზით ვიწამე, მე შენთვის
ღირსება დამითმიაო“.

„შოთა რუსთველის ვინაობა“.

თამარი გამკითხავი და გამგონი ქალი იყო. იგი ბევრ საშინაო საქმეში ჩარეულა და წარმატებით გადაუჭრია. თამარ მეფე წმინდანად მიიღო ქართველმა ხალხმა და პირიშუე შეარქვა. თამარ მეფის ყველა სიტყვა წმინდა და შეუცვლელი იყო ქართველი კაცისათვის.

ერთხელ თამარ მეფე რაჭის ერისთავს სწვევია. თამარს გაუგია, რომ რაჭის ერისთავის ქალი ჰყვარებია მის მეციხოვნეს, დავით გოცირიძეს. ყველაფრით ნაქები ვაჟკაცი ყოფილა, მაგრამ გვარი არ აძლევდა ერისთავის ქალიშვილის შერთვის ნებას.

„თამარმა რომ ეს გაიგო, შეხედა იქ შეყრილ ფილოსოფოსთ და ჰკითხა: თქვენ რას გვირჩევთ?“

შოთა რუსთაველს უთქვამს: ათასად გვარი დაფასდა, ათი ათასად წრდილობა, თუ კაცი არა ვარგოდეს, ცუდია გვარი-შვილობაო.

გადაწყვიტა იმ ერისთავმა და მისცა ქალი გოცირიძეს, რაკი თამარი ჩაერია საქმეში“ („შოთას ნათქვამი“).

თამარ მეფის სილამაზე ბევრ ზღიდებულს უძგერებდა გულს, ბევრსა სურდა მისი ცოლად შერთვა, მათ შორის არაქართველებსაც. ქართულმა ებოსმა შემოგვიანაზა გადმოცემა იმის შესახებ, თუ როგორ სცა თაყვანი ოსმალოს დიდმა ფაშამ (იგი თამარის სიცოცხლეში მისი ცოლად შერთვის მოსურნე იყო) თამარის საფლავს ვარძიაში:

„—ცოცხალიც დიდებული და ძლიერი იყავ და მიცვალელებულიც არ ჰკარგავ შენს დიდებასა და ძლიერებას“ („თამარ მეფის საფლავი ვარძიაში“).

ჩვენ ცალკე გვინდა გამოვეყოთ XVI—XVIII საუკუნეებში რუსეთში ფართოდ გავრცელებული თქმულება „ივერიის დედოფალ დინარას შესახებ“. ამ ძეგლმა მკვლევართა დიდი ყურადღება მიიქცია და მას არაერთი საგანგებო წერილი მიუძღვნა (მ. ბროსე, ა. ნ. პიპინი, ი. პ. სახაროვი, ა. ი. სობოლევსკი, მ. ნ. სპერანსკი, კ. ვ. ბაზილევიჩი, ა. ა. ზიმინი და სხვ.).

აღნიშნული თქმულება საფუძვლიანად შეისწავლა და საგანგებოდ გამოიკვლია პროფესორმა იასე ცინცაძემ, რომელიც შემდეგ დასკვნამდე მივიდა:

რუსული თქმულება დინარ ივერთა დედოფალზე XVI საუკუნის მეორე ნახევარში დაწერილი ძეგლია.

დინარ ივერთა დედოფლის თქმულების წყაროდ თამარ მეფის მეორე ისტორიკოსის („ცხოვრება მეფეთ-მეფისა თამარისი“ — ავტორის) თხზულებაა გამოყენებული.

ეს თქმულება ორიგინალური რუსული ნაწარმოებია, რომ-

მელიც მეთექვსმეტე საუკუნის—ივანე მეოთხის ხანის, პოლიტიკურ მიზანდასახულებას ასახავს.

თამარ მეფის ხანის საქართველოს პოლიტიკური ვითარება — მეფის უფლების „ღვთისნებაობა“, დიდებულთა სახელმწიფოებრივი ინტერესებით მოქმედება, მათი მეფესთან „ერთნებაობა და თანადგომა“ მეთექვსმეტე საუკუნის რუსეთის წინაშე მდგარი ამოცანების გადაწყვეტისას მიმზიდველი აღმოჩნდა და ივანე მეოთხის საგარეო და საშინაო პოლიტიკის მომხრეებმა თქმულებად გადაამუშავეს მაშინდელ რუსეთში მიღებული ფორმის მიხედვით¹.

საინტერესო და მნიშვნელოვანია ის ამბავი, რომ სწორედ თამარის მოღვაწეობა, მისი საქმეები იქცა წყაროდ რუსული თქმულებისათვის. თქმულებაში არის ერთი ძალიან საინტერესო დეტალი: „...და უბრძანა ქალწულმა, დინარ დედოფალმა, მთელ თავის ლაქარს მზადება. ხოლო თვით, თვითმპყრობელი დედოფალი, შაბრენის მონასტერში გაემართა ღვთისმშობლის სალოცავად, მტრებზე შემწეობის მისანიჭებლად.

ხოლო თვით იგი ფეხით წავიდა, ფეხშიშველი, ეკლით და წვეტიანი ქვებით მოფენილი საშინელი გზით და, როცა მოვიდა მონასტერში და ყოვლად წმინდა ღვთისმშობლის ტაძარში შევიდა, დაეცა მუხლებზე (ღვთისმშობლის) ხატის წინაშე და წარმოთქვა ლოცვა...“²

¹ ი. ცინცაძე, ძველი რუსული მასალები (XI—XVI სს.) საქართველოს ისტორიისათვის, თბ., 1962, გვ. 90.

² ვსარგებლობთ პროფესორ იასე ცინცაძის მიერ გამოცემული ტექსტით.

პირდაპირი ნათესაობა ივრძნობა მოტანილ ამბავსა და თამარის მეორე ისტორიკოსის მონათხრობს შორის:

„ულოცა მათ და შეავედრნა იგინი ღმერთსა, წარუძღვნა ძელი ცხორებისა და თანა წარატანა ანტონი ჭყონდიდელი.

ხოლო თვით წარიხადნა და სამოსელნი ფერხთანი და შიშველ ფერხითა მიიწია ტაძრისა ღვთის მშობლისას მეტეხთა და წინამუ ხატსა მას წმინდასა მღებარე არა დასცხრებოდა ცრემლითა ვედრებად...“³.

ამდენად, როგორც ვხედავთ, თამარის საქმენი საქართველოს ფარგლებს გასცილდა. რუსმა ხალხმა თამარში გმირი, სამშობლოსათვის თავდადებული ქალი დაინახა:

— „მეგობრებო და ძმებო! მე თქვენზე უწინარეს მსურს თავი დავდო ყოვლად წმინდა ღვთისმშობლის წილადსვდომილ ქვეყნისათვის, ჩემი ღვთისმოსავობისათვის, და მთელი ჩვენი სახელმწიფოს ქართლმადიდებლებისათვის“ — აი სიტყვები, რუსი ხალხის წარმოდგენაში არსებული, სამშობლოზე უსასდგროდ შეყვარებული ქართველი მეფე-ქალისა.

ცალკე აღნიშვნას იმსახურებს თამარ მეფის შესახებ მეზობელ მუსულმანურ ქვეყნებში არსებული თქმულებები. ამ უკანასკნელ ხანს თურქულ ყოველკვირეულ ჟურნალში „Sen Ben“ დაიბეჭდა შეკბალ აიგენის „თამარ დედოფალი“. შევნიშნავთ, რომ სტატია დაბეჭდილია რუბრიკით „დაუვიწყარი ქალები“. იგი ეყრდნობა აღმოსავლეთში გავრცელებულ თქმულებას თამარისა და რუქნადინის შესახებ. აქ მუსულმან ავტორებს საქმე იმდაგვარად აქვთ წარმოდგენილი, რომ

³ ბასილი ეზოს მოძღვარი, ცხოვრება მეფეთ-მეფისა თამარისი, ქართლის ცხოვრება, II, თბ., 1959, გვ. 126.

თითქოს თამარი დიდი მ. სურვე იყო რუქნადინის ცოლობისა და ეს უკანასკნელი კი თურმე თავს იკავებდა. საინტერესოა, რომ თამარის სილამაზის წინაშე მუსულმანებიც ქედმოხრილნი არიან. „ლამაზთა შორის ულამაზესი“, „ლეგენდარული დედოფალი“ — ამდაგვარადაა წარმოდგენილი თამარი მათ აღქმაში. თამარის „თავბრულამხვევემა სილამაზემ, სამართლიანობამ, მაღალმა ზნეობამ, არა მარტო ისტორიას, ლიტერატურასაც ბევრი შესძინა“, — ხაზგასმით აღნიშნავს ავტორი.

თურქულ ჟურნალში დაბეჭდილი ვადმოცემის მიხედვით, თამარის შესახებ ლეგენდები დადიოდა არა მარტო აზიაში, არამედ ევროპის ყველა კუთხეშიც. მის ხელს ესპანეთიდანაც კი თხოულობდნენ, მაგრამ თამარს მხოლოდ ერთი პიროვნება მოსწონდა. ეს იყო სელჩუკთა მბრძანებლის — კილიჩ არსლანის ძე რუქნადინი.

თავმოყვარე რუქნადინს (როგორც ლეგენდა გადმოგვცემს), განუცხადებია შამისთვის:

„გიაურის კეკლუცობას, თუნდაც დედოფლისას, არ აყვები და ისლამის მხარეს არ მივატოვებ, მას ქედს არ მოვუხრი, ნება მომეცი წავიდე და დედოფალი თავის ქვეყნიანად აქ მოგვვარო“.

კილიჩ არსლანს ნება მიუცია და რუქნადინიც სალაშქროდ წასულა, მაგრამ მის ცხენს ფეხი მოუტეხია და მხედრიანად კლდიდან გადავარდნილა. ახალგაზრდა რუქნადინი

⁴ „Sen Ben“, 1968, № 61, გვ. 20—21. ეს მასალა მოგვაწოდა ისტ. მეცნ. კანდიდატმა ნ. კომახიძემ, რისთვისაც მაღლობას მოვასხენებთ.

მძიმედ დაშავებულია და იძულებული გამხდარა უკან დაბრუნებულიყო. ლაშქრობაც აღარ შემდგარა.

სინამდვილისგან შორს მყოფი ეს ლეგენდა საინტერესოა, რადგან მასში მუსულმანის პოზიციიდან არის დანახული თამარ მეფე.

თამარი ხალხის წარმოდგენაში არაჩვეულებრივი სილამაზით არის წარმოსახული:

„ბრმა-შობილმან ბრმადვე წარვლო“ უმხედველომან თამარისგან. ტანსა ზომიერსა გრემანობა თუაღთა. და ლაწუთა სპეტაკთა ზედა ვარდებრივ ფეროვნობა, მორცხვე ზედვა, ლალი მიმოხედვა, ტკბილი პირი, მხიარული და უღიზღო სიტყვის სინარნარე და ზრახვისა უჩუქნობა. არა ცუდად დასდვა ღმერთმან მაღლად თამარს ესრეთ შემკულობა“⁵ — ბასილი ეზოს-მოძღვრის ეს სიტყვები ნათლად წარმოგვიდგენენ საქართველოს დედოფლის სიდიადეს და ნათელს ხდიან იმას, თუ რატომ იქცა თამარი სილამაზის სიმბოლოდ, თუ რატომ შექმნეს ქართველმა მონუმენტურმა ფერმწერებმა ასეთი სიყვარულით თამარის პორტრეტები, რომელთაგან ოთხმა (ვარძიაში, ბეთანიაში, ყინწვისსა და ბერთუბანში) ჩვენამდე მოაღწია.

ქართველ ხალხს ზეადამიანურ პიროვნებად ჰყავდა წარმოდგენილი თამარი.

შთამომავლობა სიყვარულით ინახავს ხალხური შემოქმედების ძვირფას მარგალიტებს საქართველოს ძლიერებისათვის თავდადებულ გმირ მეფე-ქალზე, რომელსაც თანამედროვეებმა გულმხურვალებდ უმღერეს:

თამარ ქალი
ქვეყნის თვალი,
მზისა დარი.

⁵ ქართლის ცხოვრება, II თბ., 1959, გვ. 116.

ს ა რ ნ ე ვ ი

წინასიტყვაობა	3
საქართველოს ისტორიის ზოგიერთი საკითხის დათარიღებისათვის	5
გიორგი მეორის მოღვაწეობის შეფასების საკითხი	29
ქავანისა და მოდისტოსის გამოსვლა სამეფო კარის წინააღმდეგ	61
დავით აღმაშენებლის სამხედრო რეფორმის ზოგიერთი საკითხი	88
ფეოდალური საქართველოს შინაკლასობრივი ბრძოლის ისტორიიდან	114
კვეციანის თვალი, მზისა დარი (თამარ მეფის სახე ხალხურ შემოქმედებაში)	169

რედაქტორი რევაზ ორჯონიძე
მხატვარი ლადო გრიგოლია
მხატვრული რედაქტორი ნიკო ლაღანი
ტექნიკური რედაქტორი ვალერიან ჭიჭინაძე
კორექტორი მანანა ამისულაშვილი
გამომცემი გიული ბენიძე

გადაეცა წარმოებას 18/XI—71 წ., ხელმოწერილია დასაბეჭდად
18/1—72 წ., ქაღალდის ზომა 70×108¹/₃₂, პირობითი ნაბეჭდი
თაბახი 8,23, სააღრ.-საგამომც. თაბახი 6,73
უე 01317; ტირაჟი 5000; შეკვ. № 2668.
ფასი 89 კაპ.

გამომცემლობა „საბჭოთა საქართველო“
თბილისი, მარჯანიშვილის, 5

საქ. სსრ მეცნ. აკადემიის სტამბა, თბილისი, 380060,
კუტუზოვის ქ., 19.

Типография АН Груз. ССР, Тбилиси, 380060, ул. Кутузова 19

როინი Викторович Метревели
ОЧЕРКИ ИЗ ИСТОРИИ ФЕОДАЛЬНОЙ ГРУЗИИ
(На грузинском языке)

Издательство «Сабчота Сакартвело»,
Тбилиси, Марджанишвили, 5.
1972

